

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивчення української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею з Європі 15 зл., поза Європою 3 доляри річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II.

ЛЬВІВ, СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1936 Р. Книжка 8-9 (17-18).

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО, ЯК СПІВЦІ КОЛІЇВЩИНИ.

V. Мойсей Вернигора.

Вернигора Словацького — це спадкоємець ліри Бояна (Бен. VI, 109). Отже ліра переходить із покоління на покоління. Словацький оповідає саме, як старий володар тієї ліри, не діджавши приходу наслідника, вмирає, і як прибуває на білому, казковому коні Вернигора й застас свого попередника, укупі з чудотворною лірою, закопаною в могилі. Як тільки з'явився Вернигора коло могили короля лірників,

Lira zaczęła grać pod piaskiem — w trumnie.
Na jakąś starą nutę, niesłyszana
Odezwala się w grobie, jak anioły.
Gdy ją wyjęto... i z trumny dostano.
Brzęczała jeszcze w ręku naksztalt pszczoły.

(Бен. VI, 120—124).

Сцену, як прибуває Вернигора й добуває з могили ліру Бояна, описує Словацький кілька разів. Видно, ту сцену полюбила фантазія поетова й хотіла мати її в найгарнішому вигляді закованою в строфах. З численних фрагментів, що їх залишив поет у рукописові, можемо мати докладний образ, яким уявляв собі поет Вернигору й яку ролю хотів дати йому в своїй поезії. Щодо фізичного вигляду уявляв собі його поет старим, з білою бордою, українцем, великої сили, завжди з лірою, а деколи з огняною короною на голові. Навіть, коли іде на коні, грає ліра, причеплена до сідла. Одяг на ньому різний: раз носить жупан із срібними гузиками, чоботи, шиті сріблом, золотий пояс, то знову іншим разом з'являється, як „великий козак“, одягнений доволі вбого, дуже блідий. В тому останньому вигляді застигла фігура Вернигори. У „Срібні Саломеї“ появляється він „у плаці діда, з лірою“. Вернигора жив „у темній долині“ біля Корсуня, в хуторі з великим садом, і бував частим гостем у замку Сухо-

дольського, який записував його пророцтва. В його кімнаті було повно „старих лір та збанків“. На стіні висів „меч Дорошенка“. Видно, Вернигора мав велику пошану для того гетьмана. Він

Przedstawiał wtedy typ zupełnie nowy
Chłopa, co nie był chłopem ani szlązkiem,
A warjował z wdziękiem i powagą. (Бен., XI, 94–96).

Вернигора мав загальну пошану та повагу так, що „i kożuchy i karmazyny przed nim drżały“ (Бен., VIII Б, 148–149). Він — надзвичайна й таємнича людина. Білий кінь, що приніс його з засвітів і полішив на землі, знову прийде перед смертю й забере його, —

I gdzieś daleko wznieś się pod księżyce,
Na jakieś dziwne duchów wieczornice.

В нього була на чолі мабуть якась „звізда упиря“, бо коли „зоружив усі свої думки“ та „убрав у громи й сколині крила“, тоді повставала в ньому якась величезна сила, що побіджувала противника. Був чарівником, іпр., умів чарувати кулі, а вчасі нещасливого для поляків бою спричинив імлу, під якої заслоною вони втекли з поля бою.

А що найважніше, він був віщун, подібно, як його попередники :

Gdy wpadnie we sny swoje zwykłe, dziwne,
Co sadom boskim zdają się przeciwne,
A jednak często, choć się zdają płone,
Przecruciem śnione... wypadkiem stwierdzonie.

Навіть Грушинський, що в „Snie srebrnym Salomei“ дивиться скептично на пророцтва Вернигори, не вірить у них, хоча пізніш вони сповнилися, і говорить про них з сарказмом, стверджуючи, що Вернигора проказував їх, як „rzeczy śnione, pełne szumu i zamętu“, „mięszanym chłopskim językiem“ (I, 86, 87 i 89). Оцию подробицю, що Вернигора під час віщування впадав „у магнетичний сон“, уяв Словашкій певне з „Patrjoty“ Лелевеля (1830, Nr. 12), де було надруковане „Proroctwo Wernyhor“.

Вернигора Словашкого був приятелем поляків і мріяв про польсько-українську згоду. В „Беньовськім“ він прихильник барських конфедератів, однаке, подібно як Вернигора Чайковського, безпосередньо не бореться з коліями. Як дуже він противний гайдамацькій різni, свідчать його вчинки: він убиває лірою матір, що бере участь у посвячені гайдамацьких ножів, а коли під Смілою перехиляються терези побіди в сторону коліїв, свою таємничою силою вплинув, що поляки відійшли з поля бою „nie gonieni“ і „nie bici“ (Бен., VII Б, 246). Хоча жив у приязні з поляками, не загубив української душі, як Сава, навпаки „wszystkie duchowe męczeństwa ukraińskiego ducha widział“ і „słyszał przekleństwa dawne i skargę będącą w mogiłach“ (XI, 209–212). У „Snie srebrnym Salomei“ бачимо його навіть у таборі коліїв, однаке не на те, щоб народ бунтувати до різni поляків, навпаки, там

.. on rozhukane gminy
Utrzymywał z sobą w lidze.
Z duchami wiązał w sojusze;
Aż go świele jakieś dusze
Wczoraj tak we śnie zmęczyły,
Że dziad uciekł na mogiły.

(IV, 497–503).

Вернигора стоїть по боці українського народу, хотів би бачити його вільним у вільній Україні, помагає тому народові, в'яже його з прихильними духами, хотів би гетьманську булаву віддати в руки Сави, приятеля поляків, а не в руки Тименка, їхнього ворога, однаке його плани не вдаються, народ переступив дозволені межі боротьби, не слухав остороги візій і впав у боротьбі, а Сава „прогнав з себе хлопську душу“ й пішов до польського табору. Вернигора, видно, сподіався багато користі по зв'язку України з польською шляхтою; коли вибухли свари поміж обидвома народами, він лагодив спір, як міг, але, накінець, завели надії й він розчарувався. Мусить розстатися з своїми ідеалами, і, не сповнивші місії, бачучи свій народ нещасливим, покидає шляхетські пороги, не проклинаючи шляхти, хоча був у нього такий замір, і віходить у засвіти „w strachu, w żalu, ale w trosce“ й обіцяє ще раз повернутися в Україну, коли надійде час.

Словашкий називає часто Вернигору „dumkarzem“, „królem lirników“. Якої ж пісні інкарнацією, символом в Вернигора? Очевидно, Вернигора є представник української пісні, адже він держить у своїх руках стару, чародійну ліру Бояна. Але якаnota бренить у його пісні, який дух віє з неї? Відповідь дає Словашкий. Пісня Вернигори геройська, боєва. Дух його пісні „taki jest silny — i taki wspaniały“, що „wywraca zamki, skały i naród gołów oderwać z lańcucha“ (Бен., VI, 11–13). Мета пісні Вернигори — заклик українського народу до боротьби за вільну Україну. Словашкий уявляє собі, що ліра Бояна була „pod mogiłą ręką Lacha zakorana“, „jako Lachów niewolnica“ (V 301, 302 і 307). Однаке, ліра не хотіла спати в могилі. Не дав спати їй „якийсь дух старої матері-України“, „гетьманська душа“ й „гетьманські діла“. Вернигора викопав її з могили, загрів народ до боротьби, але місія на цей раз не вдалася. Однаке він не тратить надії на воскресення України, віходить, але „w trosce“, ще раз поверне, щоб „lirą tchnąć jak kwiatem“, „z pieśni czerpnąć wiary“, „iskry wziąć z ogniska“ (V дія, 476, 485-488) і „спровадить... лебедів, і лицарів, і гетьманів“, і тоді, коли здаватиметься, що всяка надія вже погасла, коли „nędzarz Boży“ буде гадки, „що й грім не відкриє і не здійме віка з труни“, він, Вернигора, свою ліру „покладе йому на серці“, „притисне йому до чола“, „блісне в очі майбутністю“, „старих дум насипле в уха“, і рушиться „nędzarz Boży“, повстане український народ і воскресне вільна Україна. Словашкий уявляє собі Україну гетьманською й певне в союзі з Польщею. Тому то

Вернигора, відходячи, „кленучими вустами“ не сказав полякам проклону (V дія, 493-520).

На питання, наскільки Словацький змалював Вернигору історично вірно, не легко відповісти. Постать Вернигори озолочена стількома легендами, що трудно поза ними додбачити реальну людину. Мабуть найдавнішу друковану відомість про Вернигору та його пророцтва маємо в „*Patrjosie*“ з 12 грудня 1830 р. ч. 12. Текст пророцтва Вернигори й вступне слово до того тексту поміщені анонімно, за свідоцтвом Гощинського Лелевелем, п. н. „*Proroctwo Wernyhorę*“. Передрукував їх пізніше Лукіян Семенський у приписах до своїх „*Trzech wieszczy*“ (Paryż, 1841, ст. 101-105), не подаючи ані джерела, ані автора. Гощинський, що правда, був перший, що зайнявся в літературі постаттю Вернигори, але написана 1820 р. поема „*Dąbrowy Śmiałeńskie*“, в якій були „уступи про Вернигору“, й написана віршем спочатком 1829 р. повість „Вернигора“, зовсім пропали. Однаке візія Вернигори не покидала Гощинського сливе ціле життя, збирав матеріали до „Вернигори“, на думку проф. Пігоня, від менш-більш 1832 р. до часу коло 1865 р., але поза підготівну стадію не пішов. За свого життя Гощинський ледве згадав Вернигору з приводу своєї рецензії на „*Trzy wieszczy*“ Семенського, мало чим причиняючися до побільшення поширення відомостей про Вернигору. Не підпадає сумнівові, що в тому часі, коли Словацький жив укупі з Гощинським, вони мусіли часто балакати про Вернигору. З. Васілевський здогадується, що Гощинський може загалом піддав Словацькому тему про Коліївщину.¹ Третяк, реферуючи коротко зміст фрагментів, що відносяться до задуманої Гощинським повісті про Вернигору й що їх опубліковав проф. Пігонь, думав, що багато подробиць про Вернигору взяв Словацький від Гощинського.² Тієї самої гадки й проф. Кляйнер. Проф. Пігонь натомість думає, що вплив поетів на себе був взаємний.³ Відомості Гощинського про Вернигору, знані з його рецензії на „*Trzy wieszczy*“ Семенського та з його нотаток про Вернигору, що опублікував проф. Пігонь, можемо звести до ось яких подробиць: Вернигора 1) походив із лівобережної України й був запорозький козак; 2) був приятель Польщі, а ворог Москви; 3) свою любов до Польщі виявляв у часі Коліївщини тим, що вбив матір та брата за те, що брали участь у приготуваннях до різні; 4) за свої польські симпатії мусів, рятуючи своє життя, втікати на правобережну Україну, де знайшов захист у корсунському замкові, у Суходольського, якому проказав свої

¹ Zygmunt Wasilewski: Seweryn Goszczyński. Poznań, 1923, ст. 175.

² Luźne przyczynki do biografii i genezy utworów J. Słowackiego. Spraw. z pos. i cz. Akad. Umiej. XIV, 1909, № 5.

³ Seweryna Goszczyńskiego nieznana powieść poetycka o Wernyhorze. Przegląd Współczesny, 1925 р. № 37, ст. 217.

пророцтва, оповіщені Лелевелем у „*Patrjocie*“; 5) прорік, що з його могили й сліду не лишиться; 6) а під кінець життя має з'явитися білий кінь, що має забрати його з собою в засвіти. З дальших нотаток Гощинського доведуємося, що Вернигора 1) мав бути поданий у його поемі людиною безсмертною, яка уявляла „руське плем'я“; 2) що „зібрал довкола себе громадку українців, прихильних Польщі, як він, у числі 24, між ними також лірників“; 3) що „прийшов до глибокого зв'язку зо світом духа й з'єднав собі любов та допомогу всього створіння видимого й невидимого, а то наслідком любови, що й давав усіякому створінню“; 4) що пророкував „скупчення слов'янських племен довкола Польщі“; 5) накінець, „що ненависть між Польщею й Козаччиною буде переможено“ й тоді „пічнеться їхня любов“. Коли схочемо знайти згадані подробиці Гощинського про Вернигору в Словацького, ми знайдемо їх із малими виїмками й відмінами в „Беньовськім“ і в „*Snie stebnym Salomei*“. Вернигора Словацького 1) спершу „пан“ у жупані з золотими гудзиками, із золотим поясом,¹ пізніше „величезний козак“,² „ліричний король“,³ накінець дід із сивою бородою, лірник;⁴ 2) убив матір за те, що брала участь в урочистості посвячення гайдамацьких ножів;⁵ 3) жив у самітнім хуторі в Корсуні, був приятелем старости Суходольського й віщував будучину;⁶ 4) виявляв гарячу симпатію до Польщі;⁷ 5) прорік, що з його могили не залишиться сліду;⁸ 6) що перед його смертю появиться білий кінь і забере з собою;⁹ 7) безсмертний і представник України;¹⁰ 8) „розгукане простолюддя з духами в'язав у союз“;¹¹ 9) накінець вірив, що ненависть поміж Польщею й Україною буде переможена й пічнеться між ними любов.¹² Чи дійсно всі наведені подробиці, що склалися на суцільність креації Вернигори Словацького, безперечна власність Гощинського, строго розмежувати, яка подробиця Словацького, а яка Гощинського, та яку подробицю взяли обидва поети зо спільногого джерела, не можемо означити з цілою певністю.

Словацький давно вже займався постаттю Вернигори й певне збирав матеріал до креації тієї постаті. Про те свідчать згадки про Вернигору в поемах „*Wacław*“ і „*Poeta*

¹ Вен., VI, 105—108.

² Вен., ст. 409.

³ Вен., ст. 410; С. с. С., V 280 і 294.

⁴ С. с. С., V, 278.

⁵ Вен., ст. 238—239 і 417—418.

⁶ Вен., ст. 236—237 і 410; С. с. С., I, 65—89, V, 393, 404—411

і 493—520.

⁷ С. с. С., V, 440—446; Вен., ст. 236, 242 і 445—446.

⁸ С. с. С., V, 523—525.

⁹ Вен., 234, 406; С. с. С., V, 449—453 і 470—480.

¹⁰ Вен., 368 і 376; С. с. С., V, 470—520.

¹¹ С. с. С., IV, 497—499.

¹² С. с. С., V, 516—520.

Piasta Dantyszka". Люблений Словацьким мотив похорону на степу стрічаемо вже в „Вацлаві“. Видно, візія українського кобзаря („dumkarza“), Вернигори, беспокоїла фантазію Словацького, хотів її мати зреалізованою в своїй поезії в найгарнішій формі й через те з креації тієї постаті він вічно нездоволений і з певністю, коли б був жив довше, увіковічнив би постать Вернигори ще більш велично, як зробив. На всякий випадок Словацький мусів читати „Patrjota“ й знати з нього подробиці про життя Вернигори, та його пророцтва. Свідчать про те не тільки слова у „Вацлаві“: „Czy znasz prorocką dumę Wernyhory?“ або загадка про коня смерти Вернигори в „Poemie Piasta Dantyszka“. Але маємо в Словацького подробиці, що їх не зустрічаемо в Гощинського, а в „Patrjoscie“, нпр. 1) що Вернигора так уславив себе пророцтвами, що народ приходив до нього з далеких сторін, щоб або просити в нього поради, або пророцтва; 2) що Вернигора, пророкуючи „попадав у магнетичний сон“; 3) що Вернигора „ховався в хаті на острові, облитому рікою Россю, на якій жили тільки мельники“; 4) що в яру Янчарів (Ганчариха) поляки переможуть москалів, накінець 5) що „Україна (в тексті Мала Росія) зазнає щастя, але надійде для неї час, у якому стануться великі речі“. У Словацького живцем узяті з „Patrjota“ ось які подробиці, що відносяться до Вернигори:

- 1) ...i wnet gadek mnóstwo
a) Po kraju szare rozniosło ubóstwo...
Mówiono, że król dum jest pochowany,
A jego wielki syn w Korsuniu siedzi;
Ze wokoło grają nocami kurhany —
Co wszystko ucho stroiło gawiedzi
Do większych cudów... lot był raz nadany.
Do Korsunia się zjeżdżali sąsiedzi...
Z wielką pociechą — dla bab i karczmarzy... (Ben., VI, 127-135)
- b) Szeptano cicho imię Wernyhory...
A teraz wszędzie już ten starzec słynie. (Ben., ст. 410)
- 2) Gdy wpadnie we sny swoje zwykłe, dziwne,
a) Co sądom boskim zdają się przeciwnie,
A jednak często, choć się zdaje p lone.
Przeczuciem śnione... wypadkiem stwierdzone...
(Ben., ст. 408)
- b) ...i rzecze ś n i o n e,
Pełne szumu i zamętu,
Rozpowiada...
Mięszanym chłopskim językiem. (Sen sr. Sal., I, 86-89)
- c) Ja odzyskał sen widma. (Sen sr. Sal., V, 393)
- 3) I kupił sobie gdzieś w ciemnej dolinie
Futor z ogromnym sadem, i tam mieszka,
Lecz do Korsunia mu wiadoma ścieżka. (Ben., ст. 410)
- 4) Czy wiesz, co będzie w jarze Janczarychy,
Czy wiesz, że wszystkie te się sprawdzają śnicia
W jednej godzinie rycerskiego życia? (Wacław, 29 i 33-34)
- 5) Aż kiedyś — gdy na godzinie
Stanie miesiąc o północy,

To koń znowu z siodła skinie
Mego ducha na kurhany!

Pryde — iskry wziąć z ogniska.
Klnę się na duch! że się ruszy,
Taj swą twarzą księżycową
Spojrzy na was jak upiory...

(Sen sr. Sal., V, 477-480, 488 i 512-514)

Ані в Лелевеля, ані в Чайковського, ані в нотатках Гощинського не виступає Вернигора, як лірник. Звідки отже Словацький міг узяти відомість, що Вернигора був лірником і складав думи? Можливо, що з усної традиції, а можливо, що від Михайла Грабовського. З повісті Грабовського „*Koliszczyna i stepy*“ взяв Словацький, без сумніву, опис бою над Ірдинем (ст. 75—81) до дії III „*Snu srebrnego Salomei*“; дуже можливо, що читав він також того ж автора „*Przejażdżkę od Taśminy ku Rosi*“ в „*Ogrodowiku naukowym*“ за 1841 р., ч. 47, ст. 375, з якого то оповідання довідався, що „Вернигора був лірником, складав думи, які, а бодай кілька здогадно його зібрал і має замір видрукувати один із збірачів старовини та народніх пісень — Еразм Ізопольський.“

У Михайла Чайковського знаходимо ще такі подробиці, що Вернигора був висланцем московського правительства для викликання різні на правобережній Україні; що він, прибувши на місце, відступив від заміру й полюбив польську шляхту; що Вернигора був прихильник барської конфедерації й для неї хотів притягнути запорожців та татар, і що помер у Пархомівці 1769 або 1770 р., але Словацький не покористувався тими подробицями в своїх творах, ані не підпав впливові повісті „Вернигора“.

Пророцтва Вернигори вперше опублікував Лелевель в „*Patrjocie*“ 1830 р., спочатком грудня, і з його тексту вже пізніш роблено передруки. Друкуючи їх, видно, не дуже вірив Лелевель у їх автентичність, коли писав, що публікує їх „якщо не пророцтва, то бодай як цікаву низку подій, у які народ вірить“. Лелевель виявив навіть мету своєї публікації: „Може матимемо щастя боротися за отчизну та волю й вмирати на наддніпрянських полях, може буде нам потрібна поміч тамошнього народу, може сили нашої зброї будуть заслабкі, тоді вжиймо оружя, того пророцтва“. Коли приглянемося до змісту оповіщених Лелевелем пророцтв Вернигори, бачимо, що вони складаються з двох груп, з подій, що до 1830 р. вже сповнилися, як Коліївщина, барська конфедерація, Торговиця, повстання Костюшка, різня Праги, три розбори Польщі, смерть короля Станіслава Августа в Петрограді, французька революція, створення Варшавського Князівства, похід Наполеона на Москву та його смерть на острові св. Олени, і з подій, що мали щотільки сповнитися, як велика перемога поляків над москалями в Україні під Костянтиновом у яру

Ганчариха, повстання Польщі в давніх границях, від моря до моря, при допомозі Турції та Англії, при чому також Україна „зазнає щастя“.

В 1932 р. видрукував проф. Йосиф Семірадський в „Piastrowanym Kurierze Codziennym“ 23 вересня в числі 264 „Proroctwa Wernyhorę“, здогадно як „дослівну реляцію“ старости Суходольського. Коли однаке порівняємо ту реляцію з текстом Лелевеля, бачимо, що обидва тексти, що до першої групи пророцтв, ідентичні, і тільки є в них певні несутні відміни в другій групі, зокрема в т. зв. „реляції Суходольського“: „великий монарх“ має перемогти „німців“ й викликати польське побідне повстання, а в тексті Лелевеля кажеться, що той монарх поб'є москалів, та в т. зв. реляції Суходольського пропущено пророцтва тексту Лелевеля про з'єднання собі значення в Європі „мало відомого народу“ та про щастя України.

О. д-р Костельник у статті п. н. „Мойсей Вернигора, український Валаам“, друкованій у „Ділі“ за 1934 р., від 13 червня до 1 липня, вірить в автентичність пророцтв Вернигори, з винятком тих, що відносяться до „мало відомого народу“, під яким розуміє українців, та до „щастя України“, вважаючи їх підробленими для агітаційної мети. Проф. Генрик Мосціцький супроти того, що „немає ніде автентичного тексту“ пророцтв Вернигори, думає, що їхня „автентичність може підпасти сумнівові“.¹ Теофіль Коструба вважає пророцтва Вернигори за „фальсифікат, легенду, вигадану в часи упадку Наполеона“.² Подібно й проф. Вітовт Клінгер³ уважає пророцтва Вернигори „за фальсифікат чи апокриф з дуже виразною політичною тенденцією, що мала на меті ширити в польському суспільстві далеко задумані надії у зв'язку з уже початою повстанчою акцією“. Коли візьмемо під розвагу скептичні слова самого видавця пророцтв Вернигори, Лелевеля, з одного боку, а з другого боку докладність і подробиці тих пророцтв, що наступають по собі в хронологічному порядку,⁴ прозорністю перевищають відомі пророцтва з Біблії й зраджують різні політичні орієнтації, мусимо прийти до висновку, що ті пророцтва — проста видумка й мали на оці покріпити польські серця надією відродження Польщі, а одночасно заохотити український народ до спільноти боротьби з москалями для відбудови спільноти Отчизни. Наша гадка тим більш обоснована, що одночасно кружляли по Україні усні пророцтва Вернигори, що виявляли думку здобуття вільної України. Еразм Ізопольський подає, що змістом тих пророцтв було, що Бог має Україну під свою особливою опікою, що тільки за невиконання Божих наказів навістили

¹ Нептук Моścicki: Wernyhora. Ks. Marek. Warszawa, 1920, ст. 7 і 9.

² Теофіль Коструба: „Червона Калина“, 1933 р., ст. 44.

³ Witold Klinger: Wernyhora i jego proroctwa w świetle krytyki historycznej. „Przegląd Współczesny“, 1934, № 150, ст. 125.

народ: неволя, голод, зараза та війна, але лихо минеться й знову буде добре в Україні. Україна буде щаслива аж після кривавого бою, що має звестися між її оборонцями й ворогами на полях коло могили Сороки.¹ Проф. Володимир Антонович під час своєї подорожі по Україні чув іншу версію пророцтв Вернигори, зокрема, що прийде такий час, коли на горі села Македони з'явиться сам Вернигора на білому коні; це буде знак, що пора українському народові повстати й нищити панів; що це станеться, і що тоді людським трупом буде загачений Дніпро.² Виходить із того, що пророцтва Вернигори не були одностайні; вони творилися залежно від середовища, де повстали, та що колорит і їхні тенденції походили від того середовища. Мабуть не підпадає сумнівові, що Словашький зужиткував у „*Snie srebrnym Salomei*“ саме українську версію пророцтва Вернигори, чи, як він казав, „думи Вернигори“, а не – польську.

Задумуючись над питанням, чи загалом жив Вернигора й був історичною постаттю, проф. Мосціцький стверджує факт, що до вирішення того питання „певних відомостей не маємо“, але все ж таки вважає його за постать півреальну.³ Теофіл Коструба є тієї гадки, що Вернигора не був історичною постаттю, бо немає про нього документальних відомостей і що все, що кажеться про Вернигору, ніщо більше, як легенда.⁴ Натомість В. Клінгер думає, що Вернигора реальна постать, що вчасі листопадового повстання був у людській пам'яті ще живою постаттю, що в ролі візіонера та пророка мало славу, — отже піддержувати фікцію іншою фікцією хіба не мала б цілі.⁵ А о. д-р Костельник твердить рішуче, що Мойсей Вернигора є історичною особою, був великий ясновидець і жив у другій половині XVIII ст., про що свідчать відомості, що він уважає їх за історичні, бо вони годяться в головних точках: хто був, де й коли жив, та усна традиція про нього, що збереглася в Україні. Питанням, чи загалом жив Вернигора, займався Еразм Ізопольський,⁶ коли вірити його словам від 1827 р. За місцевими переказами в Корсуні Вернигора провів молодість у Січи, і що тільки в останніх часах Козаччини в пізнньому віці осів у Корсуні, де старі люди показували місце, на якому стояла його хата. За переказами Вернигора був над міру сильний та відважний і складав пісні. Ізопольський публікує деякі пісні, здогадно приписувані Вернигорі, однаке зо змісту й мови тих пісень

¹ *Athenaeum*, 1843, т. III, ст. 53-54. Катерині Грушевській дя-
кую за ласкаво зроблені потрібні виписки.

² Володимир Антонович: Автобіографічні записи.
(„Л.-Н. Вістник“. 1908 р., кн. IX, 399-400).

³ Нептук Моєсіцький, оп. cit., ст. 6 і 14.

⁴ Теофіль Коструба, оп. cit., 44.

⁵ W. Klinger, оп. cit., 133.

⁶ *Athenaeum*, 1843, III, ст. 47-52.

показується, що вони, як під той час було в моді, фальсифікати. Вирази й фрази (взбиваються, взвити, недоброї свой долі, нех враги глумують з нас) показують, що автор не знов добре української мови; отже слід здогадуватися, що пісні, буцім Вернигори, походять із польського джерела — бути може їх автором був або сам Ізопольський або хтось із спольщеної української шляхти. В поданій Ізопольським легенді, можливо підробленій, що „Вернигора був завмер, а душа, що втікла з його тіла, блукала по крайні вічності три дні, й бачила цілу прийдешність світа“, добавити можна джерело версій Лелевеля й Словацького, що Вернигора під час пророкувань впадав у магнетичний сон. У „Bibliotece Warszawskieї“, у зшитку XVI за квітень 1858 р., дивиться Ізопольський критично на Вернигору й перечить, буцім він, як дехто думає, був хлопом із Македонів. „Зо змісту деяких казок про Вернигору — пише Ізопольський — можна здогадатися, що прізвище „Вернигора“ було одним із тих, якими на Запоріжжі козаки звали своїх товаришів, а творилося воно випадково або в приложені до чогось такого, що прозваного ним характеризувало, напр. Сірко, Білий тощо, отже й Вернигорою міг бути прозваний один із гарячих прихильників Мазепи, як Орлик, або може й сам Мазепа за те, що задумував ніби гору перевернути, повалити владу Росії над українським козацтвом“. Ізопольський на підсилення свого твердження пише, що питав старих людей у різних місцевостях у 1827-1829 рр. Й пересвідчився тоді, що ті люди під Вернигорою розуміли прихильників Мазепи, Орлика, а навіть самого Мазепу. В'ячеслав Липинський думає, що легенда про Вернигору, що її приложили поляки до своїх політичних цілей і що відіграла велику роль в історії народного відродження спольщених українських шарів, повстала в Україні завдяки висиланням Орликом емісарам.¹ Теофіл Коструба прихиляється до гадки Липинського й твердить, що українську легенду про Вернигору переробила спольщена українська шляхта, яка бачила щастя України в сполучі з Польщею.² Володимир Антонович, бувши в селі Македонах (Канівщина), з розмов із селянами довідався, що в тому селі є традиція, що в ньому родився Вернигора. Розказували йому тоді також, що Вернигора жив у Македонах і завів там школу бандуристів, яких понаучував пісень про козацтво й розпускав їх по світу. На думку Антоновича, Вернигора жив спочатком XVIII ст. і належав до своєрідної організації, заведеної Орликом і його сучасниками, що мала за мету пропаганду ідей вільної України.³ Коли додамо, що навіть Котляревський у своїй „Енеїді“ (ІІІ, строфа 107) поміщує в пеклі Мусія Вернигору („Був і Вернигора Мусій“), то мусимо згодитися, що дійсно жив Мусій Вернигора, був бандури-

¹ Z dziejów Ukrainy. Kraków. 1912, ст. 662.

² Теофіл Коструба, ор. cit., ст. 46-48.

³ Володимир Антонович, ор. cit., 399-400.

стом, мав школу бандурристів і належав до головних емісарів Мазепи або Орлика, можливо Пилипа Орлика. Мусів бути сильний, відважний, сміливий пропагатор українських визвольних ідей, „забіяка“, коли Котляревський помістив його у свому пеклі й коли його постать озолотили численні легенди. Не дивно, що згодом популярність Вернигори й легенди, що оточували його, використали поляки, не конче тільки спольщена українська шляхта, для своїх політичних цілей, зокрема, щоб прикладом легендарної постаті Вернигори, відповідно переміненої, загріти український народ до боротьби з москалями за Польщу й Україну, за з'єдинену Польщу, отже за Польшу від моря до моря. Словачький, як бачимо, змалював Вернигору в „Бенновськім“ у дусі польської легенди, а в „Snie srebrnym Salomei“ в дусі української легенди з польськими симпатіями.

Станиславів.

Михайло Мочульський.

ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ БІЛОЗЕРСЬКИЙ,
його життєпис, „Основа“ й зв'язки з Галичиною.

I.

Василь Мих. Білозерський народився 1825 року на хуторі Мотронівці під Борзною, Чернігівської губернії.

Хутир цей осадив серед старого гаю його батько Михайло на предківщині своєї дружини Мотрони Васильовної й назвав його в Її честь Мотронівкою.

Хоч батько Василя вчився в київській духовній академії, читав залишки Вольтера, був повітовим комісаром, дворянським жаршалом і стояв розумом в осередку всього повіту, в його поважному, а в Борзенівці аристократичному домі не далеко відійшли від простолюдинності мовою й звичаями. Сприяла цьому й та обставина, що Василева мати, чащадок поважного роду Риб і Силевичів, любила українську словесність, старосвітські пісні та народні перекази з тими звичаями, що еднали давніх українських панів із простолюдям.

Батько Василя славився також не абіяким даром слова, так що картярі покидали карти, а молодь танки, щоб його слухати.¹

З цього середовища вийшло дев'ятеро дітей, дві дочки й сім синів. Двосіз них були не тільки свідомі свого українства, але визначалися теж як письменники. Маю на думці Василя Михайловича Білозерського й Олександру Михайлівну, заміжню з днем 22-го січня 1847 року за відомим, талановитим письменником, Пант. Кулішем. Вона звісна в нашому письменстві під іменем Ганни Барвінок, або Нечуй-Вітер.

В своїй статті хочу зайнятися Василем Мих. Білозерським, людиною, що віддала чималі прислуги українському письменству, однаке

¹ Ом. Огоновський: „Історія літ. руської“ III. (1.) ст. 281-2.

не нашла досі належної оцінки ані як письменник, ані як редактор петроградської „Основи“ (1861-2). Так саме не вияснені досі його зв'язки з Галичиною, хоч він цею жаво цікавився, у Львові свої статті друкував та цілим серцем линув до тієї роботи, що вела тут галицька молодь під впливом Шевченкової поезії в 60-тих роках минулого віку.

Учився Василь Мих. Білозерський з поч. сорокових років у київському університеті, і зійшовся до вересня 1842 р. з Пані Кулішем, а опісля через п'ятього до липня 1843 р. з Шевченком та з іншими Українцями, що згодом були замішані в „Кирило-Методіївське Брацтво“^{1,2}

Як студент, почав Білозерський у Києві пробувати свого пера. В р. 1844 читав він Опанасові Марковичеві свою статтю: „Разбір сочістій Гоголя“, що зробила на останнього велике враження. Через те, що в перший раз Білозерський не міг її докінчити, а Маркович через розсіяність не призначив дня й години для закінчення статті, то Марковичеві довелося листово просити Білозерського визначити день і час на дальнє читання.³

Василеві Білозерському було тоді 19. років з роду. Була це, мабуть, перша його праця, може й писана для здобуття наукового ступеня. Мені не відомо, чи вона вийшла друком. Покінчив Білозерський київський університет у р. 1846 із ступенем кандидата словесних наук, коли йому було 21. рік життя.

Була в Білозерського чіжна вдача, і задяя неї головно його загально люблено. Куліш, що часто умів міняти свої наспіхи на людей, писав йому 11. VI. 1845. р.: „Добрый Вася! ты вполнъ заслуживаешь того, что тебя все такъ любятъ“.⁴

Хоч Куліш своєю гордовитістю й прихованостю викликав не-раз опісля з тим непорозуміння, то це свідчить, що вдачі в обох були неоднакові. Люди, в дійсності, Білозерського любили й ставилися до нього зичливо. А були між ними Опанас Маркович, Микола Гулак, Микола Костомарів, Іван Посада, Олекс. Навроцький, що познайомилися з Білозерським у Києві та любили його, та близьку до них людину. Свідчить про те їх листування, що видав Мілковський у згаданій статті.

Восени 1846 р. призначено Василя Білозерського на службу учителя в кадетському корпусі в Полтаві. Але й тоді зв'язки між ним та київськими приятелями не переривалися. За їхню уважливість, виявлену в листуванні, вивдячувався він їм серцем, коли дия 30. VIII. 1846 р. писав з Полтави Опанасові Марковичеві: „Дякую вам, малі братчики, сердечне дякую, що на мене не забули. Часто я споми-

¹ Віктор Петров: „Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стріні“, „Україна“ 1925. 1—2. ст. 42-3 і 45.

² Волод. Мілковський: „Люди сорокових років“. „За сто літ“ 2. стр. 45 і 85.

³ Мілковський стр. 45. Пор. Н. Шугуровъ: „У могиль Н. А. Куліша и В. М. Білозерськаго“. „Киевская-Старина“ 1899. т. 66. стр. 357.

наю вас; інколи в молитві; інколи, яко чоловік, ходяй во грісіх.. — хотіть рад би душою молитися об вас і за вас, що години. Тошка же і за вами! З молодим, жіночим серцем, я, як верба, скоро привикаю до нового місця; шукаючи добра і людськості, нахожу і добро і людськость — і як між людьми й не знайти і того й другого?... А як здухаю про вас, да про наші бесіди живій! — то, Боже, наче про щастя ненастижиме снох'явеши...”⁵

Годі й дивуватися, що за таке гарне відношення до товаришів по студнях і думках, Опанас Маркович писав Василеві Білозерському:

„Вася! Мужъ по разуму и юный всею душою... Богъ дать тебъ душу скѣтную и слынную...”⁶

Маркович вірив, що Білозерський своєю вдачею може мати по аби-який вплив на окруженні й не помилявся. Як широ ставилися до його київські товариші, так полюбила його молодь у Полтаві. Про це писав він Марковичеві:

„Що найдрожайше для мене, так я, або по правді, Господь, склонив до мене любовъ моїхъ учениківъ. Ви знаєте, що я люблю дітей; а тепер, слава Богу, маю такихъ, що мене розуміють; чують вони, як поривається до нихъ мое серце. Я читаю їхъ лекції і прокоментую до їхъ, як до мужей — і мое слово не падає даромъ. На тихъ залежать мої зусилля, щоб розвить їхъ удальності і дорогою добра довести до само-познання”⁷.

Треба пам'ятати, що ідея всеслов'янського відродження тягнула за собою ідею відродження кожного слов'янського племені зокрема. Обі ці ідеї були в Києві в сороковик роках дуже живі, й вони лягли в основу „Кирило-Методіївського Братства”. Як завважив Мілковський, листування кирило-методіївців було сильно просякнуте цим саме настроємъ. Українці з походження, вони хотіли почувати себе українцями серед свого народу, а не росіянами, не європейцями — вони хотіли принести цьому народові загально-людську культуру через початкову освіту, якої цей народ не мав, і людські права, якими вони не користувався. Поруч із головною метою всеслов'янського відродження, була ще друга мета — українського відродження. І хоч кирило-методіївці і йї розумінні не були між собою згодні,⁸ то все ж Костомарів, Гулак, Білозерський і Кулик залишили чомітний слід у культурі слов'янської ідеї. Шевченко ще в Гайдамаках, а пізніше в Івані Гусі та в інших творах виявив себе прихильником ідеї всеслов'янського братства. В Клеві Костомарів і Гулак були безумовним осередком цієї ідеї. Інтерес до слов'янства серед київської молоді 40-вих років був остильки великий, що всі вони кинулись вивчати слов'янські мови, особливо сербську й чеську, знайомитися з слов'янськими літературами. Цю потребу на слов'янські студії відмічав курс чеської мови, який об'явлений був у 1846/7 рр. в київському університеті професором грець-

⁵ Мілковський стр. 55.

⁶ Так же, стр. 65.

⁷ Так же, стр. 55.

⁸ Мілковський, стр. 43.

кої та римської словесності Страшкевичем. Найбільше захопився цими студіями Василь Білозерський, як це легко помітити з його полтавських листів до товаришів, що залишився в Києві.⁹

В Полтаві обертається Білозерський між гарними, інтелігентними людьми. Вірші своїм слов'янофільським ідеям, віц здобуваючи їх з творами українських, сербських і чеських письменників. На цю тему писав він дні 7. XII. 1846. року Опанасові Марковичеві:

„Въ Полтавѣ блеснула для мене луна радости и надежды. У Скалона — человѣка благородѣшшаго и чувствительнѣшаго, который женатъ на дочери поэта Капниста... женщина весьма умна... устроются литературные вечера. Было два я бытъ на второмъ; на первомъ бытъ Чужбинскій т. е. Афанасьевъ, который теперь находится здесь и читаетъ некоторые произведения Тораса Гр. (Шевченка) и свои записки на Кавказѣ. На второмъ я читалъ Орисю; присутствовало 4. девушки и др. чтобы между ними была М-лле Капнистъ, девушка съ умомъ, любящая, какъ казжется, искренно Україну. Слушали съ большимъ вниманіемъ и остались весьма довольны, серьезно, умно доводыны. После чтенія, я обратился къ М-лле Капнистъ, действительно ли правится ей прочитанная п'еса? Она стала доказывать съ жаромъ, по чему ей должна понравиться Орисъ — и сказала умныя вещи. Я не думалъ однако же, чтобы этимъ славскимъ девушкамъ могла она понравиться: такой противоположный быть, жизнь. Одніи изъ слушателей говорили, что літер. укр. есть послѣднее усиліе. Я, разумѣется, ему противорѣчилъ и опровергалъ его мысли. Мъ Капнистъ имена поддерживала, и чудно жить было, когда я упомянулъ о славянскихъ стремежахъ и литературѣ, въ чёмъ позагадывалъ ручательство къ существованію Україны, а она подтвердила мои слова. Чудно, если ей (девушкѣ!) напечатать славянское одушевленіе“.

Опісля читано на вечорі в Скалона поезії Лермонтова й Міцкевича, останні в польському оригіналі, а

„потомъ меня просили пропустить въ другой разъ еще что-нибудь по чешски и сербски. Да! Сегодня опять вечеръ: буду читать отрывки Черной Рады, Україны, чешскія пѣсни и пѣсни Слави Дцер-и, и по Сербски. Я постараюсь, чтобы эти вечера исполнены были серьезной важности; буду выбирать произведения, исполненные пачаль христіанскихъ и народныхъ. Я начертала себѣ планъ дѣйствій, который расширяется силою и приносить плоды“¹⁰

В Полтаві писав також Білозерський наукову роботу на тему з історії слов'янських літератур, для якої київські товариші, особливо Бостомарів і Навроцький, ставали й надсидали йому книжки.

Однаке вільного часу було в Білозерського для наукової праці не багато. Дні 1. X. 1846. року писав він Миколі Гулакові з Полтави:

„Но диссертация меня зучить. Я такъ мало имѣю времени, которымъ лежть бы располагать свободно, что до сихъ поръ почти ничего не сдѣлать положительнаго. А между тѣмъ мы не высылаютъ изъ Москвы сербскія пѣсни, и я собираю на свою глиняную гітту добреїшаго Пика. Пк. (Бостомарова). Но я надѣюсь, что опять будетъ ко мѣ спонсоритетъ. И до сихъ поръ не кончились Слави Дцери, во скоро надѣюсь выслать. Я, быть можетъ, сегодня познакомлюсь съ одиничьимъ музикантомъ. Бліжча: вы угадываете, какому племени онъ принадлежить. Онъ пре-восходно играетъ на фортепіано, поетъ чешскія пѣсни и любить сильно свою родину. Къ тому же онъ знакомъ еще съ Шафариковъ, Ганкой и другими язичинами сердцу. Это кладъ для мене. Я недавно читалъ въ Москвитянинѣ статью Славянскія новости, которая своими простыми известіями чрезвычайно меня воспомнила.

⁹ Міаковський, стр. 40-1.

¹⁰ Міаковський, стр. 67-8.

Съ тѣхъ поръ, какъ я разстался съ Киевомъ, я и съ тѣхъ не могъ поговорить о моей Славащинѣ съ такими чувствами, съ какими говорилъ у васъ".

Білозерський не мав на думці залишитись довший час у Полтаві, хоч люди його любили й на службі були з нього вдоволені. Його тягнуло до Києва між недавніх товаришів, або за границю, де хотів побачити слов'ян на їх власних землях. На цю подорож збирав він гроши. Іому здавалось, що дві тисячі рублів асигнаціями вистачить йому на побут за границею на цілий рік. Щоб за кордоном було йому можливе порозуміння, він учився німецької мови „съ превосходнымъ Риккеромъ, съ которымъ мы и квартируемъ“. Французьку мову Білозерський зімав і чимало творів на ній читав. Можна сказати, що молодий Білозерський працював у Полтаві далі над собою, що хоч жив на самоті, то й товариства добрих людей він не цурався.¹¹

На Різдво 1846. року збирався Білозерський до Харкова та Катеринослава. На весні 1847 року розпрощався він з кадетським корпусом у Полтаві та враз із Ганною Барвінок поїхав до Варшави, звідкіля дня 2. квітня писав Опанасові Марковичеві: „Ми з коханою сестрою одговілись і година за годиною проходить у нас у добрім ділі. Ми читаемо, пишемо, учимось; вона рисує й показує велику дотепність до малярства, також учить по польски. Й скоро прийде паспорг і вони мене не ждатимуть, а пойдуть найперш у Познань, а ми підприїдемо догонять їх десь за границею“.

У Варшаві познайомився Білозерський з поляками: Алекс. Мажейовським, Петром Дубровським, Самуїлом Богумилом Ліндем і філософкою Елеонорою Земенцкою.¹²

Хоч Куліпін намовляв Білозерського до подорожі за границю і просив Мих. Вол. Юзефовича, щоб промовив добре слово в міністерство освіти і видав у нього висилку шуриня Василя на студії, бо „э то достойный юноша, а путешествует вмѣть, мы были бы взаимно однѣ другому чрезвычайно полезны“, ¹³ то все ж таки був невдоволений із наміченого товариства. Тому й записав у щоденнику під днем 17. лютого 1847 року: „Песною имѣть дѣло съ людьми чезнающими никакой регулярности въ жизни. Пустяки кажутся имъ важными дѣлами, они шутаются, валандаются, и только медленный ходъ обстоятельствъ оканчивается ихъ дѣла... жаль мнѣ, что спутникъ мой, братъ моей жены, такое вялое созданіе. Что мнѣ стоять четверти часа, па то ему давай полсутокъ, да и то еще напутаетъ и двадцать разъ разосадуетъ. Онъ будетъ затруднять меня во многомъ. Это предвижу. Что всего песносите въ немъ, такъ это то, что онъ всегда кажется себѣ правымъ. Изволь подѣлствовать на такого человѣка“.¹⁴

¹¹ Міаковський, стр. 60-1.

¹² Міаковський, стр. 77.

¹³ Кіевська Старина. 1899. III. (сміти з дні 30. V. і 22. VI. 1846 р.).

¹⁴ В. Петров: Україна 1925. 1-2. стр. 46.

Доля судила інакше. Не поталанило Кулішеві пойхати за кордон у слов'янські землі, де він мав удосконалитися в слов'янських мовах і літературі і підготувати себе до професорування в петербурзькому університеті на кафедрі слов'янознавства. Мав Куліш подорожувати по слов'янських землях за відрядженням міп. нар. освіти Куліш був би, без сумніву, чав'язав безпосередні знозини з представниками слов'янського відродження в Чехії. Листові знозини вже були нав'язані від Гулака, а Куліш іхав з адресами польських слов'янознавців, як Мацейовський, з адресою Міцкевича, що в Парижі викладав курс слов'янських літератур, і з листами до Вячеслава Ганни і Людовіта Штура, чеських знавців слов'янщини. Шалкий Куліш безумовно відіграв би був ролю своєрідного емісара від київського гуртка слов'яністів.¹⁵

Немає сумніву, що Й. Василь Білозерський був би відіграв чималу роль у чав'язанні зв'язків із слов'янами, бо він їх любив, їх працю на полі слов'янського відродження високо цінував, а у хвилинах важкого гніту в Україні з боку царської влади, він вірив, що слов'янщина може стати у пригоді нещасливій українській нації. До слов'ян він відкликався у шістдесятих роках, коли щищено українські недаліні школи й заборонювано українське письменство.

Та не так склалося, як ждалося. Дня 3. березня 1847 р. прийшов до попечителя київського учебного округа Тряскіна студент тамошнього університету Олексій Петров і подав доноса про існування тасмного товариства в Києві.

Ув'язнено Мик. Гулака і при трусі найдено в нього статута Кирило-Методіївського Братства, рукопис „Законъ Божій“ „въ высшей степени преступного содережатія“, перстень із написом: „Св. Кирил і Методій“, а також листування „въ духѣ Славянскомъ“ з Кулішем, Р. Білозерським, Марковичем і Павлом Асланіним. Начальникові ІІІ. Відділу гр. Орлову й поліцмейстрії Дубельту уявлялась справа з Гулаком важливою та й досить таки небезпечною. Справу предложенено цареві, Миколі I. і в перших днях квітня опинились всі братчики в тюрмі. При трусах знайдено теж нецензурні поезії Шевченка, а що в листах згадувано з пошаною його ім'я, тому й його уважано за дуже близького з ув'язненими. Його теж ув'язнено дnia 5. квітня й повезено до Петербургу. Сюди привезено 9-го квітня Куліша, а за ним Білозерського, Костомарова й інших.¹⁶

Білозерський давав у справі Братства широкі пояснення, хоч більше загального змісту й не тільки не виказував на товаришів, а навпаки — силькувався їх відвести від справи. Про Шевченка говорив він, що мав із ним тільки „короткі встречі“. Граф Орлов характеризував Білозерського, як людину, що „особливо заслуживает до-

¹⁵ Міколовський. стр. 41.

¹⁶ Михайло Некрасівський: Шевченко в процесі 1847 р. і Шевченкові інверти. „Україна“ 1925. 1-2. стр. 51-3.

верия, ибо он столько показал благородства и откровенности, что без сожаления не скрыл бы, если бы в предложениях их имели место революционные идеи".¹⁷

Не зважаючи на те, що навіть влада жандармів не добачувала за братчиками революційних ідей, Орлов і Дубельт вирішили закінчити процес і винуватців покарати. Покарано їх не судом, а з височайшого наказу, в адміністративному порядкові. Практика Миколаївського режиму завжди вживала суворих заходів проти лібералізму. Заслання на далеку чужину, солдатчина — це за часів Миколи I загальна міра, звичайний присуд для кожного політичного злочинца. Найбільшу кару, бо солдатчину присуджено Шевченкові „за сочинение возмутительных и въ высшей степени дерзкихъ стихотворений“. Для 30. травня 1847. братчикам вирекли височайший присуд. Шевченко „какъ одаренный крѣпкимъ тѣлосложениемъ, опредѣленъ рядовымъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ съ правомъ выслуги“, при чому віддано його під нагляд, щоб від цього „ни подъ какимъ видомъ не могло выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочинений“. Цар Микола збільшив йому кару допискою: „Подъ строжайший надзоръ съ запрещенiemъ писать и рисовать“.¹⁸

Присуд Василю Білозерському був досить лагідний: з уваги на ширі признания та каляття — 4 місяці в кріості, а потім на службу поза межами України. Цар Микола I, ще пом'якшив цей присуд: „За откровенность прямо на службу в Олонецкую губернию подъ надзоръ“.

Заслано Білозерського до Петрозаводська, де він служив при канцелярії губернатора. У 50-тих роках перейшов він на службу до Петрограду.¹⁹

Про життя Білозерського в тому часі немає більших вісток. Одно певне, що заслання в далеку чужину та урядова служба не сприяли розвиткові Білозерського як письменника. Чи писав він тоді щопівдень, чи друкував? — не знаємо. А все ж таки його апопімні статті з пізніших років вказують на те, що перо в цього було добре й вправне, а це вказувало б на те, що він його не покидав серед скрутного для цього й Кирило-Методіївців часу.

Засуд прийняв Білозерський спокійно, бо знат, що провини за Кирило-Методіївцями не було шіякої. Цю думку висловив він друком, славлячи нераз опісля завдання Братства. Та про це буде мова на іншому місці.

З іменем Білозерського зустрічаємося в р. 1857, коли він у квітні одружився з Надією Олександрівною, уродженою Ген (1838-1912), що стала відома, як російська письменниця на історичній критичні

¹⁷ С. Ефремов: вдка сильветка В. Білозерського в примітках до видання „Журналу“: Твори Тараса Шевченка IV, стр. 707—8.

¹⁸ Мих. Новицький: „Україна“ 1925. 1-2. стр. 60.

¹⁹ С. Ефремов: Журнал Т. Шевченка, IV, стр. 707-8.

„Наша Культура“ 1936 р. кн. 8—9.

теми, а побіч цього як перекладачка.²⁰ Коли Білозерський пойшав женитись, Шевченко писав дия 24. IV. 1857 р. з Новопетровського М. М. Лазаревському: „А Білозерський, кажеш, пойшав женитъца, до дому. Нехай Йому Бог помага. От ще щира християнська душа. Поцілуй його за мене, як тобачиш“.²¹

Відношення Василя Білозерського до Шевченка з молодих літ аж до його смерти було завжди дуже сердечне. Він захоплювався поезією Тараса, передусім тісю, що згадувала про слов'янщину.

Дия 1. V. 1846 р. писав Білозерський М. Гулакові: „Вчера былъ у меня Як. Посада и сказалъ, что Шевченко написалъ новую поэму — Иоаннъ Гусъ. Я по неволѣ прыятно призадумался надъ темъ, какого гениального человѣка мы имѣемъ въ Тарасъ Григорьевичъ, ибо только гений посредствомъ одного глубокого чувства способенъ угадывать и потребности народа и даже цѣлаго вѣка, — къ чему не приведутъ никакая наука, ни знанія, безъ отня поэтическаго и вмѣстъ религіознаго. Какъ бы я желалъ, чтобы переводъ псальмовъ заключалъ въ себѣ и свидѣтельство истинно-благого настроенія души нашего Кобзаря. Тогда бы новый неизсякаемый ключь жизни освѣжилъ нашу словесность и утвердилъ бъ ее на вѣрныхъ основаніяхъ“.²²

З тих слів бачимо, що з Білозерського іромовляв слов'янофіл, Кирило-Методіївський братчик, що павіть тоді, коли твору „Іван Гус“ не зінав. Захоплювався ним він у 60-тих роках в „Основі“ й пізніше, коли Тараса ще було між живими.

Коли Шевченко вертався з неволі, і його задержано по дорозі в Нижньому, Білозерський, користуючись родинними зв'язками, кло-потався про Шевченка, як це видно з листа М. Лазаревського з дия 12. жовтня 1857 року до Шевченка: „Бѣлозерскій женатъ на родственницѣ Катенина и обѣщаетъ, что ему еще напишеть о тебѣ; и опь советуетъ тебѣ не возвращаться, если можно, въ Оренбургъ, а ожидать паспорта въ Нижнемъ“.²³

Коли ж Шевченко прибув до Петербурга, в домі Білозерського бував він частим гостем. Під днем 28. III. 1858 р. записав він у щоденнику: „Вечеръ провели мы у В. М. Бѣлозерского, моего соузника и сосѣда по каземату въ 1847 году. У него встрѣтилъ я многихъ соизгнаниковъ Оренбургскихъ: Сѣраковскаго, Станѣвича, Желиковскаго (Сову). Радостная, веселая встрѣча. Послѣ сердечныхъ рѣчей и милыхъ родныхъ пѣсень мы расстались“ (Журнал IV. стр. 167).

Дия 1. IV. вписав знову Шевченко в Щоденнику: „Обѣдалъ у Бѣлозерскаго“ (стр. 168).

„Вечеромъ (11. IV) у Бѣлозерскаго слушалъ новую драму Желяковскаго (Совы) и съ успѣхомъ доказалъ Сиряковскому, что Некра-

²⁰ Твори Марка Вовчка за ред. Дорошкевича, т. IV, стр. 581.

²¹ Твори Тар. Шевченка т. III. Листвуапа, стр. 117.

²² Міаковський: стр. 52.

²³ Твори Шевченка III. стр. 283 (Листування).

совъ не только не юзть, но даже стихотворецъ оляпуватый" (стр. 171).

„В. М. Білозерський познакомилъ меня съ тремя братьями Жемчужниковыми. Очаровательные братя! (стр. 174 і 622-3).

„Изъ театра (21. IV) зашедъ къ Білозерскому и засталъ у него К. Д. Кавелина. Съ разговора о минувшей и будущей судьбѣ Славянъ, мы перешли къ психологіи и философіи. И просидѣли до трехъ часовъ утра. Школьничество. Но очаровательное школьничество" (стр. 175 і 736).

30. IV. „Вечеромъ былъ у Білозерского и у Кроневича" (стр. 177).

1. V. „Въ 8. часовъ вечера вмѣсто Екатерингофа запили (з Семеном Гулаком Артемовским) къ Білозерскому и весело прополтали до первого часу. (стр. 177).

11. V. Работалъ въ Эрмитажѣ до трехъ часовъ. Обѣдалъ съ Желязовскимъ у Білозерского и за успѣхъ будущаго польского журнала Слово, выпили бутылку Шампанскаго". (стр. 181).

Можна жалувати, що на 20. травні 1858 уривається журнал Шевченка, бо в ньому найшли би ще більше вісток про його приятелювання з Білозерським.

Та хіба найкращим свідоцтвом їх сердечних зв'язків є лист Білозерського до Шевченка, пис. дnia 16. III. 1860 року: „Поспішаю до Вас, дорогий нам Кобзарю, Тарасе Григоровичу з вісткою: сьогодні ранком в $\frac{1}{2}$, 4-ї годині, дав нам Бог сина. Маємо надію, що ви не одмовитеся з пами покуматися. Жінка моя перша захотіла, щоб ви, а не хто інший, були хрещеним батьком — благословіть же малого козака на виріст і на розум і вкажіть матері його співати оттакого котка" (тут подана ціла народна пісня, закінчена словами:

„Рости-ж, синку, в забаву,
Возачству на славу,
Вороженькам в рооправу"^{1.24)}

Цінуючи високо поетичну вартість Шевченкових поезій, Білозерський на першому місці ставив між співробітниками задуманого журналу „Основа" його твори. Мав це бути іменованим журналом, спеціально приготований для Шевченка, коли він дnia 25. V. 1859 р. писав до Марковички: „В осені буде у мене свій журнал під редакцією Білозерського і Макарова" (стр. 171).

Та з дозволом на видання „Основи" не йшло легко, і аж у травні 1860 р. почав Білозерський розсилати „Об'явлення", що з січнем 1861 року після виходити „Основа". Тоді писав Шевченко 15. V. 1860 року братові Вартоломеєві: „На цім тижні я, або Білозерський пошиле Троціцькому такий же екземпляр Об'явленія" (стр. 188).

Перша книга „Основи" вийшла ще за життя Шевченка. На пер-

²⁴⁾ Твори III. (Листування), стр. 328.

шому місці книжки поміщено поезії Шевченка п. н. „Кобзарь“. Та Шевченко був вже тоді важко щедрій. Йому й писав Білозерський: „Всъ мы душевно пожалѣли о вашемъ неиздоровыи, много уважаемый Тарасъ Григоровичъ, но не теряемъ надежды, что, при добромъ желаніи, Вы превозможете немножко себя и не лишите часъ удовольствія видѣть васъ посредъ „основателей“ какъ первоначальника общаго дѣла. Посылаю Вамъ двѣ книжки: назначенную для Васъ въ переплетѣ, получите особо“ (13. I. 1861. стр. 343).

В другій книжці „Основи“ повідомлено вже громадяństво про смерть Тараса, її не було описано ні однієї книжки ча продовж 1861 і 1862 р., щоб в ній не поміщено творів Шевченка, чи описів його похоронів, чи спогадів про зного, а це найкраще свідчить не тільки про сердечне відношення Білозерського до пок. Кобзаря, але й про вагу творчості поета для України.

Заміте що й те, що в р. 1859 Шевченко цікавився життям Галичини, і з цієї нагоди переспівав одну псальму. Білозерський не мов би сповнив задушевну гадку Кобзаря, і в „Основі“ почав нав'язувати зв'язки з галицьким життям і діячами. Ті зв'язки удержував віп до р. 1869., своїм листуванням і статтями, що в них виявив себе як український письменник. Про це листування й статті Білозерського знало хіба в Україні його найближче окруження (Куліш і Ганна Барвішок), а в Галичині заінтересовані співробітники „Мети“ (Ксенофонт Климкович, Данило Танячкевич) і „Правди“ (Ом. Партицький, Лонгін Лукашевич, Ол. Барвінський, Вол. Навроцький і ін.). Ім'я Білозерського бережено в тайні, а головно через те ширкий світ не дізнався про зного, як про українського письменника.

І тільки з нагоди смерти Білозерського видрукував Ол. Барвінський свою просто ревельянійну статтю в „Руслані“ за р. 1899. ч. 71—2 п. н.: „Василь Михайлович Білозерський“, а в ній вказав на й'ять творів, що вийшли з під його пера у „Правді“ (1867 і 1868). Буду старатись виказати, що на цьому його літературна спадщина не покінчилася в галицьких, чи австрійських виданнях. Її треба ще далі шукати, че тільки в „Основі“ та в галицьких виданнях, але й ув інших, передусім російських журналах. бо годі припускати, що цей живий і талановитий чоловік перо зламав і по році 1869. нічого більше не писав. Бож іще в останніх роках свого життя, коли сам не міг писати, диктував тіні Ганні Барвішок спогади про Куліша, що після покористувалися Шенрок у студії: „Жизнь Куліша“²⁶ і Віктор Петров у статті про перші стрічі Шевченка, Куліша й Білозерського.

Про оцю, з конечності сильну працю, писала Ганна Барвішок дні 2. XI. 1898 р. в листі до проф. Івана Пулюя в Празі: „Я з братом усе коло біографій (Куліша) клоючимось. Виникуєм дещо з паж'яті — а дещо з листів“, а в іншому листі з дня 25. II. 1899, коли вже брата Василя не було між живими, вона помічуvala: „А то все працювала

²⁶ Студія Шенрока вийшла в „Кіевск. Стар.“ 1901. т. 72-5.

для біографії моєї дружини. Записувала споминки брата і вишнівала єз розних листів, що брат Василь одмічав. У брата паралізована була права нога і рука". (ч. листів 41. і 53.).²⁶

Про життя Василя Білозерського у 60-тих та пізніших роках знаємо не багато. Коли з поч. 60-тих років ішла часінка царської влади на українство, його твоя теж не минула. В р. 1863, як читаємо в листі засланого Петра Ефименка до Ол. Кониського в Вологді: „Василя Михайловича тричі обшукували, дакуючи пісням Каткова і т-ва".²⁷

В рр. 1864—7 працював Василь Білозерський разом з Кулішем в „Учредительном комітеті Царства Польського“ у Варшаві.²⁸ Опісля переїшов він на службу „по судовому відомству“ і займав становище члена варшавської судової палати. З часом пішов у відставку й проживав у Петербурзі. В р. 1898 в місяці червні переселився він до Ганни Барвінок і в її хуторі, Мотронівці, замінчив життя дія 20 лютого 1899 р. на 75 році життя.

Про цей новий удар писала Ганна Барвінок в день похоронів брата Василя Пулюєві:

„По смерті моєї дружини здається б уже й годі тужити... Уже все, здається Господь од мене взяв... Сиджу у темряві, засвіту піяного не бачу... з своїм горем обнялася і сижу. Але ж летить одна телеграма з Петерб. од брата Василя, потім друга та. утіха. Потім і сам приїздить і каже: „Хіба сама скажеш, їдь — тоді пойде — а то буду у тебе!“ От трохи бліснув світ. Я хот не одна на ввесь хутір — я з братом, з котрим ми провели молодощі і досі були в переписці і дружбі. Приїхав болячий тепер дуже, поправиться — а потім через 8. місяців його поправки мгновенно удар — і його у мене нема. Я одразу зараз провела його до дому Божого з своїм родом... Гореніко ж велике? Колись може ще напишу... Серце мое рвеця! задля того прибув, щоб умерти на моїх руках — на батьківщині будемо у саду, коло себе ховатъ“. (ч. 80.).

Знову ж дія 25. II. 1899 р. (ч. 52.) писала Кулішева Із. Пулюєві про останні хвилини життя Василя:

„Дві дражні „Антопій і Клеопатра“ знайшлися і „Міра за міру“; я з братом Василем читасм, радієм про це, а тут з йм удар — з стула зсунувся, — а я ще з іронією до його: „Васюнечко, Васюнечко“! думала, що він не осторожно на край сів і сунецьця з подушки, — схватали за подушечку і положила під голову. Він часто було, як сідає, то ми хто нібудь біжимо придергати стула, або подушечку, щоб гарно

²⁶ Листи Ол. Кулішевої до Ів. Пулюя збережені в родинному архіві Ол. Барвінського у Львові.

²⁷ Мих. Вовчак: „З років заслання Петра Ефименка на Архангельську (заступниця з Ол. Кониським в рр. 1863-67). За сто літ 2. стр. 119.

²⁸ Про варшавську службу Куліша, а в часті В. Білозерського подав документальні вісті д-р Мирон Кордуба у статті: „Принципи до урядницької служби Куліша“ (Записки НТШ т. 100. стр. 327-377).

і не міг сіз — бо у його паралізована одна нога права і права рука. А він сміється і каже: цього віколя не буде і не буде — я осторожно. Од того я побачивши, що він супеця — що ще й сміх на устах радості з проходка, і подумава, що він на край сів і сміючись, кажу: „Васюнечко, Васюнечко! — мовляв, ти ж хваївся, що цього не буде! А як побачила, що він побагровів і мовчить, злякалась, укрила плащом і ще шапочкою прикрила голову і мені здалося, що він ще зглянув ласково добрихи очіжка! Й зараз за лікарем одного гоньця — другого до брата Олімпа. Через годину лікар прибув, взяв за пульс і сказав: „дай Бог і мені такою смертью умерти, як віл. Одно итношеніе!“ Одно утішеннє зосталось, що це случилось не в Петербурзі, а на моїх руках, серед родні, серед друзів і свого народу. Як приїхав, то сказав: „хіба сама одишаеш — а то од тебе не пойду“. Служила вірненько братіку, голубу спіозому, служила і дружині моїй несвічаній і обидва мене осиротили, покинули одну на весь хутор. Горенько мое нескінччене!“

І похоронено Василя Білозерського на хуторі біля Куліша, в сумежній могилі.²⁹

Завважу, що Куліш був гарний рисівник. Про це й писала Пуллюсі Ганна Барвінок 8. I. 1899 року:

„Есть у мене два патрети моєї дружини, його роботи олівцем 1844 року, рисовані в Розно, як він ще був там учителем і 1848 в Тулі. Я хотіла б сократити їх для музея; якож покрити і зняти хоч по 6. екземплярів. Якби патерід злати цішу. Це для мене дуже дорогий пам'яток, — ще і друге: як брат Василь з ним познакомився 1843 році (має бути 1842 р.), то ще був дуже юним студентом університета Київського, то тоді теж дружина моя, його сп'янішого зарисовала і дуже удачно!“ (ч. 48.).

Усі три писушки Куліша передслала Ганна Барвінок Пуллюсі до фотографічної ценропдукції і він їх знявши зробив у Празі. Та хоч як любила Ганна Барвінок свого брата Василя, то все ж таки, як громадянина, доторкнулася вона його родинного життя і з довором писала дnia 22. X. 1906 р. Пуллюсі:

„Брат Василь, великий освічений і поетичний чоловік, прихильний до інтересів рідної України, зінав усі подробиці української мови — пісні, прислів'я, і не паччив своїх дітей; велими схібнув проти рідної матері України...“ (ч. 233.).

Чоловік „з жіночим серцем“, В. Білозерський, як сам себе характеризував, не мав на стільки сильної волі, щоб його син, а хрещеник Тараса, не пропав для українства.

Закінчуочи оцей неповний життєпис визначного й заслуженого українського громадянина, Кирило-Методіївця, редактора й пис-

²⁹ Н. Шугророль: „У могилі П. А. Куліша в В. М. Білозерського“ (кінець. Стар. 1899 т. 66. стр. 356-76).

съменника, я буду говорити в дальших розділах моєї статті про „Основу“ й її співробітників, про її значення для українства під Дніпром і в Галичині, про статті Василя Білозерського, друковані у Львові й Відні та про його дистування з газинськими діячами.

Львів, 1936.

Киріло Студицький.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.¹

3. Приголосна відміна.

43. Слова жіночого роду приголосної відміни (чи т. зв. основи на *и*) кінчаться на *ь* або на *ж*, *ч*, *ш*, *щ*: напасть 148, сіножать 293 і т. ін. Слова: *ціль*, *путь* — жіночого, а не чоловічого роду: Едину мали *ціль* 93. Погляди на нову *путь* 178. *Путь* належну їм дали 186. Пішов у *путь* останню 203. Вибрався у небезпечну *путь* 204. Одважну *вашу* *путь* 256.

44. Родовий у слів на *-сть* (і взагалі на дві приголосні на кінці) кінчиться на *-и*: безпечності 247, власті 143, зручності 136, користі 152. 168, милості 139, напасті 240, повинності 150, повісти 263, радості 134. 158. 168. 343, совісти 314, сучасності 149, чести 178. 228. 259. 314 і т. п. Так само смерти 223, любові 134. 213 і ін.

Слова з одною приголосною по голосній на кінці кінчаться на *-и*: *люти* 229, *сповіді* 237 і т. ін., але помилково *люти* 172, *тіни* 87. Від „*мисля*“ родовий без мислі 89 (давнє *мисль*).

45. Давальний відмінок усіх цих слів кінчиться на *-і*: нерозважності 240.

46. В оруднім відмінкові: 1) приголосна, коли вона не губна й коли стойть поміж двома голосними, подвоюється, 2) коли *ж* стойть між голосними, не подвоюється, і 3) *о* та *е* змінюються на *і*: молоддю 37. 137, челяддю 173. 307, сіллю 184, зеленню 78. 177, тінню 264, блідістю 272, вдячністю 212, вульгарністю 76, легкістю 16, лютістю 117. 138, молодістю 296, мудрістю 113, мужністю 112, певністю 83. 309, побожністю 35, покорністю 288, радістю 92. 131. 278. 295, рівністю 25, романтичністю 47, свіжістю 30, студеністю 100, суворістю 87, честю 54. 208, чуйністю 222, смертю 176, кров'ю 30. 246. 238, любов'ю 268 і т. п., здобиччю 113.

Дуже рідко знаходимо архаїчне закінчення *-ю*, *-ю*: *властею* 284, *смертею* 289, *честею* 68, *кровію* 274.

47. Місцевий відмінок кінчиться на *-и*: *у-на-в-* по злобті 45, маётності, старості 132, щікавості 244, щирості 310, любві, мýслі 268, пам'яті 320 і т. п.

48. Назовний та західний множини кінчаться на *-і*: вісті 168. 184. 204. 273, гости 139. 226, мислі 7, ости 138,

¹ Див. „Нашу Культуру“ за 1935 р. кн. 1 ст. 33—37 і кн. 3 ст. 141—149.

печалі 84, повісті 7, постаті 224, тіні 217 і т. п., але: гуси 136; один раз: вісти 183.

49. Родовий множини: косте́й 98, рече́й 214 і т. ін.; але вривається сюди й закінчення чол. роду *-iv*: повіннос-тів 296; при: повінностей 38.

4. Ніякий рід.

50. Назовний однини вимовляє й пише так: діло 126, 188. 153. 302, джерело 187, жало 6. 138. 214, багно 216, звір'я налякане 292, Все плéменo 157, стремéно 204, хлопчeнá 288, дівчá 71. 164; збіжжя 61. 65, облýччя 31. 239, подру́жжя 200, весілля 103, здорб'я 9. 123. 328, пíр'я 222, повітря 320, вітáння 317, волбсся 72 і т. ін. Давня щиро українська вимова: зéрно 113, ім'я 39. 104. 169. 173. 301, але маємо й нові: зéрно 132. 133. 200, ім'я 24. 104. 122. 203. 215; так само: чóло 152. 154. 159 й чоло 72. 131. 141. 199. 240. 254. 277. Завжди східно-українське пólum'я (а не поломінь): Пólum'я зростав 123, Пólum'я роздмухує 208 і т. ін.

51. Родовий може бути й незмінний: Вийнята із пólum'я пíдкова 227.

52. Давальний усе кінчиться на *-у*, *-ю*, але часом закінчення *-ovі* вривається й сюди: серцеві 277, небові 200.

53. Як і в живій східно-українській мові, у Рильського в місцевім однини панує закінчення *-i*: на-в-у виданні гáвкани 116, конáнні 274, кохáнні 131. 260, промінні 75. ридáнні 207, убрани 57, утікáнні 209, щáсті 317, житті 226, обійті 150, облýччі 67, повітрі 123. 216. 239. 321, подвір'ї 45. 101. 136. 181. 299, пólum'ї 122. 168, вістрі 44, гнізді 150, горі 240, дéреві 107. 119, дíлі 153. 186, дуплі 99, лóжі 274, місті 105, місці 104. 129. 175, мóрі 321, поблі 7. 69. 109. 128. 156. 175. 268, рамéні 157, селі 40, сéрці 12. 76. 79. 143. 148. 259. 267. 270. 273, сіні 44, слóві 258, сónці 143. 180, станóвищі 224. 226, скобвищі 113, сýєві 216, сýйві 156 і т. п. Наголос на тім складі, як і в назовнім.

Дуже рідко бачимо тут і західно-українське *-ю*, але тільки 3 приклади на цілу книжку: в здоров'ю, 31 в пíддáшшю 150 і при сніданню 59. Форма „по полю“ 10 — залежно від *po*.

Ліжко, на ліжку 163.

Закінчення *-ovі* вривається вже навіть до ніякого роду: Велику тайну ховає в сéрцеві 258, Ожива навіть у тебе в серцеві 310.

54. Орудний відмінок у слів на *-я* кінчиться на *-я.m*, від *-е* на *-e.m*: надхнéнням 320, промінням 16. 180. 281, сніданням 160, шепотінням 324, волбссям 111, гіллям 5, почуттім 282, облýччям 335, листям 325, щáстям 131, не-щáстям 70, дитям 273, пíр'ям 132, пólum'ям 199, пташям і т. ін.; лицéм 146, сéлищем 176 і т. ін.; ім'ям 289 і іменем 204.

55. Назовний, знахідний і зовний множини кінчаться на *-а*, *-я*: видовища 113, двоєцята 149, колеса 193, коліна 87, рамена 153, стремена 219. 293; війська 139. 168, дива 306, діла 162, імена 303, племена 315, літа 163, чудеса 112, вікна 162, плеса 91, села 157 і т. п.; дерева 88. 98. 112. 304 і дерева 88. 95. 118. 138. 202; сільця 93, зілля 282, серця 182 і т. п.; плечі 323.

56. Родовий множини звичайно уявляє чисту основу: дерев 113. 251. 317, див 162. 277, небес 152, пер 283, знамен 40, дзеркал 51; від вікно, серце — вікон 53, сердечко 193 і т. ін.; при цьому *о* та *е* в останнім закритім складі часто змінюються на *i* (§ 1): слів 32. 101. 165. 192, до пліч 164. Від *око* й *ухо* позосталися архаїчні: очей 100. 138. 152, ушої 152. 211. 307, але *й* вух 3. 37. 52. Від *поле* — з полів 15, хоч загально літературне *піль*.

Слова на *-я* з подвоєною приголосною перед ним кінчаться на *-ї*, а приголосний перед ним не подвоюється: вагань 236. 312, віщувань 43, міркувань 81. 128. 186, піклувань 257, повстань 186, сповідань 167, узлісъ 114; облич 100.

Закінчення чол. роду *-ів* вривається *й* сюди, але літературна мова ще оминає його; так у Рильського тільки *й* маємо: копитів 218 і копит 36, зідханнів 269 і ім'яннів 282.

Слова на *-и* (з *и*): близнят 30, каченят 6, оченят 30, курчат 162.

57. Інші форми: крілами 225, в очах 155, на плечах 153 і т. ін.

5. Слови без однини.

58. Назовний і знахідний: терезі 200, груди 153. 241, двері 45. 150. 176. 207. 311, коноплі 222, сіни 155. 156. 307, пахощі 88, радощі 84, дрібва 222, пірса молоді 295. 131, уста 210. 282.

59. Родовий кінчиться на: 1) *-ів*: кайданів 30, кучерів 295, лігенів 118, лобів 210, обіймів 214, чарів 320; всі слова на *-щи*: веселощів, гордощів 83, заздрощів 50, ласощів 181. 303, любощів 30. 131, пестощів 56, радошів 131, хитрощів 172. 238; 2) чиста основа: Альп 39, воріт 4, цимбал 319, твар 104, шпара́г 140, або зо вставним *о* чи *е* в останнім складі: вінець 146, конопель 141, обжинок 16 і. т. ін.; *-еї*: дверей 11. 49. 50. 155. 247, дітей 5.

60. Місцевий: у сінях 181, у коноплях 223, у грудях 14 і на грудях 130. 159. 213. 266.

6. Двійне число.

61. Двійне число ще сильно збереглося по всіх українських говорах (але більше в західніх); шкода тільки, що мова літературна не підтримує цього цінного архаїзму в нашій мові, що відрізнює нас від інших слов'янських мов.

В чоловічім роді від двійні позосталося небагато форм на *-а*: вуса, рукава і др., віддавна замінилися множиною

на -и. У Рильського маємо: два брати 95, діді 285, шинки 104, три ряди 28, рази 116, лапи чотири 119 і т. ін. Цих форм на -и (русиця!) українська мова ніколи не знає.

62. Форми двійні жіночого роду широко відомі по цілій Україні, випадком маємо їх і в Рильського: дві половини 127, чотири руці 238, бо звичайно він уживає за неслучним приписом правопису — форм множини на -и: дві арфи 200. 216, голови 66, громади 60, кірши 101, пари 231, стрілі 292, доњики 143, руки 41, стрічки 57 і т. п. (хоч у живій мові тут чуємо: дві голови, дві пари і т. д.)

63. Форми двійні ніякого роду вдавнину закінчувалися на -к, цебто на -и, від чого позосталося по цілій Україні форма: *две слови*, прийнята й у мові літературній; жива мова сильно зберігає двійню і в ніякім роді, а літературна непотрібно оминає. У Рильського маємо: дві слобі 190, але: два озера 199, два сонця 126, два стебла 66, три барила 197 (в живій мові: дві озери, дві сонці, дві стеблі три барилі, або: двоє озер...).

64. Орудний двійні кінчиться на -ма: дверима 20. 138, очима 74. 101. 136. 176. 201. 306. 319, плечима 141. 261, але й очами 72. 132. 200. Див. §. 77.

II. ПРИКМЕТНИК.

65. Згідно з живою київською вимовою, прийнятою в літературній мові, М. Рильський вимовляє ось ці прикметники з наголосами на кінцевім складі (це головно двоскладові прикметники); при зміні цього прикметника наголос позостається на тім самім складі; це будуть переважно прикметники на -ний (але не -ній) та -кий. На -ний: буйний 88. 172, буйна 293, буйного 282, буйні 99, буйних 326, буйним 259, буйними 180, голосного 48, гучну 66, дрібних 199, запальний 97, запашне 170, земні 26 (але стара укр. вимова земний), кремезний 48. 177, міцний 48. 118. 233. 240, міцні 113, мовчазний 325, мовчазна 214, мутний 215, мутним 215, нічний 44, нудний 152, огняні 152, 180. 278, осяйний 11, осяйне 326, послужна 85, смачний 11, смутний 161. 216. 324, страшний 44. 117. 123. 206. 255. 291, страшна 255, страшне 113, страшного 216 страшної 9, страшну 154, страшною 152. 259. 309, страшних 256, страшними 198, сумний 52. 142. 143. 199. 227. 252. 322, сумна 138, чудний 80. 82, чудна 120, чудні 113, ясний 123. 132, ясна 120, ясне 282. 326, ясного 104. 279. 305, ясної 277, ясному 308, ясною 100, ясні 91, ясних 5. 152, ясним 16, ясними 216 і т. ін.

Двоскладові прикметники на -кий завжди мають наголос на кінці: боязкіх 126, бридкé 214, гіркий 124, гірбі 211, гірку 143. 262, гірким 212, гнучка 132, дзвінкий 108. 118. 177. 217, легкий 180. 282. 325, легкі 325, легким 28, легкими 295, меткий 180, морські (стара укр. вимова мбрський), низький 323, палкий 206, палкá 117, палкого 317, палким

186, сільський 6. 123, стрункий 28. 91, струнка 132, тяжкий 58. 104. 112. 116. 138. 139. 148. 151. 172. 231. 238. 241. 255. 258. 260. 266. 307, тяжка 117. 236. 259. 266. 2802, тяжкого 238, тяжкою 324, тяжкі 161. 174, тяжких 161, тяжкими 240, чуткий 199, швидкий 222 і т. ін.

Так само: блідий 111. 189, бліда 156, бліде 202, бойовому 159, бойову 251, в бойовій 180. 306, бойові 322, бойових 172, військова 163, військову 320, градові 90, домових 240, доштовий 21, другий 199 (звичайно дрігий), малій 207. 297. 320, малім 259, медових 51, польові 196, святкову 102, снігові 303, старий 81. 121. 149. 306. 317. 319, твердий 246, тугий 116 і т. ін.

66. Але кінцевого наголосу, як то чуємо в живій мові, часом не дотримується, чому повстають непотрібні подвійні форми: близький 19 і близький 61, близька 208, людська 169, людські 379, людських 138. 263 і людський 130. 169, людської 125, нова 84, нове 91. 130, новою 100 і новий 14. 134. 210, нова 50. 303, нового 325, нові 165, нових 282, I кодекси нові і нові туалети 24, простий 252, прости 6, простиого 66. 89, простиу 103. 109, простиим 108, простих 89 і простий 192. 203, п'янний 176 і п'яніх 53, тонкий 28. 144. 161. 244, тонка 211, тонке 152, тонкою 185 і тонкий 118. 135. 294, тонким 156 і т. ін.

Літературна вимова знає: кріпкий, гнівний, грізний, у Рильського маємо: кріпкої 101, гнівна 321, грізний 101. 217. 342, грізного 154, грізні 211, грізний 119.

Ще приклади: англійський 120, люб'язний 63, ніжний 137, пішний 148, радий 266, світський 203, сміливий 146, чесний 164. 179 і т. ін.

67. Східно-українська жива й літературна мова мають дуже багато прикметників на *-ній* там, де західно-українські говори зберігають іще архаїчне *-ний*. Коли саме це буває, нема змоги докладно окреслити, але одне можна сказати: прикметники на *-ній* звичайно мають наголос на корені слова, а не на кінці його. У М. Рильського маємо: братнього 209, братньої 283, будній 174, вечірнє 199, вечірньої 141, господнім 204, давній 92. 140. 152. 170. 172. 177. 279. 274. 284, давня 66. 189, давнє 147. 200, давнього 87. 106. 112. 151. 184. 319, давньої 188. 283, давньому 275. 279, давнім 61, давньою 268, давніх 66. 79. 96. 174. 305. 319. 331, недавній 146. 227, стародавній 157, дальний 61. 101. 119. 320, дальнє 322, дальнього 218. 274, досвітнє 275, задніх 181, літній 63. 90. 149. 224. 262. 282, літню 303, могутній 76. 97. 226. 251, могутнє 281, могутнім 318, новітнє 237, новітньому 59, обіднього 294, останній 97. 106. 119. 248. 276. 285. 324, остання 62. 116. 183, останнє 214, останнього 159, останньої 93, останню 241, останнім 148, передніх 142, пізнім 160, природній 88, прислужній 319, ранній 60. 285, ранньої 95, ранньому 160, самотній 309, самотнє 138, самотню 261, синій 109. 217, синє 127, синього 296,

сіньої 117, сініх 159, стороннє 130, сусіднього 125, сусідніх 186, хатній 163, хатнє 228 і т. ін.

Прикметники на *-жній*, *-иній*: біляжній 183, 199, біляжнього 139, дріжній 259, дріжнім 145, мужньої 309, подорожнього 77, справжній 159, 304, справжніх 67, художньої 89, художніх 296, але: кіжному 60; вчорашній 166, вчорашнє 262, лішніх 84, нинішню 76, ранішньому 162, поганішнім 170, справдішній 254, справдішне 76, справдішніх 316, сьогоднішній 103, сьогоднішню 146, тамтешнім 206, тутешній 65 і т. ін.

Прикметники на *-ний*: рідного 213, 279, 282, рідної 108, 322, штучної 142, шляхетний 309, бездітний 81, безмежну 119, залізний 96, невгамовний 199, поважний 66, потужний 91, старожитна 283 і т. ін.

68. Прикметники на *-лив*: Зеленавими лямовані моками 98, Золотавий сніг 99. На *-нний*: кам'янá 138, кам'яним 212, кам'яних 51, але: камінний крок 241, скаменів 154; тъмяна 113. Довгошій вовк 118.

69. Жива українська мова має дуже багато прикметників принадлежности (на питання *-чий?*); М. Рильський вживав їх (а не родового іменника) вільно й часто: У пащеку ведмежу 118, Кубло вороняче 288, Голови дитячі 72, Мої дитячі годи 97, Його дитячі дні 291, Іграшки дитячі 304, В снах дитячих 100, Заячі гриби 78, Лапи заячі 292, У молодечих снах 100, Країни отчої 306, Чортяче діло 126, З дитинних літ 61; Розуму бабському 288, Сили бісівської 304, Возненський стрій 163, Отéцьке горе 143; Гусині табуни 277, Ім'я Зосине 215, Очі Зосині 199, Орліні поклики 278, Павин хвіст 72, Теліменіні очиці 141; Пастуші огні 200; Веселковою млою 72, Графова голова 117, В графових словах 141. Домейкове нещастя 125. При дядькових дверях 207, Еолові арфи 200, Ка Zukovий велетень 306 і т. ін.

Оминайте в подібних випадках форм родового йменника: У пащеку ведмедя, Кубло ворон, Голова дітей і т. ін. Пор. § 136.

70. Рильський вільно творить вищий ступінь прикметників на *-їший* (ніколи на *-їнший*) звичайно по двох приголосних: вірніший 6, дрібніший 150, зручиніший 125, сильніший 125, скромніший 78, чесніший 131, чорніший 287, вигідніша 18, повніша 30, міцнішої 105, страшнішої 240, чорнішою 251, значніші 179, темніші 112, важніших 165, світліший 287, щасливіша 158 і т. ін., часом і по одній приголосній: новіша 101, біліші 281, милішій 314, милішого 263, смілішій 150, скоріше 152 (західнє скріші), щиріші 89.

По одній приголосній частіше маємо *-ши*: грубший 118, молідший 306, молідші 95, 177, 240, молодших 320, тоншої 299, Інтерес збудити живший 206 і т. ін.; вищої 89.

В східно-українській літературній мові тепер сміло творять вищий ступінь на *-їший* і тоді, коли ми до того не звикли, напр. у прикметниках багатоскладових. У М.

Рильського таких форм мало: зрадливіший 131, обширніша 18, натуральніша 139, загадковіші 112 і т. ін.

Звичайно кажемо: „старий становищем“, а „старіший віком“. У. М. Рильського для зазначення віку мавмо обидві формі: Один старіший був 287, Ідуть за молоддю старіші 137, Старіші радяться, молодші до кульбак 177, Старіші на лавках, а молоді позаду 301, З панною старіших трохи літ 130, Старші віками кажуть 200, І старші так мені совітували люди 263, А в старших пам'яті далеке ожива 320 і т. ін.

71. В західно-українських говорах часто більший ступінь якості твориться прийменником *за* + прикметник: завеликий; східно-українські говори цієї форми майже не знають, позостались тільки незначні залишки від давнини: запевне, заледве, залюбки і заможній. Але вплив західно-української літературної мови робить своє, й у М. Рильського знаходимо цю форму, що правда — тільки 4 рази: То завелика шана 153, Запізно вимовив 312, Це начиння застаросвітське 305, Здалася зашвидкою та резолюція 188.

72. Рильський охоче вживає архаїчної церковної приставки *пре-* для утворення вищого ступеня: Предивне діло 304, Прекрасний подив 98, Спомини прекрасні 213, Препишиною красою 299, Меча преславного 308, Пресучий син 194, Бутель претяжкий 123, Носить він претяжку рапіру 254, Пречудова 105, Окраси пречудові 316, і т. ін.; так само: Прегарно зв'язали 92. Прегарно, ясно 204.

73. *Най* приєднується тільки до другого ступеня й твориться з ним ступінь найвищий: найбіднішому 174, найближніших 193, найзлішу 65, найменший 114, найприхильніші 77, найпильніший 203, найповажніший 298, найпростіший 108, найрозумніший 81, найсмачніший 78, найближчу 32, найвищого 104 і т. ін. Наголос завжди на -іший.

74. М. Рильський у місцевім відмінку однини однаково часто вживає або старої нормальної форми на *-ї*, або форми нової на *-ому* (підо впливом відмінку давального), щебто так, як то звичайне в нашій літературній мові: у чорнім казані 113, в темнім гаї 128, у батьківськім дому 274, у поросі земнім 273, у вінку терновім 263, на полі бойовім 156, у ріднім убраниі 595, в польськім краї 326 і десятки т. п.; в податному спокої 113, в бою звіриному 125, на ложі чесному 274, у війську польському 213, в тихому повітрі 216, в ворожому краю 220, в скрутному становищі 22, в бою смертельному 147, в смуткові глибокому 54, у смутку мовчазному 50, в полі рідному 7 і десятки т. п. А часом ув однім реченні маємо обидві формі: По кінському шаблі і в лопусі широкім 71, В твоїм поквапному нічному утіканні 209, У пановім шинку лісовому 230, В кожному Тадеушевім слові 258 і т. ін. Див. § 78, 83.

Іван Огієнко.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

І. Джерела.

Про стан музичної справи наприкінці XVIII. століття подає відомості Йосип Левицький, що народ. 1801 р., вісвячений на панотця 1825, займав посаду капелана перемиського єпископа Слігурського до 1833 р.; на цей час припадає його найінтересніша музично-організаційна діяльність. Водночас був він там керівником крилошавської друкарні, відкремленим спархіяльної бібліотеки та з перервами заступником директора „Дякоучительської школи“ (*Institutione cantorum et magistrorum scholae*). Потім покинув Перемишль і був на посаді сільського пароха, спершу в с. Шклі, на Яворівщині (1834—1843), далі в с. Грушові (1844—1847). Після цього вернувся знову до Перемишля на посаду професора богословія (1847—1853). В році 1854 бачимо його знову па селі, парохом у Нагуевичах, де був уже до смерти; умер 24 травня 1860.¹

Йосип Левицький був автор багатьох праць із галузі літературної, граматичної, богословської та музичної. Як запалений прихильник музики та неспитущий її організатор, він збирав відомості про стан музичного мистецтва наприкінці XVIII. ст., а про сучасні собі музичні справи списував докладний літопис аж до р. 1834. Але, як сам потім розказує, „на жаль, ніхто з моїх наступників цього не розумів і те, що було записане — загинуло“.

Дев'ятнадцять літ пізніше, тобто в часі другого побуту в Перемишлі, задумав Левицький відреставрувати свій давній літопис. Звичайно, тепер він не міг бути такий докладний, як був колись оригінал, проте знаходиться тут дуже цінні відомості, дарма що недоказані, про найперші часи нашого музичного відродження в Галичині. Спомини Левицького трапилися друком 1853 р. в „Перемишляни“.²

Про ті самі часи й музичні події залишив спомини ще другий сучасник, також священик, Йосип Левицький (покутський), 1810—1863, що його не треба плутати з Йос. Левицьким перемиським; це дві отримі особи. Йос. Левицький покутський був скрипаком, брав участь у тодішніх хорах, а свої спомини писав під псевдонімом „Іосифъ зъ Болшова“. Друкувалися його дві статті про музичні справи, одна в „Зорі Галицькій“ 1852 р.³, друга також у „Зорі Галицькій“ 1853 р.⁴

Спомини обидвох Левицьких доповнюються обов'язно, тому, відтворюючи історію тих часів, треба пристосовувати методу комбінаційну.

1862 року з'явилася в віденському „Вѣстнику“ анонімна стаття, що в ній досить докладно описуються з'янення в дякоучительській школі в Перемишлі від її заснування 1818 до 1827 року.⁵

Із чужих джерел є рецензія про ф. Кжилажа про перемиський

хор, надрукована 1831 р. у віденському журналі „*Neue theologische Zeitschrift*“.

На щастя, про всі ті статті й спомини не знав нічого композитор М. Вербицький. „Не доводилось мені досі, — пише він, — у наших українських видавництвах читати щонебудь про мистецький спів“. I ось рішив він написати свої власні спомини про перші початки перемиської муз. школи, що в під він сам був учнем і міг подати деякі такі деталі, що про них Йосиф Левицький, пі перемиський, ні покутський, не чим ятади, а може й не знали. Дуже цікава й цінна стаття Вербицького з'явилася друком 1863 р.⁷

Багато пізніше, аж 1888 року, друкувалися ще одні спомини про початки мистецтва в Галичині — Івана Хризостома Сінкевича (* 1814 у Войску), що також, як сучасник і товариш Вербицького, вийшов із перемиської школи й брав активну участь у музичних справах цього часу.⁸ Його спомини цікаві багатьма побутовими подробицями.

Більш цих сучасників є ще низка статей, що вийшли з-під пера наступного покоління музичних діячів, часто учнів Вербицького та Лаврівського, й інших авторів, що, описуючи культурний стан тодішньої доби, мимохіть торкалися й музичних справ. Маю на думці статті Воробкевича,⁹ Матюка,¹⁰ Бажанського,¹¹ Січинського,¹² Вахнянина,¹³ О. Барвінського,¹⁴ Возняка,¹⁵ Студинського¹⁶ й інших, що їх цитуватиму в цій праці.

За доповнення правлять уривкові відомості з тогочасної преси та шематизми, головним чином Перемиської Епархії.

В останніх роках цією справою займалися В. Шурат,¹⁷ Ст. Людкевич¹⁸ та Б. Кудрик.¹⁹ У розівдії Людкевича цінна спроба бібліографії творів Вербицького, даржа, що вона, як зазначує сам автор, ще не повна.

На цьому місці складаю подяку Д-р Б. Кудрикові за дозвіл використати його недруковану дисертаційну працю: „Історія української музики 1829—1873“. Тут він подає також бібліографію творів Вербицького та Лаврівського; але ж перша не цілком погоджується з бібліографією, що й склав Людкевич, і тому ця справа вимагає ще датальної ревізії та пильних розшуків. Найцініша в праці Б. Кудрика перша докладна музикознавча аналіза творчості Вербицького й Лаврівського. Не мавши в руках усіх їх творів, я в деяких випадках характеристики покликуюся на працю Кудрика, й свої виводи отигою на його формальних розслідах.

Врешті, то написані вже цієї праці, з'явилася ще дві публікації: Ф. Стешка²⁰ а) та К. Студинського²¹ б), що новими даними висвітлюють деякотрі моменти цього періоду нації історії; їх також використав я додатково в цій студії.

ЛІТЕРАТУРА.

- ¹ Лисікевичъ Н. Г.: На гробъ Іосифа Левицкого. Перемишль, 1860, і шематизмъ Перемисльской епархії з відповідних років.
- ² Левицький Йос.: Четвертъ писедіві музикального п'єнія въ Перемышлі. — „Перемышлянинъ“ на рокъ 1853^н, стр. 81 і далі.
- ³ Іосифъ зъ Болшова: „Изъ Покутти“, допис у „Зорі Галицькій“ 1852 р., ч. 33, стр. 270 і далі.
- ⁴ Іосифъ зъ Болшова: „Изъ Покутти“. „Зора Галицька“ 1853, I. ч. 40 стр. 463—4, II. ч. стр. 476—7, III. ч. 42, стр. 488—9.
- ⁵ „Перекишиль 24 серпня“, анонімна стаття в „Вѣстнику“, Відень 1862, ч. 90, стр. 357—359.
- ⁶ „Neue theologische Zeitschrift“, herausgegeben von Joseph Pletz IV Jahrhund. II Band, pag. 159 et seq. Wien 1831. — Звестії мені певній. Про цю статтю згадується в шематизмѣ Перемисльской епархії на рік 1833 (звиди другу І видання), а також у Йос. Левицького (дяв. потка 3).
- ⁷ „О п'єнію музикальному“, стаття в „Галичанинѣ“, кн. I, вип. II, Львів 1863, стр. 136—141, підписана: „М. В. зъ И.“ Що автором її є Вербицький, показує не тільки десять ясний криптонім (Михайло Вербицький з Мапів), але й примітка Якова Головацького, що був редактором „Галичанина“ на кінці статті: „Прекрасную сию статью дополнительность тѣмъ, что о п'єнію нашає церковномъ писалъ Іосифъ Левицкій (изъ Болшева) въ „Зорѣ Гал.“ 1852, ч. 33 и 34, и того же тезоименникъ бывшій профессоръ почесть розправу въ „Перемышлянинѣ“ 1853 стр. 81, въ которой признается не малая заслуга въ развитію музикального церковнаго п'єнія и самому автору предложающей статьи, и отдаётся принадлежная привательность его музыкальному таланту“.
- ⁸ Іван Христостом Сіякевичъ: „Начало потного п'єнія въ Галицкой Руси“. „Бесѣда“, Львів 1888, ч. 1—6.
- ⁹ Исидоръ Воробкоекъ: „Михаилъ Вербицкій“. Календар „Світла“, Львів 1889, стр. 80—82.
- ¹⁰ Викторъ Матюкъ: „Іванъ Лаврівскій“. Календар „Просвіта“. Львів 1889, стр. 82—86.
- ¹¹ Перфірій Бажанський: „Історія руского церковного п'єнія“, Львів 1890.
- ¹² Денис Січилський: „Михаїло Вербицький“, набутъ з року 1900. Рукопис у бібліотеці Наук. Т-ва Шевченка у Львові.
- ¹³ Анатоль Вахнянин: „Спомини з життя“. Львів 1908.
- ¹⁴ Александр Барвінський: „Спогади і згадки“. „Руслан“, Львів 1903, ч. 278.
- ¹⁵ Михайло Возинський: „Українські драматичні вистави в Галичинѣ в першій половині XIX століття“. „Записки Наук. Т-ва Шевченка“, Львів 1909, том 87—88.
- ¹⁶ Д-р Кирило Студенський: „Львівська духовна семінарія в часах Маркіана Шашкевича 1829—1843“. Збірник філозофічної Секції Наук. Т-ва Шевченка, Львів 1916, том ХVІІІ—ХVІІІІ.
- ¹⁷ Д-р Василь Щурат: „Як пісноліт Д. Бортнянського в Західній Україні“. „Музичний Листок“, Львів, 1925.
- ¹⁸ Д-р Ст. Людвікіч: „Михайло Вербицький“, „Життя в Мистецтві“, Львів 1920, ч. 4—5.
- ¹⁹ Д-р Борис Кудрік: „Історія української музики в Галичинѣ в добі 1829—1873“. Львів, 1933. Рукопис у львівському університеті.
- ²⁰ Fedir Steško: Cesti hudebnictví v ukrajinské církevní hudebě. „Rozpravy České Akademie věd a umění“. Прага, 1935.
- ²¹ К. Студенський: Вестор галицької музики — Михайло Вербицький. „Панча Культура“, 1935, кн. 9, стр. 544—553.

ІІ. Доба прилучення до Австрії.

Музичне мистецтво в Галичині в другій половині XVIII. стол. культивувалося найбільш при святоюрській митрополічній катедрі. За єпископів Лева Шептицького (1749—1779), Петра Білянського (1780—1798) та Миколи Скородинського (1798—1805) існував так постійний хор та оркестр. Хор був великий, мішаний, складався звичайно з 40—50 членів, жіночі партії співали хлопчики фістулою.² Про оркестру докладних відомостей не маємо, але знаємо, що вона дійсно була, а Йосип Левицький свідчить, що за його часів в архіві святоюрського палацу були ще хорові та інструментові партитури й списи інструментів церковної капелі.² Звичайно, ця оркестра мала в різних часах різний склад, у залежності від того, яке в даного єпископа було відношення до музики, які в зв'язку з цим асигнувалися фонди, й урепіті, чи знаходилися відповідні фахівці для керування хором і оркестром. У всікому разі капела була не мала, а в часах свого кульмінаційного розвитку могла доходити до повного обсягу тодішньої симфонічної оркестри.³ В церкві, разом із хором, вона брала участь у всяких урочистих богослужбах, але її члени грали й поза мурахи святоюрської гори, на різних двірських забавах, бенкетах, тощо.² До цих надпрограмових виступів спонукувала святоюрську капелу недостача подібних музичних ансамблів у Львові, ну й заробіток.

Які твори входили в репертуар цієї капели — невідомо. Догадуємося тільки, що мусіли там бути твори західно-європейських композиторів (бо ж своїх не було!) з підложеними церковно-слов'янськими текстами, а також дилетантські композиції місцевих диригентів. Один мемуарист записує, що церковний репертуар хору та оркестри складався із „старосвітських творів різних композиторів“.² Про цю справу, на жаль, нічого близче невідомо. Зате знаємо чевно, що, щодо якості виконання, святоюрська вокально-інструментова капела була першорядною музичною силою.

Збереглися також відомості про деяких музичних діячів цього часу. І так, знаємо про українського музика й композитора Адрія Рачинського, що народився коло 1720 р., учився у Львові й став пізніше, в 40-вих роках, диригентом єпископської капели. В р. 1753 перейшов на службу до гетьмана Розумовського, де вславився, як пропагатор італійського співу. В Гетьманщині займав Рачинський посаду Новгород-Сіверського сотника, і вмер у 70 році життя, на переломі XVIII—XIX століття.²

Якраз у цьому часі, за єпископа М. Скородинського (перелік XVIII—XIX ст.) дійшла святоюрська капела до найвищого розвитку під керуванням Паньківського.²¹ Вона була тоді найпovажнішим музичним ансамблем у Львові; навіть місцевий театр не міг без її участі давати своїх вистав. Вищезгаданий Паньківський був також композитором, що написав, між іншими, урочисту каптулу в честь єпископа Скородинського; цей твір виконано прилюдно в день йм'янин

співкоша з великим успіхом, і враження було в ціому музичному Дальні.² Звичайно, Шаньківський до цього одного твору не обмежився; правдою діло від мусів писати ще богослужбові композиції для церкви, тощо. Але про них відомостей не маємо.

Святоюрська капела виїжджала і школи на провінцію, в глухі села, і там пригравала при богослужбах, на велике здивування місцевого селянства. „В нашому Покутті пригадують собі люди славну візитацию кавошчину спіск. Миколи Скородинського в селі Шешорах.²² Скородинський приїхав туди з своєю придворною капелою, і для піднесення врочистості та для захоплення вірих поставив її до участі в богослужбі. Гуцулів насходилося багато, з далеких околиць, і панотців також зібралися чимало; і ось побачили печуване диво: боскрипка в церкві посміла грati, бас гудіти, труба дудіти і літаври брязкати. Коли оркестра в відповідному місці богослужби загриміла якенбудь жване алегро, товна народу починала підйматися, і нечесурська хвиля, і ледве не тіпла в скоки“.²³

Спіск. Скородинський умер 1805 року, а вокально-інструментова капела почала хилитися до упадку. „Через несприятливі умови фонди цієї капели так зменшилися, що члени розійшлися, а на жалишився тільки спомин...“²⁴.

Звичайно, катастрофа прийшла не раптово, і члени розійшлися також не зразу, а коли й розійшлися, то потім не раз ще збиралися, і упадок у загальному був поступовий. Нефахові диригенти не розбиралися в партитурах, а капелані починали співати „за слухом“.

Проте, поки ще хоч частина хористів складалася з співаків, що пам'ятали мистецьке музичтво давніших часів, — співання хору трималося в пристойних межах; але де-далі пам'ять співаків притуплювалася, і спів підунадав щораз більше. Провідники хору, не розуміючи партитур, писаних у чотирьох ключах, у кращому випадку відкладали їх до архіву, а то просто й ниніця, а замість них уживали своєрідних „партитур“, які сучасник описує так: „Дивна це була партитура! Була там тільки мелодія, записана на одній лінії поодинокими нотами; щопад нотами було визначено, який голос повинен спів провадити. бас, тенор, альт, чи діскант і було визначено також: соло, дует, терцет, чи квартет. Коли мусіли співати всі вкупі, стояло: охнес“²⁵.

Ось що залишилося з хору й оркестри святоюрської за кілька років! Оці нові „партитури“ на одній лінії, в одному скрипковому ключі заводили головним чином питомці (бурсаки) духовної семішаїрії, що давніх партитур не розуміли, а вміли грati трохи на скрипці й знали скрипкового ключа. Бо на початку XIX. стол. вже „мало хто з українців розумів чотири вокальні ключі: sopranoї, альтовий, теноровий, та басовий“.²⁶

Рештки цих одноголосних записів збереглися в архівах до сьогодні.²⁷ Тексти мають вони церковно-слов'янські, але мелодії вказують виразно на італійську, або мангаймську школу XVIII. стол.,

і це дас можливість догадуватися взагалі про цілий репертуар давньої святоюрської капели.

Коли хор мав співати з такої одноголосної „партитури“, тоді диригент брав на себе надмірне завдання. Крім праці диригентської, він мусів у своїй уяві відтворювати гармонії та голосоведівні твору, або просто їх докомпоновувати до даної мелодії й напам'ять вивчати з хористами. Траллялося, що справді керівник мав хоч трохи музичної освіти і, поки ще жива була давня мистецька традиція, хор співав досить пристойно. „Якъ же прекрасно, премножено и сладчайше виконували пѣвицы пѣву свою задачу. То была самолѣвка, то есть рецитатив и тѣмъ то рецитатив, где тоинъ мигонькій со сердечнымъ божественнымъ словомъ събичанъ піано, форте, кресцendo, декресцendo вкусно и оудивительно ударялъ на ухо и серце тронулъ неумилъно каждого и найпростѣйшого слушателя! Цѣлий хоръ звычайно состояль изъ 40—50 членовъ, земже котрыми были истинны Дісканты и Альты фістуловъ сибывающій такъ неохібно, мягкого и звенищою голоса, же невидѣвшіе ихъ очима сибывающихъ гадаль бысь, же то гласть якой хорошой (*sic!*) женщины! Предводитель того партитурного (!) пѣнія быть за всегда (?) найлучшейшої оглядости и никогда не случилося, абы пѣвицы почалися въ разстроєніе... Пѣніе существовало на оустиюжъ переданію отъ года до года и дойшло до наших времязъ“.²³

Як бачимо, мемуарист не скучиться на слова найвищої похвали, але звичайно, —він переборщує. Спочатку хор без фахового диригента та без партитур міг ще сяк-так триматися, але де-далі співаки мусіли „попадатися в розстроєніє“. С. Воробкевич так пише про спів у перший четверті XIX. стол.: „На початку нашого століття співали по галицьких церквах дуже прости хорал; перший голос виконував завжди мелодію (*cantus firmus*), а другий вторував йому терціями, або сектами, або як казали: „він пріма втором піднірав“; а коли ще бас руку до рота приложив, щоб, як чванилися, страшна резонація йшла і бо-зна які фасолі затянув, то все плясало, як та Іродіяда, й лизувало, як той новий Іерусалим, а радісний поспіх гомонів з усіх сторін: „Оде гарно співають, пешаче херувими на землю зійшли!“²⁴

Йос. Левицький (перемиський) ставився до цієї сирави також критично. Він пише: „Опів катедральний при урочистих богослужіbach відправлявся на самолівку; як хто зумів зі своїми помічниками ютрянити, розуміється завжди інакше, бо важко було вдруге так само потрапити. Підписаній чув такий спів від року 1808“²⁵

Важе кілька десятків років Галичину належала до Австрії (від 1772). І хоч австрійська музична культура могла тоді вже почвалитися йменнями Гайдпа, Моцарта й Бетовена, проте наше музичне життя не мала ще піакого впливу. Більше значення мала своєрідна східно-українська культура, що далеким обхідним шляхом, аж через Відень промошувала собі шлях до Галичини й збуджувала тут зацікавлення

до мистецької музики. У Відні існувала греко-католицька церква св. Варвари, збудована за Марії Тереси й Йосипа ІІ, що в пій виховувалися греко-кат. семінаристи й біля якої гуртувалася ціла українська колонія з Галичини. Було у Відні також російське посольство, що в цьому, між іншим, перебував і відомий з біографії Бетовена чи Андрій Розумовський; при посольстві була православна каплиця й добрий церковний хор, що складався майже виключно з співаків з Великої України. В році 1809 каплицю російського посольства закрили, а тоді хор звернувся до церкви св. Варвари з проханням дозволити йому співати на греко-кат. богослужбах. Парохіальний уряд дав дозвіл без вагань, і хор почав постійно виступати в церкві св. Варвари, виконуючи здебільша твори Бортнянського. На галичан цей спів і репертуар робили можутнє враження, а найбільше захоплювався ними Іван Сінгурський, майбутній перемиський епископ, а тоді ще вікарій при церкві св. Варвари. Співаки хору відвідувалися в дому пароха Ольшавського а молодий Сінгурський завжди був на них присутній. Незабаром, коли Сінгурський сам став парохом, принявся твори Бортнянського й мистецький спів також і в хорі віденської греко-кат. семінарії.¹ Таким чином гурток галичан у Відні мав нагоду познайомитися з східно-українською музичною культурою і це, як побачимо далі, мало вплив на відродження музичної справи в самій Галичині.

Однак, чокище, мистецька музика в Галичині стояла тоді дуже пізньо, можна сказати. Її майже не було. Хоч і з другого боку треба взяти на увагу, що глибокий занепад прийшов не зразу, що в першій чверті XIX. стол. були ще поодинокі спроби піднести музику на вищий щабель, що траплялися талановиті одиєнці, які працювали, як уміли, для рідного мистецтва. Згадується, напр., про студента Скабовича, родом із Тернопільщини, що до р. 1815 мав нагоду прислухатися до співів російського війська та чиновників (тернопільська округа належала тоді до Росії). Згодом, як слухач філософії у львівській духовній семінарії, сам став добрым співаком і був відомий у Львові в роках 1818—19 як тенор із гарним, високим голосом та небуденним умінням. Але він співав здебільша „за слухом“, напам'ять.²

Коли такі, досить невідрядні умовини наявували у Львові, то па провінції справа стояла ще гірше. В Перемишлі при катедральному соборі постійної оркестри, ані мистецького співу не було вікни. Не було, звичайно, і партитур. і джки „сигнали“ бе знат, самолівкою, як котрий віїв. Це було якраз те немистецьке мистецтво, на яке нарікає у своїх споминах М. Вербицький. Загально відчуvalася потреба музичної реформи, але зробити що-будь у цьому напрямку було не легко. Своїх людей з музичною освітою не було цілком.

Залишився єдиний вихід: запропонувати чужинців. Але ж, чи це був вихід? Чи чужинці, вирощовані в чужих країнах, незнайомі з українською культурою, могли дати таке музичне мистецтво, що

задоволило б потреби українців? Галицьке суспільство стояло тоді між молотом і кувалдою: з одного боку немистецьке, некультурне зави-вання діків, а з другого мистецька, але поганча для українців і незро-зуміла музика чужинецька. Жалі та нарикання були загальні.

А проте, час від часу, на великі празинки запрошували до цер-ков чужих музиків із цілим їх виконавчим апаратом, із співаками та інструментами, щоб вони хоч у велике свято заступили рідину само-лівку.

Це можна було зробити тих легше, що тоді не в одній церкві були органи. В катедральному соборі в Перемишлі залишилися ор-гани по кармелітах, були вони також у церкві в с. Стражевичах, у ва-склянських монастирях у Дрогобичі, Гощіві, тощо.² Львів у свято-юрському соборі органів не мав, але він перший запровадив моду запрошувати на вроčисті богослужби чужих співаків і оркестри.

Це був час, коли на території Галичини працювало багато му-зиків чехів: Роллечек, Наїке, Льорец, Серсавій, Піштек, Амтман. — це прізвища, з якими тоді зустрічалися скрізь, де була мова про ми-стецьку музику.

У Львові був відомий своєю музичною діяльністю Венцель (Вацлав) Роллечек, диригент львівського театру. На цюого звернув увагу Миколи Нападієвича, д-р прав, професор і лікар села В'янковичі. Одеї Нападієвич тоді був іще активним українцем, а на-ціональну справу думав підтримати через греко-католицьку церкву. Щоб українців якнайбільше притягнути до „свого обряду“, він уся-кими способами хотів піднести величість святоюрського богослу-жепія, і з цією метою навіязав зносини з відомим у Львові музикою чехом Роллечком. Він зумів його притягнути й ангажувати для го-стихічних виступів у катедрі св. Юра. Звичайно, Роллечек не обмежув-ався до хору, а брав із собою до церкви оркестру й гарних співаків-соєтів, — але виконував твори чужі, тодінішні слухачам незрозу-мілі. А до того ще хористи були німці, з львівського піменського те-атру, що цілком не розуміли їх обряду, ві церковно-слов'янської мови часто перекручували слова. Й викликали незадоволення українців. Один жемуарист зашияв напр. анекdot, що замість „отиержім печаль“ піменські артисти співали „уид вір зінд бецальт“, чим викликали сміх присутніх.^{24a}

Про самого Роллечка знаємо дуже мало. Його диригентська діяль-ність при храмі св. Юра припадає на 1820-ті роки, за митрополита Михайла Левицького. Крім цього Роллечек був і композитором, ком-понував латинські місси, а навіязавши близчий контакт із св. Юром, скомпонував також багато творів на церковно-слов'янські тексти, різні канони, літургію й ін. Однак твори ці не довго втрималися в репертуарі святоюрського хору, й їх свого часу передали до архіву дух. сейнтарії.^{24a} Досі з них не збереглося нічого; одне тільки „Бацько Христа“ пережило свого автора й пізніше ще гравалося по галиць-ких церквах. Взагалі твори Роллечка й його прислюді виступи в цер-

кі з німецькими ансамблями були для українців чужі, проте їх не за- нехали, бо іншого виходу не було.

За прикладом митрополичної катедри пішов скоро й Перемишль. Урочисті богослужби з інструментами й іншими „латинськими по- виннами“ почали тут практикуватися від р. 1814, а завів цю львівську моду Іван Маршалкевич. Один сучасник розказує, що чuse раз, десь між роком 1814—1824, як на празник різдва Ісуса Христителя в Перемишлі, вчагі урочистої богослужби, пригравав увесь час на органах музик Радилович „вразъ съ иными інструментами и ко- тлами“.²

Таке музичтво почало проникати й у менші містечка; як при- клад подає Йос. Левицький (перемиський): Радимно, Дродовичі, Ва- ляну й Мости Великі.

У цьому часі оснувалася в Перемишлі важлива українська уста- нова, що мала за завдання, між іншим, і культивування мистецького співу та музики взагалі. Її мала виховати на рідному грунті нові кадри робітників, щоб нести музичну культуру в широкі маси українського населення Галичини. Була це яко-учительська школа в Пе- ремишлі, або т. зв. „Заведенік чвєтко-учительське“ (*Pratitum cantorum et magistrorum scholae*), затверджена цісарським патентом 12 (24) серпня 1818 року. На жаль, ця школа не виконала свого зав- дання й не оправдала надій, покладених на неї. Причин на це склалося багато. Поперше та, що музику обмежено там інакшо до релігійно-культових потреб, до вивчення церковних гласів, напівів з „ерио- лоя“, тощо. Культивування справжнього музичного мистецтва в яко- учительській школі не було. Крім цього в тогочасній Галичині була цілковита недостача музично освічених людей; не даржа писав Йос. Левицький (перемиський), що на початку XIX. стол. вже мало хто з українців умів чотири вокальні ключі! Отже педагогічний персонал яко-учительської школи складався з духовенства, перемиського й провінційального, людей нефахових, що їх синою кваліфікацією був сильний голос, знання уставу та придатність до архієрейської аси- сти... А ще до того скілько відчувається недостача матеріальних фон- дів школи. Частину допомоги давав єпископ, решту ж складали самі священики; поблизу надсилали зерно й овочі, а подальші грошові датки. Звичайно, серед таких обставин перемиська школа не могла аж ніяк поспутти музичної справи вперед.

Між предметами, що викладалися в яко-учительській школі, були: богочесіс, психологія, логіка й етика. Викладали їх перемиські крилошани: Іван Могильницький, Іван Лаврівський²³ та Петро Наза- ревич. Решта педагогів, що викладали: граматику українську (цер- квино-слов'янську), польську й німецьку, рахунки, лігатура, типік, руку Дамаскіна й головним чином фігулярний та уставомірний спів — дійджали з поблизуких сіл. Все це були священики: Айталь Віто- шинський з Мацкович, Василь Желехівський із Вишнівич, Андрій Борисевич із Коровиці, Степан Кордаєвич із Нралковець, Іван Марина-

кевич із Валеви й Максимович із Негрибка. „Ці люди залишали нераз-догляд домуашнього господарства, оставляли дома хорих дітей, не зважали на холод, спеку й усюку лиху годину, не жаліли своїх бричок, а часто й пішки ходили до Перемишля”.²⁵

Є відомості що в тому часі в Перемишлі був діяльний па музичній циві Яків Неронович.²⁶ але через недостачу фахової освіти, і врешті без відповідного репертуару він не зміг поправити сумного стану української музики, так само як і ціла дяко-учительська школа. Навіть церковний спів ушадав щораз більш. Про хор і капелу львівських єпископів залишилися тільки неясні спомини, а нових людей, що зможуть б поднести музичне мистецтво з катастрофічного упадку, не буде. У стомічих соборах „дякъ со дячками, малыми отрочатами, восторгающе ихъ слухи, самогласно ієромолой поюще, иногда храпливимъ голосомъ (бо „суха ложка горло дре“) карколомными каденціями такъ дисгармонично цѣлое богослужение вымучивалъ, что лучше думаю о томъ не стоминати. Такій дякъ такого дячка выучивалъ, сего ради и тонкій вкусъ постепенно почаль испорчи-ваться”²⁷

М. Вербицький у своїх споминах про ці часи каже коротко, що „в усіх церквах, навіть у митрополичій, був звичай, що дяхи при богослужбі співали своїм способом, без ніякої музичної освіти, так як сьогодні співають по церквах сільських та маломіських“.²⁸

На показ, як виглядало „музичне мистецтво“ по селах, наводжу комічно-трагічний опис одного сучасника. „Не говоря, чтобы върный народъ зналъ ичто о художественномъ пѣні, но ии о сладкогласіи жадного понятія не имѣсть. что больше еще совокупно ни не привѣ-ваетъ ущедрительное Гди помилуй, подай и тебѣ Господи! во извержени не винажая пристойно на священнодѣйствіе, вѣсто пѣнія и молитвъ заповѣди шенкучи, многократно прогъваетъ, икогда себѣ и подѣмлетъ! пѣвецы бо (почесть иземство заслуженному;) себѣ лишпѣть, аки прокаженный; самъ токмо весь кризось застѣдастъ и точію самъ якъ оса бринить, то зѣло пилуетъ, то выпшемѣрно протягаетъ, гдекотрый не тесаннымъ, гнуснымъ, весьма непрѣсннымъ, и па бокъ иксплынасмытъ голосомъ, уныніе паче пежоми возбужденіе и наслажденіе причиняетъ, чувствительность слышателей ии не дотыкаеть, не паче тую въ нихъ потупляеть, ясно слова невыражастъ; но сице: „Поди помилуй!“ — икоторый гугнастъ, перескакуетъ иль начала на самый конецъ и пр. „Чеснѣшую херувимъ и славнѣшую рототото величаемъ“... Улучшеніе, воистину, пріукрашеніе и воздѣланіе пѣнія церковного есть тая жажда, которую азъ неутомно чувствую“²⁹

Такий стан був аж до 1828 р. Нарікання чулися з усіх боків щораз гостріні. Доходило до того, що в урочисті свята, коли в церкві збиралася велика кількість вірних, митрополит М. Левицький забороняв дякам „співати“, а сам відправляв тиху богослужбу.³⁰ А якщо матеріальні засоби дозволяли, тоді на окремі вистути ангажували чужоземних музиків з їх хором, солістами й оркестрою. Згадується

про таку пам'ятну подію у Львові 1826 року. В часі ювілейних свят правив там богослужіння сп. Снігурський і, жабуть не без його допомоги, вирішено тоді поставити на відповідний ступінь музичний бік урочистості. Запрошено знову Розаечка, що скомпонував спеціальну літургію для чотироголосного хору та оркестри; в богослужібі брада участь також славна співачка Бароні. Свято набрало через те мистецького й величного характеру, але... „правиль русиніть се не подобалося“.²

ЛІТЕРАТУРА.

Потки 1—19 подані лише по 1 разділі.

²⁰ Дав. „Українська Загальна Енциклопедія“, вид. уосе „Рачинський“.

²¹ Я.с. з Болшова: „З Покуття“ 1852, називає його „Лакковник“. Я.с. Левицький: „Історія“ 1853, „Паковщик“.

²² На Гуцульщині, біля Когана.

²³ Збірка бажань невідомого Левкевича з р. 1836, що знаходиться в Бібліотеці Народ. Дому у Львові, під ч. 102.

²⁴ Проф. Н.с. Воробкевичъ: Пани композитора. „Родичай Листокъ“, Чернівці, 1873, ч. 11—12, стр. 170.

²⁵а „Хроніка духовної семінарії Львівської єдь 1783 до 1888“, „Діло“, Львів, 1888, ч. 173.

²⁵б Родич композитора Ів. Лакрівського. Див. про це далі.

²⁶ „Зоря Галицька“, 1854, ч. 20, стр. 251.

²⁷ Аноніма стаття в „Вістнику“ 1862, ч. 90, стр. 357.

Стрий.

Д-р Зиновій Лисько.

ГРИГОРІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ, український гравер середини XVIII ст.

Визначний київський гравер Григорій Левицький відіграв провідну роль в розвитку українського граверства середини й кінця XVIII ст., подібно тому, як у кінці XVII й початку XVIII ст. таке саме значення мав Олександер Антоній Тарасевич.¹ Власне ці два найбільші українські гравери старих часів творять цілу основу українського граверства XVII і XVIII ст., вони підносять його на незвичайно високий мистецький і технічний рівень, вони створюють цілу школу українського граверства, що гідно реpreзентує Україну серед усіх народів Сходу Європи, а навіть дорівнює час з досягненнями західно-європейськими.

Крім того, Григорій Левицький був також малярем, представником старої української школи козацьких часів, що розвивалася головно на західних зразках ренесансового й барокового мистецтва, не позбавлена однаке виразних своєрідних ціх. Знову ж син Григорія Левицького — Дмитро Левицький (1735—1823), що одержав свою початкову мистецьку науку від батька, був визначним портретистом світового значення. Один і другий становлять собою живий, безпере-

¹ Дав. V. S i e u n s k y j : Der Kupferstecher Alexander Antonij Tarasewytsch. „Gutenberg-Jahrbuch“, Mainz 1933, ст. 164-168; Монографія автора: Олександер Антоній Тарасевич (1672-1720), Прага 1934, ст. 24 + II. таб.

ривний зв'язок поміж старішою та новішою українською культурою. До того ще Дмитро Левицький, як визначна індивідуальність української мистецької культури, з перенесенням своєї діяльності до Петербургу, розпочав там зовсім нову добу в розвитку російського мистецтва. Добу її цілковитої европеїзації з відтінком універсалізму й навіть космополітизму, що так її відрізняє від попередньої „московської“ доби, коли закостенілі й законсервовані форми псевдо - візантійської „школи“ чи то власне мертвого шаблону, виключали всякий постуш, усякий дальший розвиток т. зв. московської іконописної школи.

Тому постати гравера Григорія Левицького, що жив на межі двох часів, буджує значний інтерес, а його творча праця вводить нас у складну глибінь культурних осередків і мистецьких течій, значення яких значно виходить поза межі України, та сягають на великі простори цілої Східної Європи.

*

Не зайве буде докладніше спинитися на біографії гравера, яка являється, до певної міри, типовою для українських мистців, що освітлює тяжкі умови праці в Україні під російською падалдою та постійне прагнення українських мистців до мистецької освіти на Заході. Біографія Левицького типова не тільки для XVIII ст., але в такій же мірі для найновіших часів. І не один з сучасних українських мистців-графіків перейшов і пережив зовсім те саме, що й молодий Григорій Левицький!

До речі, треба відзначити, що Гр. Левицький — єдиний зо всіх українських граверів — має менше-більше розроблену біографію в цінних працях К. Широцького і В. Модзалевського.² Поза тим з літератури про нашого мистця є кілька відривчастих відомостей, розкиданих по різних словниках і статтях, на які будемо покликуватися при дальнішому викладі.

² К. Задиженко (К. Широцький): Жизнь и деятельность Григория Борисовича Левицкого. „Искусство“, Київ 1914, №5-6, ст. 175-189 і окремо. Київ 1914, ст. 14 + 2; В. Модзальевский: До біографії українського штихара Григорія Левицького. „Збірник Секції мистецтва Україн. Наук. Тов.“ т. I. Інк. 1921, ст. 25-30.

Портрет Григорія Левицького виконані
вого сина Дмитра Левицького.

Рід Левицьких, до яких належить наш гравер, походив з Правобережжя й колись мав ім'я Носів. Ісля „Рубін“ один з них — Василь Ніс переселився до нівденної Полтавщини та оселився в містечку Маячці, де став у 1680 році священиком яри Михайлівської церкви. Маячка, над річкою Орелею, Кобеляцького повіту Полтавщини, тоді була сотенним містом Полтавського полку. Син і пінук Василя Носа — Василь і Степан (1691—1704) теж були священиками при тій самій Михайлівській церкві як Маячки. Син останнього Кирило був батьком нашого мистця — Григорія Левицького. Кирило Ніс (Левицький) був священиком у Маячці, а потім у Богородичній фортеці в Новоселіці над річ. Самарою, що в 1794 році московський уряд перейменував на „Новомосковське“.

Зміна прізвища „Ніс“ на „Левицький“, як припускає В. Модзальський, могла повстати в Києво-Могилянській Академії, де, правдоподібно, вчилися Григорій Левицький і де були звичай замінити прості і „легарні“ прізвища на більш панські й „милозвучні“. Знову ж па думку В. Широтьского, змінив своє прізвище на Левицького ще батько нашого гравера.

Рівно ж точно не встановлена дата народження нашого мистца й й можна виводити тільки на підставі пізніших дат з життя гравера. Найправдоподібніше встановити дату народження Григорія Левицького на 1697 рік, як це робить А. Скворцов³ і В. Модзальський.⁴

Далішній життєпис мистця мусимо виводити від дуже важного документального запису 1743 р., що знайшов В. Модзальський. А саме, рідна тітка Григорія Левицького скідчить перед вищою духовною владою, що „скоро по Полтавській баталії... отець Григорій Левицький безпектино з містечка Маячки в малих л'ятехъ близъ сиїшольъ, о которомъ не слыхали болыше двадцяти л'ять і чо печаляи его в живихъ“ і далі, що він „лаче чаяшій вийшол з пемецкой земли“.

Отже, Григорій Левицький покинув рідну Маячку ще в молодих роках і пішов шукати щастя на чужині — в Німеччині. Як слушно вказує В. Модзальський, це сталося очевидно в час боротьби Мазепи з Петром I — зараз після поразки українських і шведських військ під Полтавою 1709 р. В цей час, як відомо, російський генерал Камінь винищив усе населення містечка Маячки й Нехворощі за їх прихильність до Шведів та акції гетьмана Мазепи.

Молодий 12-ти літній Г. Левицький, правдоподібно, втік весною 1709 р. перед російськими військами, заховався в таборі українських військ та подався з ними за кордон.

Першу й разом із тим найстаршу відомість про нашого гравера знаємо в Словнику мистців Г. І. Діавлас-а,⁵ де читаємо, що Gregor

³ А. Я. Скворцов; Д. Г. Левицкий. Москва. 1916. ст. 20.

⁴ Збірник Секц. мист., ст. 26.

⁵ G. J. Dla bla e z: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon. Prag 1815, б. I, ст. 200. Цям рідким виданням автор користувався в Університетській Бібліотеці в Празі.

Lewitzky в 1732 році жив у Бреславі (Вроцлав) та виконав
уже чистий 'sehr sauber' мідерит Ісуса, Марії і Йосипа в манірі
Anton'a Birkhardts'a. Цю відомість повторив також словник Г. К.
Nagler-a⁶ та інші словники.

Є ще припущення проф. Дж. Антоповича⁷, що „Григорій Левицький після Академії мандрував до Данцигу удосконалюватися в майстерстві гравюри“ але, пожаль, агаданий автор не подає про це потрібних джерел.

Рік 1732, як дата перебування гравера за кордоном, дуже правдоподібний і зовсім погоджується зо згаданою документальною змістою, що гравер „більше 20-ти років був у шімецькій землі“. І справді, коли ми від 1732 відійдемо 1709, будемо мати 23 роки — це бот час перебування Г. Левицького за кордоном.

Знову найбрайніша праця гравера, що зв'язана з Київською Академією та взагалі з Україною — віньєта до „Поетики“, походить із 1735 р. Значить у межах років 1732—1735 гравер перехав в Україну й почав відтоді працювати в Києві.

Є певні підстави твердити, як це роблять Аскоченський, М. Петров⁸ та ін., що Гр. Левицький вчився в Київській Академії, де, як відомо, навчання рисунків і спеціально граверства стояли на дуже високому рівні. Вся біда тільки в тому, що Левицьких у Академії було багато в різних часах і не можна напевне твердити, коли саме був в Академії студентом наш Григорій Левицький (Ніс). Однаке, маючи на увазі попередні дати з життя гравера (1697, 1709, 1732 і 1735) — виходить, що Григорій Левицький міг вчитися в Академії в Кіеві після 1732 р. і виконав у 1735 р. віньєтку для академічного підручника.

В 1740 р. гравер іменується в актах „кіївським жителем“ і „копертихарем“ (штихарем на міді). В цьому році він купив у Києві на Подолі в місті „от мясного ряду к рибальському двору“ власну хату за 20 рублів від вдови Марії Василіхи Цилюрічки, та тізійні хав чимало клопоту з хатою, бо вона стояла на церковній землі, а крім того був властителька хотіла дістати діл з поворотом. Болі саме став наш гравер священиком, можна встановити тільки приблизно. В. Горленко і Д. Ровінський встановлюють на 1738 р.⁹ В. Модзалевський на 1741 р., хоч перший підпис Гр. Левицького як „Президент“¹⁰ походить з 1745 року.

⁶ G. K. Nagler: *Neues allgemeines Künstler-Lexikon*, В. VII, München 1839, ст. 475.

⁷ Дж. Антопович: Скороч. курс історії україн. мистецтва, Прага, 1923. Літограф. лекції, ст. 234.

⁸ В. Аскоченський: Кіевъ съ древнейшимъ его училищемъ Академией, ч. II. Кіевъ 1856, ст. 85; Н. И. Петровъ: Акты и документы, относящиеся къ истории Киевской Академии, отд. II. т. I. ч. 2, прилож., ст. 427.

⁹ В. Горленко: Д. Г. Левицький. „Рус. Архивъ“, 1892, X, 208; Русский біографіческий словникъ, літ. I, Спб. 1914, ст. 148. Д. Ровінський: Подробный словарь русскихъ граверовъ, Спб. 1895 (погмер. вид.), т. II, ст. 587.

В році 1743 і пізніше гравер вів спір перед духовною владою зо своєю рідною за спадщину по своєму батькові. Як скаржилася тітка нашого гравера, Гр. Левицький не тільки „от всіхъ доходов изъ дѣтей отрѣшилъ”, але забрав ще й її спадщину й сіно, що залишилися після смерті її чоловіка, почередного священика Маячки — Олексія Степановича Носа, який умер в 1736 р. З цієї скарги довідуємося власне про перебування гравера за кордоном „попад 20 років”, як це згадав вище.

В 1746 р. Григорій Левицький згадується у м. Маяці, як місцевий священик, коли він клопотався про іконостас церкви св. Михайла.

В 1753—1756 роках наш мистець, разом із своїм сином Дмитром та малюрем Антropовим, брав участь у розширенні Андріївської церкви в Києві. Нажаль, ці малювила пізніше „реставрувалася” й майже зовсім знищенні.

Є також відомості, що в 1754 р. Гр. Левицькому доручили буди „пенсусою резби икони въ памѧтияхъ Нехворощанскому, Царичанскому, Орянскому и Мишуринорозькій отобрать, отобразивши оные, въ Духовное Правление представить”, цеобто нашого гравера призначено „ревизорочъ благогл҃ійя храмовъ” в тих „памѧтияхъ”.¹⁰ Із сповідніх відомостей маяцької парохії того самого 1745 р. також довідусмоємо, що тоді Гр. Левицький мав родину, що складалася з жінки Агати і 4 дітей — Дмитра (будучого великого портретиста) 19 років, Марії 13 років, Івана 12 років і Прокопа 7 років. З того виходило б, що мистець оженився десь коло 1734—1735 року, ц. т. по повороті з закордону (після 1732 року).

Деакі дослідники, як В. Горленко,¹¹ а за ним Д. Роме¹² і К. Широдський, вказують, що пізні Гр. Левицький був один час завідуючим („справщиком“) Києво-печерської лаврської друкарні, але ці відомості не стверджено документально, не зважаючи на пильні розшуки в архіві Лаври Н. Попова¹³. Але залишається безсумнівним, що гравер мав якесь відношення до лаврської друкарні, для якої він працював, як гравер.

Означити з потрібною докладністю, в яких роках мистець жив у Києві, а в яких — у Маяці, наприяд чи можна. Правдолібію, в 50-их роках Гр. Левицький постійно жив у Києві, де мав власний дім на Подолі й чимало відлякої праці для київських видань. Нато-

¹⁰ В. Горленко: Д. Г. Левицький („Рус. Архивъ“, 1892, X, 208). Його ж: Українські біблії, Київ 1899, ст. 121 і поправки В. Модзалевського („Збірник Секц. Мист.“, Київ 1921, ст. 30). В. Горленко: Димитро Левицький, Полтава 1919.

¹¹ В. Горленко: „Рус. Архивъ“ 1892, X, 208; його ж: Українські біблії, ст. 119; С. Н. Дягилева, Русская живопись XVIII в. т. I. Д. Г. Левицкий (З біографією мистца В. Горленка), Сіб. 1902, ст. 74.

¹² Denis Koché: Un portraitiste Petit-Russian en temps de Catherine II. Dimitri-Grigorévitch Lévitki, „Gazette des Beaux-Arts“, Paris 1903, № 6, ст. 496.

¹³ Н. Попов: Матер. до слов. україн. граверів, Київ, 1926, ст. 68.

місті у Маяці заступав його „вікарій”, про що свідчить жалоба на вікарія, подана Гр. Левицьким до київського митрополита в 1760 р., де читаемо, що „онъ іерей Левицкій в Кіевѣ находится, и притомъ въ дѣланіи таблицы для печатанія антихристовъ трудится и, того-де ради, до окончанія того дѣла з Кієва отлучится не можетъ. Жена же его іерей Левицкаго, с малолѣтнимъ дѣтми в дому пребивая, отъ опредѣленаго наблюдавшаго за его приходомъ сосѣдняго священника не получаетъ законной части доходомъ и самонужжійшаго дневного пропитанія лишается”.¹⁴

В тому самому 1760 році мистець, правдоюдію, остаточно перехав до Маячки. З цього часу вже не залишив жодної своїї (датованої) праці.

З різних фактів життя Гр. Левицького виходить, що була це людина енергійна та завзята. Він рішучо боровся зо своїми противниками та вмів скрізь і при всякий нагоді знаходити підтрим у вищих „сферах“. Крім своїї граверської праці добре пільнував своїх господарських справ — маєтоків і родинних. як це вказують різні документи про його спір за батьківську спадщину в Маяці, спр за право власності дому на Подолі в Києві, непорозуміння зо своїм „вікарієм“ у Маяці та ін.

Найбільш інтенсивний період діяльності мистця як гравера припадає на роки 1737—1757, с. т. коли йому було 40—60 років. Також остання датована праця гравера походить із 1757 р.

Вмер Григорій Левицький 19 травня 1769 р.. маючи понад 70 років. Зберігся прекрасний портрет мистця, що переховується тепер у „Рум'янцевському“ музеї в Москві. Цей портрет був з пістизом на малюваній його сином — відомим портретистом Дмитром Левицьким. Хот портрет має дату 1779 р., с. т. виконаний після смерті Григорія Левицького, але невно був намальований з давнішого рисунка або іншого портрета, намальованого раніше, за життя славетного гравера.¹⁵

В. Горленко подає такі свої враження від портрета: „Цей твір, очевидно, малювався для себе з можливою прецизією й замілуванням. В ньому нема чічого такого, щоб говорило тільки про ефект. Усе чевічайно просте, але простота виникає, винча простота. Цей старий священик — один із представників тієї української інтелігенції, що купчилася коло Могилівської Академії... Обличчя цієї людини дивиться на вас живе, з минувшиною: високий знаменно памальований лоб, сині, вже вогкі від старості очі, очі мистця, що жадібно вдивляються й схоплюють речі, загальнє враження смутку (задумливості). Цей портрет — належить до тих творів, що зразу не вражають, але що більше до них вдивляєшся, то більше ціниш і любиш. Це одна з найдосконаліших праць Дмитра Левицького“.¹⁶

¹⁴ В. Горленко. „Рус. Архівъ“, 1892, X, 208-209.

¹⁵ В. Горленко: Д. Г. Левицький. „Рус. Архівъ“, 1892, X, 208, 217; І. Чупри: Дмитро Левицький. Харків, 1930, ст. 18.

¹⁶ „Рус. Архівъ“, 1892, X, 217.

Григорій Левицький — це передовсім яскравий і типовий виразник своєї доби. Вихований з великого культурного осередка, яким був тоді для цілого сходу Європи Київ, та придбавши й уdosконалivши свої теоретичні та практичні знання за кордоном, наш мистець виступає в Києві як людина всеобщо освічена. Знаючи мови — грецьку, латинську, німецьку і, розуміється, польську й російську, він крім граверської праці займається також літературною працею. Його висока вишколеність дає йому можливість легко й майстерно справлятися зо складним змістом деяких гравюр, що присвячувалися урочистим подіям і високим особам. Та сучасність нимагала пишних і гравіюзних форм, прибраних у замисловатих символах та алегоріях. Все це не завдає нашому граверові труднощів. Він однаково добре ознайомлений і з класичною мітологією, і з християнською патрологією, і з всіма тонкостями символіки, почертинкою зо східної й західної образотворчості.

Працюючи в часи пізнього бароко й рококо, мистець репрезентує собою також вужчу добу українського мистецтва, коли стиль бароко позбавляється падмірої переладованості й декоративності форм, і ступнено наближається до класичності. Тому у Г. Левицького бачимо деяку статичність, строгу рівновагу в композиціях, відерканість і міру в декоративних додатках. Що п'єв століття перед тим намітив свою тонкою мистецькою інтелігенцією великий наш гравер Олександр Таракевич, очищуючи тяжкі барокові форми від черезмірного нагромадження, — то довершив тепер Григорій Левицький свою розсудливою й аріноваженою чисто-розумовою аналізою.

Крім прекрасного рисунка й дуже чистої граверської техніки, треба відмітити у Гр. Левицького особливу скульптурну моделяцію й пластичність форм, що, в парі з м'яким і легким штрихом, надають його фігурам, спеціально жіночим, особливої припадності.

Як вихованець Західу, Гр. Левицький, розуміється, широко користувався композиціями кращих майстрів сіткового мистецтва. Загальню можна сказати, що він був добре ознайомлений з визначними майстрарами, зокрема зізнав Джотто, Чімабуе, Орканья, широко користувався композиціями Греко, Кореджью, Мурільо.

З граверів приходять на увагу передовсім Еремія Фальк, Хр. Вайгель, Я. Фіппер, Я. Відтек та інш., про яких згадаємо нижче.

Відомо навісім 42 гравюрі Г. Левицького, виконані виключно мідеритною технікою. Тому твердження В. Модзалевського та проф. Д. Антоновича, що гравер „лишив ірансь зебагацько“, далеко відбігає від дійсного стану. Шерваажна кількість цих гравюр — це ілюстрації до різноманітних київських видань, релігійного й алегоричного змісту. Відомі також портрети гравера: Романа Кони, Іларіона Негребецького, Рафаїла Зaborовського й Джитра Ростовського. Але найбільш цікавою сторінкою діяльності гравера являються знамениті академічні тезиси та гратулляційні грамоти, що займають в історії українського граверства визначене місце.

Цікаво відмітити, що гравер, коли підписувався, то завжди повним іменем і прізвищем, не рідко також із зазначенням місця виконання (Київ, Подол), а навіть з датою виконання гравюри. Різних варіантів підписів с багато, й тут каведемо головніші, притримуючись точної транскрипції:

Григорій Левицький, Григорій Левицький, *Gregorius Lewicki*, Григорій Левицький Кіевъ, *Greg Lewic'skij Kiovi*; Григорій Левицький Кіевъ, Григорій Левицький Кіевъ Подольъ, Григорій Левицький *sculps.* Кіевъ, Дѣлaczь Григорій Левицький въ Кіевѣ, *Gregorius Lewitski Kijowiae in Podol sculp.*, *Gregorius Lewicki Sculp. Kijow. Podol.*, Іерей Григорій Левицький, Презвутеръ Григорій Левицький 1745 фев. в Кіевѣ. Нарешті нафбільш довладний підпис: „Презвутеръ Григорий Левицький полку Полтавского городка Маячива въ Кіевѣ 1745 маута видѣластъ“.

До найстарших відомих праць гравера треба віднести мідерит Ісуса, Марії й Йосипа, про який згадує словник G.J. Dlabacza (Прага, 1815, I, 200). Очевидно, походить коло 1732 р., коли гравер жив у Бреславі. Потрібно відзначити, що зносини України з містом Бреславом на Шлеську датуються з найдавніших часів. Звісно приїздили, починаючи з XIV ст., до Галичини й на Правобережжя різні майстри й ремісники, сюди Україна спрямовувала свій торг. Бреславчик столиця Шлеська, від найдавніших часів залинила також східніх впливів, зокрема візантійського мистецтва. Нарешті тут завжди була значна колонія слов'ян, переважно поляків і чехів. Отже перебування нашого гравера в цьому культурному осередку на межі германського й слов'янського світу треба вважати не випадковим явищем.

На жаль, пам'є не відома ця перша праця Гр. Левицького тому, що досі не була опублікована й не знайдена в жодних збірках. Однаке Г. Длабач додає, що вона виконана в манірі Antonia Birkhardt-a. Anton Birkhardt (1677-1718), народився в Авгсбургу, дуже плодовитий гравер, що виконав понад 300 гравюр. Вихованець баварського придворного мідеритника К. Г. Амблінга в Мюнхені, пізніше повернувся до Авгсбургу, до в самому кінці XVII ст. виконав цілий ряд прикрас для різних видань. Був також у Венеції, Франції, Англії і Голандії, де поглибив свої знання. Від 1711 р. напостійно оселився в Празі, де й помер. Поміж граверами першої половини XVIII ст. в Чехії А. Біркгарт займає визначене місце.¹⁷ Він володіє дуже доброю штихарською технікою, тоді як у рисунку часами зустрічаються зле вирисовані деталі, чого м. биши. не було у Гр. Левицького. В Празі А. Біркгарт виконав також чимало портретів та ін. гравюр, причому його алегоричні, особливо жіночі постаті, наприклад в обрамуванні портрета Ф. А. Шпорка 1715 р.,¹⁸ справді дають дещо подібне до таких же але-

¹⁷ Thieme-Becker: Allgem. Lexik. d. bildner. Künstler, т. IV, ст. 50; Р. Томаш: Slovník československých výtvarných umělců, Praha 1927, ст. 25; Nowý velký ilustr. Slovník naučný, Praha 1929, т. 2, ст. 813.

¹⁸ Репродукція в „Památky archeologické“, Прага, т. XXVII, таб. VI

горичних фігур Гр. Левицького. Та все таки в нашого граверка ці фігури більш граціозні й деликатні, як у А. Біркгардта. Зрештою останній більш викочував репродукції з праць різних майстрів, тому подібності поміж Гр. Левицьким і А. Біркгардтом треба шукати тільки в малярії штрихування. В цьому відношенні подібність найбільше виявляється в способах штрихування зборів одягу з маловинчо-роскошними білимі плаїмами.

*

До найстарших відомих нам з репродукцій праць Гр. Левицького відносяться три гравюри, що зав'язав з Київською Академією й що мають підписи гравера з датами 1735 і 1736. Перша з них — це обрамовані для вставлювання в них рукописних академічних „тезисів“, де м. ін. є герби Петра Могили й Рафаїла Заборовського. Друга — титульна сторінка для рукописного підручника проф. Київської Академії М. Довгалевського — Курсу поетики (*Hortus poëticus*) 1736 р. і третя — подібного характеру рамка для заголовків рукописних книжок, вданожу випадкові „Путника“ Серапіона Миожинського-Калінова 1751 р. Ці мідерити виконані в деликатних формах із легкою ренесансовою орнаментикою й високою граверською технікою, яка не залишає сумніву, що Гр. Левицький здобув солідну граверську освіту десь у Німеччині ще до повороту в Україну, ефектуально передиступом до Київської Академії.

Далі маємо цілу серію — 20 гравюр нашого гравера, що становлять собою окрему цілість, а які були видруковані в виданнях києво-печерської Лаври: „Евангеліє“ 1737 р., „Апостол“¹⁸ 1737 р. і „Апостол“ 1752 р. Тут крім 2 титульних сторінок і Розп'яття, відображені евангелістів Матвія, Марка, Луки, Івана; апостолів Павла, Якова, Петра, Юду та цілий ряд сцен із життя Христа. Найкрасіше з них виконані фігури ап. Петра, Якова, Івана та Юди в „Апостолі“ 1752 р. Це великі гравюри на цілий аркуш розміру 25x14½ цм., де апостоли змальовані на цілий зріст. Хоч композиції тут не зовсім самостійні, але що до рисунку й граверської техніки — може найкращі праці нашого мистця. В „Діянняхъ Апостольскихъ“ 1737 р. звертають на себе увагу титульна сторінка з видом головної церкви Лаври, й окрема гравюра з тією самою будовою, що передає дуже вірно й докладно.

Автор словника українських граверів, П. Попов, торкається загадкої серії праць Гр. Левицького, подає, що одна з гравюр Гр. Левицького в „Апостолі“ 1737 р.: „Ноявлення Іс. Христа Івану Богослову“ серед 7-ми світильників, є копією з гравюри Вейгеля в „Biblia Ectypa“ (Augsburg 1695) з малюнка О.С. Ейшнагт'a.¹⁹ При цій нагоді дікаво подати біографію цього мідеритника, що являється не відокремленим прикладом, який „стаж“ переходили гравери в XVII-XVIII ст., та до певної міри з'ясовує нам питання, як міг перейти свою життєву дорогу Г. Левицький, перебуваючи на чужині. Отже Христофор Вейгель

¹⁸ П. Попов: Матеріали до словника, Київ 1926, ст. 74.

народився в Чехії і вже 12-ти літнім хлопцем (так само, як і Гр. Левицький!) помандрував по світі. Опочатку вчився ювелірства, пізніше працював у відомого Ергарта Вейгеля (очевидно свого родича) над виробами інструментів. В 1673 р. переселився до Авгсбургу, де вчився граверства під проводом Андрія Вольфганга. В році 1678 продовжує свою шахуку в М. Käsel-а, а після смерті останнього в 1682 р. переноситься до Відня.²⁰

Далі П. Попов подає також, що гравюра Гр. Левицького 1752 р. ап. Петра є збільшена копія фігури апостола з складної композиції гравера Visscher'a з малюнку M. de Vos'a в „Historiae sacrae Novi Testamenti .. ed ente Nikolas Iohannis Piscatoris“ (арк. 123). На жаль, П. Попов не подає, про якого Фіссчера тут йде мова, бо було їх кілька. Певніше, що про Claus Nikolaus Joachim Visscher'a. Є це голландський гравер, уроджений в Амстердамі в 1580 р. Виконав він багато праць, зокрема краснідів, видів замків і портретів, при чому крім самостійних композицій чимало запозичав від інших майстрів.²¹ Таке запозичання й навіть копіювання було звичайна річ в граверстві старих часів. Тому не приходиться дивуватися й про деякі запозичання також у нашого гравера. Власне оце наслідування найкращих й найвніbagливіших майстрів Заходу свідчить про всестороннє мистецьке знання нашого майстра та його вміння бездоганно віддати найтяжчі граверські способи та маніру гравірування першорядних мистців.

Шукаючи спорідненості і запозичень у композиціях наших мистців, мусимо також з найбільшою обережністю ставитися до т. зв. „порівняльної методи“²², як засобу відшукування мистецьких впливів визначних майстрів або цілої мистецької школи. Граверські репродукції звичайно були такі поширені по цілій Європі, що й зокрема в Україні, що гравери могли запозичати певні концепції, а то й просто копіювати образки, незалежно від того, чи самі перебували в тому мистецькому осередку, звідки вийшли первовзори, чи взагалі були знайдані з певною граверською школою, чи, нарешті, вчилися в певного майстра. Запозичення знаних композицій свідчить передовсім про круг зацікавлення мистця, його підготовленість, вишкіл і майстерство, коли він може тіднати якогось певного копіювання. Но коли гравер не має доброго вишколення, він не в силі виконати копію визначного майстра. Однак, порівняльна метода дає значні результати при студіях граверської техніки й маніри гравірування. У кожного гравера, поза безсумнівними індивідуальними особливостями, все відбивається якось школа чи маніра навчителя або певний комплекс гравюр, що служили йому зразками.

Роблячи такі порівняльні екокурсії, спостерігаємо, що деякі згаданих мідернітів Гр. Левицького, особливо „Апостоли“, пригадують праці відомого гравера J. Falck'a, особливо в способі штрихування.

²⁰ G. K. Nagler, т. 21, ст. 223.

²¹ Rost: Handbuch für Kupferstecher und Ihre Werke, т. V. Zürich 1801, ст. 416-417.

„Панів Культура“ 1936 р. № 8—9.

Еремія Фальк (1609—1677) народився й умер у Данцигу, і належав до лютеранської церкви. На багатьох своїх гравюрах підписувався „Polonus“ (Данциг тоді належав до Польщі). Учень, правдоподібно, знаменитого данціцького гравера Гондуса,²² автора портрета гетьм. Б. Хмельницького та мідеригтів з мал. України Боялана. Техніка Фалька, поза надто великою педантерією й сухістю в представленні предметів і різних деталів одягу, може конкурувати, як каже П. Кристеллер, з найкращими нідерландськими граверами.²³ Серед майже 500 праць гравера є багато портретів (м. ф. також звязаних із польським життям), книжкових заголовків та інш., також чимало репродукцій-копій із малюнків різних малярів. Подібність нашого гравера з Фальком виявляється пайбімуш у тонкій і х'якій передачі пуштірною манірою освітлених місць і глибоких тіней оксамітної та інш. матерії при помочі перетинаючої штрихівки під кутом коло 45°. Так само добре, з великим почуттям форми й матеріялу, передані в обидвох граверів, набрані збори одягу з малярничими контрастами світлотіні.

(Далі буде).

Володимир Січинський.

ГОРАЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

(Докінчення).

Найкращий і справжній перекладач-хистедъ од та інших Горацієвих творів — це Микола Костянтинович Зеров, б. професор Київського Вищого Інституту Народної Освіти, відомий теж як видатний критик та дослідник українського письменства та оригінальний поет-неокласик, що дав нам дві пречудні збірки своїх перекладів із римських поетів (ліріків та епіків) та оригінальних поезій, в історії нашого письменства й тому треба дуже шкодувати, що ці чудові переклади в нас майже зовсім невідомі, а обидві збірки Зерова в нас велика бібліографічна рідкість. Переклади Зерова відзначаються двома прискорами: високо артистичною формою та зразковою мовою й геніальнюю умілістю передавати в нашій мові думки першотвору. Попередники Зерова дбали передусім про вірність і згідність з оригіналом і це було справді в їх перекладах, і легко це виліпити, бо їх призначувано головним чином для школи. Якщо можна так висловитися, то буди воши більш професорські, зіж поетичні. Взагалі в Галичині вимагали дослінності перекладу, щоб „перекладач держався строго орігіналу й перекладав стрічка за стрічкою, слово за словом“.¹

Переклади М. Зерова є й вірні й високо поетичні. Це певаче

²² Thieme-Becker: Allgem. Lexik. d. bildenden Künstler, т. 11, ст 213-214.

²³ P. Kristeller: Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten. Berlin, 1905, ст. 445.

¹ Др. Ярослав Гордієнський: Переклади й версії з класичних поетів Тараса Франка. — „Панта Школа“. Р. VI. Зш. 1. Львів-Чернівці 1914.

Його власні твори, що є справжньою прикрасою нашої літератури й під мистецьким оглядом дорівнюють латинським перекладам.¹ У них нема ані витучності, ані сухості, ані напутністості звичайних перекладів, ані буденості, чи прозовости виразів, його вірші мелодійні, інаваже з криці викуті одноцільні твори, а підвищую їх прив'язаністю є те, що перекладач, сам на високу міру поет, а при цьому й прекрасний знавець латинської мови, вміло поєднує латинську ритміку з нашими ріжами, а латинську фразеологію й образову мову чудово передає українською мовою, вкінці вміє віддати в своїх перекладах інженість, повагу та вроčистість тему й настрою Горація та витонченість (фінезію) його форми.

Я вже раніше навів у двох місцях зразки перекладів Зерова, щоб порівняти з його попередниками, а тепер наведу ще один зразок, а саме переклад оди III, 26 п. и. „До Венери“:

Чи то ж давно дівчат я чарував собою
І добрям вояком в безкровнім був бою?
А чиї — писаужену збрю
І барбітон богині oddau.

Сюди, сюди до цієї зародженій з піни
Складайте, браття, з лівої руки —
Ліхтар жій, що розгонив тіні,
І клій, що розбігав замки.

А ти, прославлена в південному Мемфісі,
Перед твоїх ясних склоняюсь я лицем,
Мюлю, Енпрадо: розмазання
Над Хлосю світлими бичами.

М. Зеров дуже вдачно й зручно перемагає важкі складі латинської фразеології (зв'язаної часто з мітологією) й прегарно вміє підбрати наші вислови, пропускаючи деякі речі первотвору, що в нас не були б зрозумілі, й дає нам образову мову, що вміє промовити до уяви й душі новочасного читача. Тому теж і важко сказати, котрі переклади його од кращі, бо всі вони мають неоцінену вартість. Наприклад: як лаконічно, стисло й по-мистецьки переклав він кінець оди I, 11 (Dum loquuntur):

Жилас хутко час. Дови, дови хвилеви (= carpe diem).
Не вір прийдешвъху, що якъ назустріч лише.

На закінчення цього розділу згадаю про зацікавлення Горацієм серед нашої молоді й зв'язані з цим молодечі спроби перекладів його творів, і. пр. учня переміської української гімназії Т. Крули, що переклав дві оди III, 1. й III, 30. Й виявив деякі фуслия в перекладі труднощів лат. тексту, як ось:

Я памятник створюв собі трапкітій хресті,
Вицій, піж фараонів пірамідів шпині.
Не подолатъ його ці довгочасні зливи,
Ші бурям, ураганам, аквізіям.

¹ О. Дорошкевич: Підручник історії української літератури. Видання третє. Книгоспілка. Київ 1927, стр. 301.

Другу його перекладену оду (III, 1) виголосили учні в збірній декламації на Класичному Вечорі, що його влаштувалася молодь української державної гімназії в Переяславі для 1. березня ц. р. Це було в нас єдине прилюдне святкування роковин Гораций.

2. Еподи Гораций.

Еподи, це середньої величини частково ліричні твори зачіпно-злобного змісту, що в них після довшого рядка наступає короткий епідес, паче дослівка. В еподах Гораций нападав на поодинокі тиші людей із усякими пороками, а в 3 еподах обміркував політичні події.

Із усіх 17 епод перекладено в нас дуже мало. Перший перекладач епод — це Тарас Франко, що у своїй збірці „Старе віно“ помістив переклад II. еподи п. н. До Альфія — лихваря (стр. 37-39) і Х. До Мевія, лихого поета (стр. 40), а в другій своїй збірці III. еподу „Любовні чарі“¹ (скрізь у них ямбічний вірш). М. Зеров у збірці „Камена“ (стр. 40-42) дав переклад XVI. еподи п. н. На острови щасливих! Вкінці Святослав Гордінський поїхав у 2. ч. „Назустріч“ (15. I. 1936) переклад VII. еподи п. н. До Римлян. Брак місця не дозволяє мені доказаніше обміркувати ці переклади, але воїн здебільш підходять до перекладів од цих самих перекладників. Найвище стойть переклад Я. Зерова, а в перекладах Т. Франка є деякі дуже гарні місця. Переклад С. Гординського новочасний і літературний, може тільки його вірш не є скрізь такий чудодійний, як Зерова. Мова його чиста, стиль поетичний, ритміка первоутвору (ямби). Для зразку подаю початок цього перекладу VII. еподи:

Куди ж ви біжите, злючині? І вавіщо
Брезенця по мечі вдаря?
Чи ж кров'ю римською окроїзені не всі ще
Позя в Нептунові моря?

З цього короткого відривку бачимо, що й найновіший перекладач Гораций не дає дослівного перекладу, подібно, як це є і в інших мовах, н. пр. у польській. Для прикладу зачитую початок цієї самої еподи в перекладі проф. Й. Заніровського:¹

Dokąd lecicie, zbrodniarze? przez dlonie
Wasze brzeszczotów ukrytych dobyły?
Czyż pola wszelkie, oraz morskie tonie
Malo łatyńskie krwi się już napiąły?

Вільний переклад Гораций бачимо теж у польського поета Й. Балька (н. пр. I. 14. Do Państwa).

3. Сатири.

Сатири це побіч од друга ділянка, що в іншій Гораций найбільш проглавився, і тому дуже часто про них згадують і частіше їх перекладають, із інші твори, н. пр. листи. На українську мову перекладено мало сатир. Дві сатири переклав для шкільного вживання Іван

¹ Horacy. Wybór poezji. Przełożył i opracował prof. Józef Zawadowski. Kraków 1923, ст. 9.

Франко, а саме сатири I, 9. п. н. Причепа і 6. сатири II. книги п. н. Город і село.¹ Переклад цих сатир гарний і не разить уж цією дослівністю, що її видно в перекладі од. Латинський гексаметер застуває він зовсім удалино й'ягистоповим язом. М. Зеров переклав тільки одну Гораціову сатири II, 6.,² але цей переклад є такий високомистецький, як і його переклади од.

4. Листи.

Один лист, а саме I, 20. п. н. „До моєї книжки“ переклав Іван Франко й помістив у „Взорах поезії“ (стр. 185-186), а крім цього Тарас Франко переклав частину (453-476 р.) довгого листа до Півонів (II, 3), що має окремий пізніший наголовок „De arte poetica“ (Про поетичне мистецтво). Це відрилок п. н. „Карикатура поета, глум над поетичним шалом“ помістив він у своєму „Нарисі історії римської літератури“ (Львів 1921, ст. 87).

II. Наукові статті та розвідки про Горація.

Про Горація писали ось ці українці: Тарас Франко у вище згаданому своєму „Нарисі...“ (стор. 84-89.), проф. Осип Роздольський коротку замітку в УЗЕ (в. v.). Др. В. Щурат у вступі до своїх перекладів (стр. 3.) дає „Погляд на життя зі становища поета“, а при перекладах пояснення, те ж саме робить і М. Зеров у 2 своїх збірках, а Тарас Франко подав життєпис Горація в своїй збірці „З чужої левади“ (стр. 23-24). Про статейку С. Гордіївського згадав я вже попереду.

З давніших розвідок наведу ось ці: 1. цікава розвідка Д-ра Івана Колача в латинській мові, поміщена в журналі класичної філології „Eos“ з 1901. р. „De Horatii rectae vitaе p̄raeceptis“ (Вказівки Горація про порядок життя); 2. Володимир Дикий: De sententiis et proverbiosis Horatianis (Золоті слова й присказки Горація) у „Звіті дирекції ц. к. П. гімназії в Перемишлі „за шк. рр. 1903/4 й 1904/5; 3. Петро Левицький: De natura infinitivi atque usu apud Horatium p̄raescrips lyrico (Прикмети дієсловника й його вживання в ліриці Горація) у Звіті П. Гімназії з німецькою мовою цавчання у Львові за шк. р. 1891/2; 4. Прокіп Рибчук: Quibus grammaticis formis Horatius agentium fines in suis operibus expresserit — у Звіті польської гімназії в Тернополі за шк. рік 1892/3.

Наприкінці додах, що вчитель гімназії в Рівному Євгеній Думанський склав мелодії до од Горація, а саме I, 1. 8. 11. 14. 21. 37. і III, 9., засновані частинно на мелодіях українських народних пісень, і ці свої композиції помістив у журналі „Kwartalnik Klasyczny“ 1930, стр. 253-256, як про це з призначенням згадують автори збіркої книжечки про Горація, а саме Л. Г. Морстін: Есе про поета і А. Рарапорт: Q. Horatius Flaccus (Львів 1933, стр. 225).

¹ Взори поезії і прози. Львів 1894, стр. 172-179.

² Автодога... ст. 32-37

ІІІ. Горацівські мотиви в українській літературі.

Цих мотивів у нас жало й усі вони належать до найновішої доби в розвитку нашого письменства. Горацівські мотиви посередні, що з доволі далеким відгомоном лірики Горація, маємо в Чупринки, а виразінні й замітніші в М. Зерова й у Максима Рильського, відомого поета-неокласика й славетнього перекладача „Пана Тадеуша“ А. Міцкевича. М. Рильський, як неокласик, радо бере мотиви з класичної старовини, однаке перероблює їх на свій зад, модернізуючи їх, як про це свідчать поезії „Як Одісей, натомлений блуканням“, або „Дедал безсмертний, втілення пориву“.³ Виразний Горацівський мотив бачимо в його високоцінній поезії „Червоне вино“.² Поет описує осінь під видом прозоро-жовтих трабів. Осінь — це символ нездійсненого щастя, за яким поет не може тужити. А чому? Відповідає:

Іррозоря шклянка кристалева,
Вино червоне і хмільне...
Павково відестять дерева:
„Все забудеться і все хміє“.

І тому поет радить керувати „на озеро спокою свої шукання молоді“ й закінчує в Горацівському тоні:

„Минають дні, якщо літо, —
Але нащо тужеть за ним?
Прозору шклянку вщерь налито
Вином червоним і хмільним!“

У цій чудовій поезії виразно позначується й епікурейський світогляд, іначе взятий від Горація, і його витончений естетизм, і його безжурило-веселій тон, і настрій та клич „*Sagre diem*“ (Лови хвилини!). як це ми бачили вже в оді Горація II, 3. *Ad Dellium*.³ А все таки поезія оригінальна, бо нема тут невільничого наслідування й оброблення мотиву самостійне. Піднести тут треба й високоартистичну форму й паскрізь поетичний стиль та зразково чисту мову, що Її так гарно й глибоко проаналізував і високо поставив проф. Отієнко, присвятивши М. Рильському окрему розвідку п. и. Сучасна українська літературина мова. Мова Максима Рильського.⁴

М. Зеров написав оригінальну поезію п. и. „Елій Лямія“ в циклі „Media in barbaria“ („Камепа“ стр. 32.), до якої взяв, як мотто, початок 17. оди III. книги: *Aeli vetusto nobilis ab Lamo*, бо до Елія Ламій адресував Горацій 2 свої оди (I, 26. § III, 17).

Щоб віддати класичний колорит і показати, як уміє М. Зеров вживатися (вглиблюватися) в духа античної доби й видобувати із неї чудові цінності, наводжу її в цілості:

¹ М. Рильський: Під осінніми зорями. Друга книжка лірики. Видання 2. ДВУ, 1926, стор. 16. і 88-89.

² Там же, стор. 66-67.

³ Ол. Дороткевич: op. cit. стр. 297. пише: „гармонія Йому вижажається... в тому „спокой“, який перенаходить тісно з витонченими епікурейськими естетами“.

⁴ Наша Культура, 1935. кн. 1, ст. 33-37, кн. 3, стр. 141-149.

Ще за дитиних літ бував я у Мессалі.
 Улюблениці кожен так зорами сяє;
 Таць набив серци, та чарували нас
 Вергелій і Тибула, жалійний Вальгій. Басс
 і Галлія спутала тінь. Але в моєму серді
 Зесташся павік пострижаний Проперцій.
 Овідій сміливий та многомудрий Флакк.
 Пряязні їхньої непримушеності знак
 Щюю я над усім троумфи І консулати.
 Ти хотеш бачити їх руку, їх присвяти?
 Там, між подковоких книж, на йкрацій хід клейпод.
 Лежить автограф двох Горацієвих од.¹

Наш поет із усіх поетів Августової золотої доби вибирає й найвище ставить трьох, а між ними Горація, що йому надає оригінальний епітет „многомудрий“, а далі підкреслює, що найкрацій клейпод, на дужку інтелігентного рижлянини, це рукопис двох од Горація, писаний його власною рукою.

До Гораціївських мотивів в українській ліриці думаю ще вернутись при іншій нагоді.
 Евген Грица.

Ворехиша.

М. П. ВАСИЛЕНКО І ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.*

Дані про життя й працю М. П. Василенка, М. Василенко й О. Лазаревський, Василенко як історіограф, його рецензії, нариси про окремих діячів історіографії й окремі історичні пам'ятки. Археографічна праця Василенка. Праці в галузі історії й історії українського права, із всеукраїнської історії, архівознавства, історично-літературні й етнографічні. Науково-організаційна та редакційна діяльність Василенка. Василенко, як науковий діяч — висновки й оцінка. Бібліографія наукових праць і рецензій Василенкових.

I.

Біографічних даних про Миколу Прокоповича Василенка опубліковано дуже мало, та й ті короткі відомості доводиться визбирувати з різних видань, як Хроніка Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка й протоколи інших наукових товариств (Українського Наукового Т-ва в Києві, Общества Нестора-Літоцисця), Протоколи Університету Св. Володимира, Комісії для вивчування історії західно-руського та українського права Української Академії Наук, праця проф. Д. Дорошенка з історії України 1917-1923 рр. том I. і II., деякі статті самого Василенка, різні словники й т. інн. Ці відомості не тільки що дрібні, а ще й неточні та не в усьому погоджені між собою. Нпр., рік народження Василенка в одних зазначено 1866, а в других 1867. Таке розходження заважив навіть І. С. у своїй некрологічній замітці в чеському Слов'янському Огляді.¹

¹ Підкреслення моє. Є. Г.

* Читано й обговорено на засіданні Історичо-Філологічного Т-ва в Празі 25. II. 1936.

¹ „Slovanský Přehled“, Praha, 1935 р.

Та в цьому можемо сподігати на відомості, подані в Хроніці ІТШ,² дійсним членом якого Василенко був обраний з 15. 11. 1911 р. Там зазначено, що М. Василенко, син дідича, народився 2. лютого 1867 р. в селі Есмані, Глухівського повіту на Чернігівщині, де батько Василенка мав невеликий хутір.³ Як твердить С. Іваницький, М. Василенко своїми родинними зв'язками через службу його батька в Глухівському повіті надто був зв'язаний із поміщицтвом.⁴

Середню освіту Василенко здобував спочатку в глухівській прогімназії, а потім у полтавській гімназії, яку й скінчив у 1885 р. Після цього вступив він на медичний факультет дорпатського університету, але невдовзі залишив медицину й перейшов на історично-філологічний факультет того ж дорпатського університету. Що змусило Василенка іхати до Дорпату, не знати; але мабуть були якісь причини, бо до дорпатського університету з України на студії іхали звичайно ті, для кого з політичних або якіхось інших причин був закритий вступ до більших університетів. Сам Василенко свідчить, що до дорпатського університету в інтересах його русифікації приймали й звільнювали з інших університетів.⁵

В Дорпаті Василенко студіював на відділі російської історії під кермою проф. О. Г. Брюкнера.⁶ Олександер Густавович Брюкнер (Alexander Brückner) був професором російської історії в дорпатському університеті з 1871 до 1891 р., а з 1891 р. його наступником став Євг. Шмурло. Брюкнер перед Дорпатом був професором новоросійського університету, де в нього виявився інтерес до російської історії. В дорпатському університеті, як свідчить Є. Шмурло,⁷ курси Брюкнера, бувши дуже різноманітні по змісту, зосереджувалися головно на XVI., XVII. і особливо XVIII. вв. питання т. зв. „европеїзації Росії”, перенесенням сюди західноєвропейські культури, а також і проблеми економічні та статистичні були улюбленими темами Брюкнера і як професора, і як письменника. Свої виклади він звичайно супроводив практичними вправами, яким уделював завжди багато часу й надавав їм велике значення.

Крім Брюкнера, в дорпатському університеті в часи Василенкових студій були м. інш. іще такі професори. Катедру загальної історії (середніх віків) займав Ріхард Гавсман. Він же читав і допоміжні історичні дисципліни. Цей професор писав свої праці по-німецькому, мав багато слухачів і підготував немало наукових робітників, що зайняли потім професорські становища. Історію нових віків у той час викладав північний Отто Вальц (Otto Waltz). На катедрі русского яз.

² Хроніка ІТШ, 1912., Вип. 1, ч. 49, ст. 15.

³ Проф. Д. Дорошевко: Історія України 1917-1923. Ужгород, т. II.

⁴ „Повернута в минулі землі аграрна політика ліберальної буржуазії”. „Україна”, Київ р. 1932, ч. 1/2, ст. 121.

⁵ Записки Соціально-Економічного Відділу УАН, т. I, ст. XIV.

⁶ Хроніка ІТШ, ч. 49, ст. 15.

⁷ Біографический словарь профессоров и преподавателей Імператорского Юрьевского бывш. Дерптского, университета за сто летъ его существованія (1892—1902), Юрьевъ, 1903, т. II.

Ї літератури був Павло Висковатов. Катедру порівняльної граматики слов'янських мов („нарбчий“) займав І. Бодуен-де-Куртене. Логіку психологію, історію філософії, педагогіку читав до 1888 р. німець Густав Тайхміller, а потім Яків Озе. Це були — можна думати — головні університетські вчителі Василенка в Дорпаті.

Про студенське життя Й працю Василенка в Дорпаті ми не знаємо майже нічого. Та навряд чи воно й позначилося чимсь іскривішим. Сам Василенко згадує тільки про свою належність до марксистського гуртка в Дорпаті. Гурток цей заклав там р. 1888 д-р Лесник, польський жид. Цей Лесник, як писав у 1923 р. Василенко,^{*} „тепер уже покійний... скінчив берескій університет і приїхав до Дорпату складати іспити за медичний факультет. Це був — зі слів Василенка — талановитий чоловік, років під 30, гарно освічений, взагалі переконаний марксист, що добре знав твори Маркса й тодішню марксистську літературу. Переїзнюючи в Дорпаті щось із рік і готовуючись до іспитів, д-р Лесник не гаяв часу, а дуже інтересно й розумно вів пропаганду марксистських ідей. Складався невеличкий гурток студентів під керівництвом Лесника. До цього гуртка — каже Василенко — належав і я, і деято з поляків. Під проводом Лесника, гурток цей прочитав по-німецьки й французьки перший том „Капіталу“ Маркса, виписував „Neue Zeit“, а також усі видання Dietz'a, які дорпатська цензура вільно пропускала.

Історично-філологічний факультет дорпатського університету Василенко скінчив у 1890 р. Тоді ж він переїхав з Дорпату до Києва, і тут, як вільний слухач, слухав виклади та брав участь у семінарах проф. В. Б. Антоновича та М. Владиславського-Буданова (історія руського права).

В 90-х же роках починається й наукова праця Василенка. 24. листопаду 1891 р. він став дійсним членом Історичного Общества Нестора-Літописця. Під впливом О. М. Лазаревського Василенко почав працювати над історією Лівобережної України. Для цього він збирав матеріали в Києві, Харкові, Полтаві й Чернігові. В 1892 р. Василенко став учителем російської мови в київській дівочій гімназії О. Байтель, а в 1894 р. перейшов, як учитель історії, до київської фундукаліївської гімназії; того ж року він почав учителювати в київському кадетському корпусі, де й викладав історію аж до 1902 р. (у С. Іваницького — до 1903 р.[†]), коли залишив зовсім учителювання і вступив на службу міністерства внутрішніх справ, як секретар київського губ. статистичного комітету, а разом із тим і на службу міністерства фінансів, як невідмінний член губ. к-ту попечительства про народну тверезість.

На цих посадах Василенко затримався порівняно недовго. В 1905 р. він подався в відставку. Того ж року він разом із М. Ратнером став фактчним редактором газети „Кіевские Отклики“, що йх

^{*} „Записки Соціально-Економічного Відділу УАН“, т. I, ст. ХХ.

[†] „Україна“. Київ, 1932, ч. 1/2, ст. 122.

видавав гурток громадських діячів; а в січні 1906 р. він за пару тижнів став й одним із офіційних редакторів цього видання. На цьому становищі він підпадає й під адміністраційну кару, коли „Кіевські Отчиинки“ були міністрам Дурново закриті. Василенко, як відповідального редактора, покарали тоді ув'язненням на один рік. Цей рік в'язниці Василенко використав для правничих студій. По виході з в'язниці він в 1907 р. витримав іспити з дипломом першого ступеня в юридичній комісії при одеському університеті. Це дало йому можливість стати помічником присяжного поверненого одеської судової палати. З роботою присяжної адвокатури Василенко був зв'язаний аж до революції 1917 р.

Та цілій цей час не припинялася й наукова праця Василенкова. Ще давніше він брав участь у редакційному комітеті „Кіевской Старины“, в Історичному Обществі Нестора-Літочесця, в Українському Науковому Т-ві в Києві, де він був головою історичної секції й членом редакційного комітету видань цього Т-ва; обраний 15. 11. 1911 р. в д. чл. НТШ у Львові, він став і членом археографічної комісії цього Т-ва. Крім того всього, він спеціально готувався до професури. В 1910 р. він склав у київському університеті іспити на магістра російської історії. Але титула магістерського він так і не здобув (для цього треба було ще оборонити дисертацію), а залишився магістрантом, і, як магістрант, на пропозицію куратора київської школи окружи 28. 10. 1912 р. за № 58388/16447 був депутатом як приватний доцент до читання лекцій з російської історії в Університеті Св. Володимира.¹⁰

Як видно із звіту київського університету, в 1912 р. „преподавательський персонал... поповнився по історично-філологічному факультету по предмету російської історії... магістрантом Н. П. Василенком“,¹¹ але фактично Василенко праці в університеті не розпочав. Пригадайте піде — ні в програмах, ні в розкладах викладів — про це немає ніякого сліду.

Проф. Е. Спекторський у своїй книзі „Столітіє Кіевского Університета Св. Владимира“¹² (Београд, 1935) свідчить, що Василенко в 1917 р. був обраний професором правничого факультету університету Св. Володимира (ст. 101). Чи це справді було й чи розпочав Василенко свою професорську діяльність в університеті, мені не представляється можливим перевірити, бо протоколи засідань ради університету за цей час не опубліковані.

В революцію 1917 р. Василенко вступив не тільки з науковим стажем, а також і з невною практикою в громадсько-політичній роботі. Його політична ідеологія й партійна належність мали великий вплив на його революційну кар'єру. Партийно Василенко ще

¹⁰ Протокол Засідання Ради Інн. Університету св. Володимира 9. XI. 1912 р. „Університетські Новіття“, 1913, № 12. Протокол, ст. 142.

¹¹ „Університетські Новіття“, 1913, № 11.

з 1910 р.¹² був членом російської конституційно-демократичної партії (К-Д), хоч кадетствуючим він був іще, вlastиво, від заснування самої К-Д партії в 1905 р. Вже газета „Кіевские Откликі“; одним із засновників і редакторів якої був Василенко, підтримувала її пропагувала кадетів. Формально ж в ті часи Василенко належав до керівної верхівки київської групи „Освобожденів“, в якій працював разом із такими діячами, як Б. О. Кістяківський, В. В. Водорозов, С. Н. Будгаков, Н. А. Бердяєв, Ю. Н. Вагнер і В. Я. Железнов.¹³

Зв'язки з національно-українським табором у Василенка були значно слабкі. Не маємо підібних даних — навіть у пореволюційних статтях самого Василенка — для твердження, що ці стосунки виходили поза спріві чисто-наукові й неза відносини на грунті „Київської Старини“, Українського Наукового Т-ва в Києві й т. п. В українському громадсько-політичному житті Василенко мабуть таки аж до революції не брав ніякої участі; правда, він згадує, що „здастися, в 1915 р., уже під час війни, в осені, — кияни-українці зробили спробу поїнформувати деякі московські ліберальні кола з приводу українського культурного становища, становища Галичини. У подорож до Москви в цій справі поїхали В. П. Науменко, А. В. Ніковський і я“¹⁴. Не маємо доказів про відомостей про це, але навряд чи в цій місії Василенко брав участь як діяч українського табору; правдоподібніше, що його використали в інтересах справи, як російського діяча, що мав зв'язки серед московських ліберальних кол.*

Як один із видатніших діячів кадетської партії, що мав зв'язки і в українському таборі, Василенко вже на початку революції (7. IV. 1917 р.) був іменований куратором київської шкільної округи. Посада ця була дуже висока й відповідальна. До складу київської шкільної округи входила Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина і Полтавщина, — отже величезна українська область. Помічником Василенка на цій посаді був призначений В. П. Науменко, який через кілька місяців і заступив Василенка, коли того в кінці літа 1917 р. покликали до Петербургу на посаду товариша міністра освіти.¹⁵

Та й за цей короткий час Василенкового урядування в Києві виявилася його крайня поміркованість в національно-українських справах. Ще на українському педагогічному з'їзді в Києві 6. IV. 1917

¹² Так твердить С. Іваніцький, посилаючись на „Дело Київского Областного Центра Дієтинг“ „Україна“, 1932, ч. 1/2, ст. 123.

¹³ „Записки“ Соціально-Економічного Відділу УАН“, т. I, ст. XXIV—XXV.

¹⁴ Там само, ст. XXXIX.

* Я близьче познайомився з М. Пр. Василенком у 1908 р., коли в Києві заснувалося Наукове Товариство ім. Шенченка. Усі вражали М. Василенка за видатного українського діяча. Він був у близьких стосунках — бодай ділових — із М. Грушевським, В. Науменком, проф. В. Перетцем і ін. Говорив для свого часу не зовсім українською мовою. Користався загальнюю поетагою, як українець. В 1905 р. в редакції „Кіевских Откликі“ М. Василенко говорив за мною по-українському.

Треба ще додати, що М. Василенко, як проявовець, говорив дуже зле наявіть по-російському.

І. Огієнко.

¹⁵ Проф. Д. Дорошенко: Історія України 1917-1923, т. I, ст. 389.

роху, де Василенка обрали до почесної президії, віт у своєму привітальному слові заспікав з'їзд „будувати нову школу на грунті братерства й рівності народів“. Він казав: „Делікатна педагогічна справа вимагає особливо обережного поступування: на місце однієї деспотії не можна поставити другої, потрібен союз рівних. І меншість повинна бути забезпечена. Це повинно бути гаслом з'їзду“.¹⁶

Щоб належно оцінити такі поради, треба знати, що як Василенко, так і Науменко були дуже поміркованими в справі переведення дерусифікації школи в Україні й дуже обстоювали „пошанування прав меншостей“. Не диво, отже, що таке поступування керівників київської шкільної округи, що здавна була твердинею віковичого обручення, дратувало національно-настроєні учительські круги й ціле більш демократичне українське громадянство. Це тим більше, що обережність і поміркованість офіційних керівників справи, їхні мотиви (невиробленість української термінології і т. п.) дуже зручно використовували і таїні, і явні вороги української школи.¹⁷

На параді, що Її скликав Василенко, як куратор київської шкільної округи, в дінях 11.—12. V. 1917 р., говорилося й про те, щоб при українізації школи в Україні заводити мову не галицького зразку, а свого домашнього, висловлювалися навіть проти сажих термінів „українська мова“ й „український народ“, пропонуючи натомість уживати назви „південно-русська мова“, „півдenna Русь“, а де-хто з учасників цієї паради Її прямо казав, що піякого українського народу немає, що українською мовою навчати зовсім не потрібно.¹⁸

Звичайно, не можна вважати Василенка відповідальним за такі вислови, але все ж воши є для цього дуже показними. Безперечно, коли б таку саму параду скликав хтось із виразних діячів національно-українського табору, ті ж самі директори й інспектори не паважилися б виступати з такого роду заявами. У Василенка ж це було можливе.

Розпорядження кураторії київської шкільної округи за Василенка в справах українізації школи гальмували не тільки наміри й роботу українського громадянства, а навіть йшли в розріз із позитивними в цій справі розпорядками петербурзького міністра освіти. Це викликало серед українського громадянства вповні оправдане недовірення з Василенком і його помічників.¹⁹

За гетьманування П. Скоропадського Василенко став одним із головних діячів. Після гетьманського перевороту він 30. IV. 1918 р. був призначений головою Ради Міністрів і йому гетьман доручив організувати кабінет міністрів. Хоч його старання до організації кабінету не привели, тіні якийсь час виконував обов'язки міністра закордон-

¹⁶ Там само, ст. 390.

¹⁷ Там само, ст. 392.

¹⁸ Там само, ст. 393.

¹⁹ Там само, ст. 394.

них справ (до 21. V. 1918), досить довго був міністром народної освіти, пізніше президентом державного сенату.

Як міністер освіти, від 9. VII. 1918 р. відкривав комісію для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Свою урочисту промову на цьому відкритті міністр Української Держави сказав по-російському. Та й своїм змістом ця промова не зовсім відповідала нормальним сподіванням. Міністер не намічав для УАН тих завдань, які перед подібними установами звичайно стоять і в інших народів, а натомість згадував, що ще й досі є багато людей, які ставляться скептично й глупиво до українського руху й відродження й т. п. Отже створення УАН буде мати велике національне значення ніби тим, що покаже цим „людям“ їхню помилковість.²⁰

Як не обережно доводиться ставитись до пізньої вже книжки Е. Спекторського, все ж його згадка про міністра Василенка, як одного з тих, що „бережно“ ставились до київського університету, щобо берегли його від українізації, здається вловні правдолюбію. „В період часу — читаємо в Спекторського — від березня 1918 р. до лютого 1919 р. університетові Св. Володимира загрожувала небезпека українізації. Але йому вдалося зберегти свій „руський“ характер. Цим він у значній мірі обов'язаний як акад. В. Вернадському, який, як голова комісії в справах вищої освіти, скерував енергію українців в сторону УАН і українського університету в Києві, а також українських факультетів у Вінниці й Кам'янці Подільському, так і цілому рядові своїх вихованців, які, занявши керівні місця в українському ураді й відомстві народної освіти, продовжували борежно ставитись до своєї *alma mater*. Такі були напр. приватні доценти Ф. Сущицький і І. Огієнко або П. І. Холодний. Такі ж були особливо міністри народної освіти за гетьмана М. П. Василенко... і В. П. Науменко, засłużений член „чуждой творчности“, „Старої Громади“, в якій — по жартовливому віршу одного з її членів — „собиралися малороссы въ тѣсно сокінутомъ кружкѣ, обсуждали всѣ вопросы па россійскомъ языкѣ“.²¹

Коли в цьому свідоцтві Спекторського й не все відповідає дійсності, то що торкається Василенка воно здається вловні правдолюбію. Міністер Василенко не міг інакше, як „бережно“, ставитися до київського університету в справах його українізації.

Підтвердження цього знаходимо і в проф. Д. Дорошенка, який свідчить, що предметом особливої уваги Василенка, як міністра освіти, було високе українське шкільництво. Тут так само, як і в справі з середніми школами, міністер держався погляду, що треба закладати нові

²⁰ Звірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. Київ, 1919, ст. III—IV.

²¹ Е. Спекторський: Століття Київського Університета св. Владимира, ст. 101.

вищої українські школи, залишаючи тимчасово старі російські університети й заводячи в них поки що катедри українознавства.²²

Урядова кар'єра Василенка за гетьманату закінчилася в жовтні 1918 р. виразно протиукраїнською, кадетською аферою. Остання була звязана з відокою „запискою дев'яти“, яку подала група гетьманських міністрів і яку першим підписав Василенко. В цій записці говорилося про необхідність дати Україні допомогти Росії стати на ноги й увійти з тими державами, на які розпалася Росія, в союз для утворення нової Росії. Твердiloся там, що Україну в державний союз з Росією відмежують економічні й всілякі інші інтереси і т. п. Постулати цієї записки дев'яти гетьманських міністрів були одобрені головним комітетом російської кадетської партії при участі самого П. Н. Мілюкова.²³

Через якийсь час після упадку гетьманату діяльність Василенка зосереджується в Українській Академії Наук. В липні 1920 р. його обрано на катедру західньо-руського та українського права. Він пасажиром перед реорганізував і відживив кафедру для вивчення історії західньо-руського та українського права, головою якої він став іще того ж 1920 р. В середині грудня 1922 р. акад. Василенко був обраний головою цілого соціально-економічного відділу УАН; на цьому становищі він і лишався аж до розгрому УАН в 1930 р. Це останнє десятиліття його наукової праці — над ним ми ще зупинимося докладніше — було дуже продуктивне як в публікаційному, так особливо в організаційному відношенні. Пройшло воно в умовах чисто української наукової праці. Тільки на початку десь в 1922-23 рр. його були запрошено до участі в „Делі київського областного центра дійствий“ — „контрреволюційної кадетської організації“, — але ця справа не мала для Василенка значніших наслідків, а, головне, не припинила його наукової діяльності в УАН.

Так от у загальних рисах представляється підсумування опублікованих даних про життя й працю Василенка.

II.

Коли шукати в біографії Василенка моментів, що мали вплив на його наукову діяльність, то пасажиром треба зупинитись на його відносинах з О. М. Лазаревським.

Подібності в цих двох діячів дуже багато. Обидва вони земляки з Чернігівщини. Обидва відвували свої університетські студії далеко від України — один у Петербурзі, другий у Дорпаті. Обидва студіювали на історично-філологічному факультеті. Ні один із них не зробив університетської кар'єри — обидва вони провадили свою наукову працю без зв'язку з університетом. Своїми службовими посадами вони не були звязані з науково-дослідницькими установами. Обидва вони досить

²² Проф. Д. Дорошенко: Історія України 1917—1923, т. II.

²³ Так само.

часто міняли свою службу й переходили з одного відомства в друге (Лазаревський навіть до банку, а Василенко до цюпачтвельства про народну тверезість). Обом ім з їх історично-філологічною освітою довелося в житті близько стати до судової справи й правничих установ: Лазаревський своєю службою був ізв'язаний з судом, а Василенко — з присяжною адвокатурою. Це не лишилося без впливу й на їх наукові заняття.

Подібність між Василенком і Лазаревським можна добачати і в їхніх поглядах та національно-ідеологічному успішобленні. При цьому треба тільки мати на увазі ту вікову дистанцію в 33 роки, що ділить цих діячів (Лазаревський * 1834 р., Василенко * 1867 р.). Лазаревський, що зasadничо не писав і не говорив по-українськи, одверто заявляв: „Нѣть-съ, я не украинофиль!“. Правда, він не був кадетом, але в його часі не було ще й подібної партії.

Василенко аж до останньої можливості — навіть бувши міністром Української Держави — був організований в російській партії і виголошував свої промови по-російському. Чи знав він тоді літературу українську мову, мені не відомо. У всякому разі, ще довго по смерті Лазаревського († 1902 р.) він, як і Лазаревський, не публікував нічого з своїх тисань по-українському. Власне, крім його праць, виданих в УАН, все інше опубліковане під по-російському. Виняток з цього становлять тільки праці, видруковані у Львові в „Записках НТШ“ та статті про Г. Теллова в „Записках УАН“ в Києві (книга IX. з 1911 р.) й про поетичну творчість О. Бодянського в „Україні“ (кн. IV. за 1914 р.).

Велика подібність між Василенком та Лазаревським є також — як побачимо — і в обсязі та тематиці їхньої наукової праці й навіть в їхніх поглядах та тезах окремих питань.

Та при всій подібності між цими двома вченими є між ними й досить поважні різниці. Василенко значно кращий своїм науковим доробком і оригінальністю, ніж Лазаревський. Лазаревський жрутіший, багатший і яскравіший, як Василенко.

При всій подібності в біографії цих двох істориків, була між ними велика різниця в характері. Сам Василенко характеризує Лазаревського, як людину наскрізь кабінетну, кабінетного вченого, що навіть із людьми здібався рідко. „Олександер Матвієвич — каже Василенко — був взагалі чоловіком відлюдним“.²⁴ Про Василенка подібних свідоцтв ми не маємо; наспаки, з його біографії знаємо, що він довші роки був чинний у громадсько-політичному житті.

Про Лазаревського, як ученого, знаємо, що він був чистим дослідником, який для своєї праці користувався майже виключно новими архівними матеріалами, їх публікував і на них будував свої оригінальні висновки. Про Василенка не можемо сказати, що він не працював в архівах, або що він не був дослідником взагалі. Він і досліджував, і свої досліди спирав безпосередньо на джерелах, — але

²⁴ „Україна“, 1927, кн. 4, ст. 25

Його справжньою стихією в науковій праці був уже опублікований матеріял. Він раз ехеленське історіограф, досконало підчітаний в історичній літературі предмету, з яким так само добре обізнаний, майстерно вміє подати огляд цієї літератури, показати історію розроблення питання, подати свій коректив до праці того чи другого з попередніх авторів. Тому в нього так мало дослідів нових свіжих питань — зате більш ревізійних переглядів або просто систематичних викладів дослідженого вже істориками матеріалу.

Що зближаю цих двох наукових діячів — Лазаревського й Василенка, — розділених між собою більш як 30-літньою віковою різницею? Біографічні дані, як Василенка так і Лазаревського, не висвітлюють цього в достаточній мірі. З листів Лазаревського²⁶ та з останньої статті Василенка про Лазаревського²⁷ дізнаємося, що Лазаревський в 90-их рр. опікувався domeю Василенка й грав роль в його тогоджасних наукових заняттях. Він старався влаштувати Василенка на посаду, забезпечити його матеріально, давав йому науково-літературні замовлення, допомагав науковими засобами, дбав про допущення його до архівних матеріалів і т. п.

В листі до Г. О. Милорадовича 3. III. 1892 р. Лазаревський писав: „Відносно Вашого архіву можу сказати ось що, — здається весною приде до Кієва займатися Рум'янцевським Описом і справами Казенної Палати магістрант руської історії Василенко, який міг би, здається мені, зайнятися розбором Вашого архіву; але пілати, здається, мусить бути від кількості зробленого діла, а не помісячна, бо пожіячна стіснила б обидві сторони. Можна буде докладіш поговорити, коли час поїздки Василенка в Чернігів ліпше виясниться.”²⁸

З іншого листа Лазаревського, з 2. VII. 1892 р., вже до самого Василенка, й з примітки Василенка довідуємося, що Василенко мав потребу працювати в архіві Чернігівського окружного суду. Голова цього суду Скаржинський не хотів чомусь допустити Василенка до архіву. Тоді Василенко відвідав за протекцією до Лазаревського, що був із Скаржинським у добрих відносинах. Лазаревський написав до Скаржинського, і той дійсно допустив Василенка до праці в архіві. В цьому ж листі Лазаревський писав Василенкові, щоб той від себе написав „представлені“ в київський університет про передачу до університету архіву чернігівської казенної палати. До цього Василенко подав таку примітку, цікаву для історії архівної справи в Україні: „Якраз тоді Рум'янцевського Описа проворошив київський університет і губернатор чернігівський Анастасьев передав його до бібліотеки російської академії наук, де вона зараз і знаходиться. В листі О. М. Лазаревського йде мова про документи чернігівських маастриків, що переховувались в архіві чернігівської казенної палати. Я по-

²⁶ Опубліковані з примітками Василенка в II т. „Українського Археографічного Збірника“, Київ 1927.

²⁷ „Україна“, 1927, кн. 4.

²⁸ „Український Археографічний Збірник“, т. II, ст. 336.

слідував за радою О. М., написав „представлініс” в університет і до попечителя уч. округи В. Б. Вельяминова-Зернова і в наслідок цього документи були передані до центрального архіву давніх актів, де й зараз неруховуються”.²⁸

Про опікування Лазаревського Василенком та про його погляди на Василенка маємо цікаві місця в листі Лазаревського до Г. О. Милорадовича з 17. II. 1893 р. Там, м. інш., читаємо: Кандидат дорпатського університету, Микола Василенко, „ныть магиструючіся” в київському університеті (магістерські іспити склав, а дисертація пишеться) є людина по своїх здібностях чесончайна (незаурядная), але в той же час повний заїдень (бѣднякъ), і доки напишіше дисертацію, мусить „полуумирать” з голоду.

Будьте меценатом, любезний Григорію Олександровичу, вихлопочіть йому в Бахметьеву (в Петербурзі, куди їдете) посаду вчителя в одному з місцевих закладів, підвідомствених цьому Бахметьеву, а їх є тут кілька (інститут і дві дівочі гімназії). По слову Бахметьева Василенку можуть завжди дати кілька годин, хоч в інституті, хоч у гімназіях, бо вчителі цих закладів переобтяженні викладами. Потрібно місце вчителя історії. Цей юнакий вчений може представити рекомендацію всього сонму професорів історії місцевого університету, і на чолі їх ректор — Фортинський. Ось ряд цих професорів: Фортинський, Іконників, Антонович, Лучицький. Якщо щось зробите по цьому проханню, — добре для науки й людськості діло зробите. Ручусь, що по здібностях це буде один із ліпших учителів.²⁹

Опікування Лазаревського це припиняється й пізніше. Ось у його листі до того ж таки Г. О. Милорадовича з 12. XI. 1899 р. читаємо його поради Милорадовичу, як голові чернігівської архівної комісії, запросити Василенка для роботи, щоб сживити діяльність комісії.³⁰

Сам Василенко свідчить, що він не тільки листувався з Лазаревським, а що також використовував багату бібліотеку його,³¹ що Лазаревський купував для Василенка в букиністів рідкі книги, допомагав йому своїми зв'язками (між інш. від Лазаревського мав Василенко рекомендаційного листа до В. Б. Антоновича).³² „Завдяки О. М.—каже Василенко — могли бути написані мої статті про перші кроки селянської реформи р. 1861 на Чернігівщині та про О. М. Бодянського”.³³ Як уже згадувалося, Василенко працював над деякими темами, що їх опрацюував раніше Лазаревський, — згадати хоча б його працю про П. Подуботка. Деякі науково-літературні завдання Василенко мав від Лазаревського. Лазаревський, напр., доручив Василенкові написати рецензію на працю проф. І. О. Сікорського, про ма-

²⁸ „Український Археографічний Збірник”, т. II, ст. 338.

²⁹ Там само, ст. 339-340.

³⁰ Там само, ст. 365.

³¹ „Україна”, 1927, кн. 4, ст. 62.

³² Там само, ст. 70.

³³ Там само, ст. 56.

льованщину.²⁴ Василенко це заявлення відклав — Його рецензія вміщена в „Київський Старині“ за 1893 р. кн. VI. — хоч і не зовсім так, як уважав потрібним Лазаревський.²⁵

Відношення Василенка до Лазаревського, як воно виявилось в статтях Василенка, було надзвичайно тепле, місцями навіть не без виразного ідеалізування. Як ученого дослідника, Василенко ставив Лазаревського надзвичайно високо — особливо як історика Лівобережної України в рр. 1654-1782. Він тідноєсть, як багато питань затрикув Лазаревській у своїх дослідах, як багато нових матеріалів він використав, указав і опублікував.²⁶ В своїх критичних замітках з приводу праці М. Слабченка Василенко рішуче висловлюється проти практики Слабоченка ставити рядом Лазаревського й Судієнка, вченого дослідника й видавця, хоч би й дуже поважаючого, яким був М. Судієнко. „О. М. Лазаревській — читаемо там у Василенка — був серйозний учений, і говорив те, що говорили йому факти і про яке-сь вороже відношення його до шляхетства можна говорити тільки в по-змічних памфлетах, а не в серйозних наукових працях, що повинні наперед спростувати ті факти, на основі яких зробив Лазаревський свої висновки, а тоді вже й говорити про його ворожнечу чи прихильність до шляхетства“.²⁷

Про Лазаревського Василенко написав кілька статей. Першу в 1902 р.,²⁸ останню через 25 літ після цього.²⁹ Крім того, в „Чтениях Іст. общ. Нестора-Літописця“ (кн. XVII.) вміщений реферат, який він читав у тому товаристві 15. IX. 1902 р. Говорить він про Лазаревського й у своїй замітці „Памяти В. В. Тарновского, А. М. Лазаревского и Н. В. Шутурова“,³⁰ а крім того висловлює свої погляди на Лазаревського ще й у передмові до ІІ. видання праці Лазаревського п. з.: „Малороссійские пословитые крестьяне“ (1648-1783)³¹. В своїх статтях про Лазаревського Василенко де в чому повторюється, але ж, беручи загалом, мусимо признати, що з усього, що досі будо написано про Лазаревського, як наукового діяча, найсоціалістичніша належить якраз Василенкові.

Василенко найповніш зібрав і подав матеріали для біографії Лазаревського,³² зробив навіть спробу „систематизації відомого всієї біографічного матеріалу, доповнення його новими фактами та спогадами“,³³ свідком яких був Василенко. В своїй статті з нагоди 25-ої річниці смерті Лазаревського Василенко дав фактично докладний

²⁴ „Психопатическая эпидемия 1892 г. въ Киевской губ.“.

²⁵ Про це в його листі до Василенка 13. VI. 1893. „Український Археографічний Збірник“, т. II, ст. 341.

²⁶ В передмові до Лазаревського „Малороссійское Постолитые Крестьяне“.

²⁷ В передмові до Лазаревського „Малороссійские Пословитые Крестьяне“.

²⁸ Некролог в „Київський Старині“.

²⁹ „Україна“, 1927, ч. 4.

³⁰ „Київська Старина“, т. 78.

³¹ Особицю в „Україні“ за 1927. кн. 4.

³² Там само. ст. 18.

життєпис Лазаревського з оцінкою його наукових праць. Для цього він використав дещо з листування, дещо з власних спогадів і тих у значій мірі оживив виклад. Як і в інших своїх такого роду бібліографічних працах, і в цій статті Василенко подає дещо й про близьких до Лазаревського діячів, як, шир., про Шугурова, зазначає навіть літературу про них.

З праць Лазаревського Василенко особливо високо ставив студію п. з.: „Малоросійські посполиті крестьяне (1648-1783)”. Ця праця була видрукувана ще р. 1866.⁴³ В своїй передмові до другого видання цієї праці⁴⁴ Василенко підкреслює основну думку Лазаревського, „що не самі тільки зовнішні умови, ае сама тільки централістична політика і вплив російського уряду, а, головно, авароднілій самостійний хід внутрішнього життя українського народу привів до руїни тих основ чисто демократичного устрою, що були видвигнені венанікою українською революцією 1648-1654 рр.”⁴⁵. Ця основна думка — каже Василенко — проходить у всіх працях Лазаревського, але висловлена вона вперше в цій праці („Мал. посп. крест.“). Лазаревський прийшов до висновку, що кріпаччина на Лівобережній Україні була результатом не тільки заходів російського уряду в цьому напрямі, а випливала з українських суспільних відносин, із українського життя, й що російському урядові часто доводилося своїми уважними тільки затверджувати те, що в дійсності давнє вже було.

В історичній літературі таку думку ще раніше Лазаревського висловив — правда, коротко — А. Ф. Кістяківський.⁴⁶ Василенко доводить, що Лазаревський не знав цієї праці Кістяківського й свою картину склав без будьjakого впливу з боку Кістяківського.

Згадує Василенко й про спроби (Костомарова, Теличенка, Шляхевича) захистити висновки Лазаревського й закріпити в історичній літературі погляд про вплив центрального уряду на соціальні порядки України. Це розходження в поглядах по такому важливому питанню виникло праці В. Мякотіна, з яким Василенко на початку 1890-их рр. працював у харківському історичному архіві. Мякотін дослідив питання на основі великої кількості матеріалів, але окінці прийшов до висновку Лазаревського. І сам Василенко, який також займався цим питанням, вважає, що погляд Лазаревського на процес прикріплення українського селянства маєть бути признаний одною правильним у науковому відношенні.

В своїй пізнішій статті про „Прикріплені крестьяни въ Малороссії”⁴⁷ Василенко виразно повторює Лазаревського. Його висновок такий, що прикріплення селян в Малоросії складалося ступінчасто. Й було результатом усього ходу внутрішнього життя України після 1654 р.

⁴³ В „Записках Чернігівського Губ. Статистичного К-ту”, кн. I.

⁴⁴ Київ, 1908 р.

⁴⁵ „Основа”, 1862.

⁴⁶ Видрублена в 1 томі збірного видання п. з. „Великая Реформа”, Москва, 1911 р.

Перші й істотні кроки на грунті законодавства в справі прикріплення селян були зроблені українською адміністрацією під безпосереднім впливом і навіть давлінням „малоросійської“ старшини. Вплив української шляхти винився на російському уряді, якому належить кінцевий актор у історії прикріплення селян в Малоросії.

Погляди Лазаревського поділяє Василенко й у багатьох інших питаннях. Схилявся він до думки Лазаревського, впр., у питанні про авторство Історії Русов.⁴⁷ Але на деякі справи він має й погляди відмінні від висловлених Лазаревським. Василенко, шир., вважає, що Лазаревський використовував багатий архівний матеріал „обережно, й до деякої міри однобічно. Тому життя Лівобережної України уявляє з себе щось дуже сумне, яким воно павряд чи було“. Дещо відмінне є і в поглядах Василенка на П. Полуботка й на деякі інші справи.

Закінчуючи на цьому свою паралель Василенка з Лазаревським, думаю, що не буду далекий від правди, коли цілого Василенка, як ученого, і цілу його наукову працю захарактеризую прирівнянням до Лазаревського, як відображення цього останнього. Правда — як уже й сказано — пі розміром свого наукового доробку, ні оригінальністю, ні сисім значенням, Василенко не дорівняється Лазаревському, але позаду усіх — який він подібний до Лазаревського і тематикою своїх праць, і поглядами, і цілім своїм ідеологічним устроєнням!

Він, так само як і Лазаревський, почав і цілий час багато працював над історичною літературою — в галузі історіографії й бібліографії. Його дослідницькі інтереси зосереджувалися під історією Лівобережної України, на Гетьманщині. Лазаревський ціле своє життя лишався чистим істориком Малоросії, цілком чужим для концепції української історії. Таким же в переважаючій більшості своїх праць представляється й Василенко, що в своїй науковій праці так само був більше істориком Малоросії, ніж істориком цілої України. (Далі буде).

Прата.

Симон Наріжний.

МОЄ ЖИТТЯ.

Автобіографічна хронологічна канва.

I. Огієнко — на тяжкій службі Народові: Головноуповноважений Міністер Уряду Української Народової Республіки 1919—1920.

1919, грудень. Рішучий протест Головноуповноваженого перед командиром корпусу генер. Івашкевичем за зірвання й потоптання українського прапору в будинку Комісара Поділля. З наказу ген. Івашкевича польський офіцер повісив прапора на його місце. Тисячна товпа народу аплодув цьому.

1919, грудень. Телеграма ч. 757 Шефа Штабу Довудства Галицького фронту полк. Кесслера, що „wobec stawionego ze strony ministra Ogijenki ultimatum, względnie przeciwdziałania zarządzeniom Władz Polskich, przedsięweźmie Naczelnne Dowództwo przeciw niemu odpowiednie kroki“. Це була відповідь на протести Головноуповноваженого.

1919. XII. Переформував Український Державний Народний Театр

⁴⁷ За авторство Г. А. Полетики. — „Україна“, 1927, ч. 4, ст. 79.

у Кам'янці-Подільському на чолі з артистом М. К. Садовським, як Директором його.

1919. 1. XII. При Богословськім Факультеті Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету Міністер Огієнко заклав Комісію для перекладу Св. Письма на українську мову й видавав потрібні на це великі кошти. Всі переклади мали стати власністю Університету. Перекладено „Дій Апостольські“.

1919, грудень. При тім же Університеті Огієнко заклав Комісію для складання історичного словника української мови, видаючи потрібні на це великі кошти.

1919, грудень. При тім же Університеті при Правничім Факультеті Огієнко заклав Комісію для вироблення правничої термінології й видав потрібні на це кошти.

1919. 1. XII. Головноуповноважений висилає до Варшави, до Головного Отамана С. Петлюри свого посла, б. Державного Секретаря М Корчинського в таємними листами. Післанця придержано в Борщеві три дні й відіслано до Кам'янця, а листи розпечатано.

1919. 3. XII. Трус у помешканні Повітової Народної (Земської) Управи з 6-ої години вечора. Без поквитування забрано багато цінних речей.

1919. 4. XII. До Кам'янця прибула польська Комісія „приймати майно українського Уряду“.

1919. 8-16. XII. Накази Головноуповноваженого Українського Уряду Міністра І. Огієнка до всіх українських інституцій прислати найдокладніші протоколи про все, що в них забрано.

1919. 9. XII. Головноуповноважений посилає до С. Петлюри другого свого післанця, урядовця Л. Клепацького, але його в Борщеві арештовано, а листи до Головного Отамана відібрано.

1919. 11. XII. Наказ Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань, що „керування Подільською Єпархією доручається тимчасово Амвросію Бінницькому“.

1919. 12. XII. Наказ Коменданта Міста Кам'янця Майора Борути, щоб Експедиція Заготовки Державних Паперів віддаває все своє військове приладдя, позоставляючи собі для охорони тільки 6 рушниць і 30 набоїв до них.

1919. 13. XII. Повідомлення Головноуповноваженого від тактичної Групи ген. Боннінса, що з наказу Довудства Дивізії перестало функціонувати Бюро зв'язкового польського офіцера в Кам'янці. Всі зв'язкові справи перебрав на себе Комендант Міста Майор Борута-Спехович.

1919. 13. XII. Наказ Довудства Групи ген. Боннінса ч. 7. 465/III, відпис Мін. Огієнкові: а) всі українські міністри й урядовці візостаються „Кам'янці-Подільському тільки як особи приватні, і в) Експедиція Заготовки Державних Паперів, Університет та Юнацька Школа можуть функціонувати тільки як інституції приватні.

1919. 14. XII. Рада Міністроїв і Голова Директорії в Варшаві затвердили звільнення еп. Пимена від керування Подільською Єпархією (постанова ч. 1242).

1919. 1-14. XII. Переговори Головноуповноваженого з Польською Владою про конечність нормального існування Української Військової Юнацької Школи.

1919. 15. XII. Довудство Дивізії відмовляє організування Української Військової Юнацької Школи.

1919, грудень. Головноуповноважений нарешті добуває згоду на Українську Військову Юнацьку Школу й доорганізовує її.

1919, грудень. Кам'янець-Подільська Земська Управа подарувала Головноуповноваженому своє найкраще авто („червоне“).

1919, грудень. З наказу Військової Влади Корпусу від Головноуповноваженого забрано без його згоди для ремарії „червоне“ авто. Року 1921-го в Тарнові з наказу ген. Івашкевича авто це повернено йому.

1919. 15. XII. Листовне предложение Польської Влади через Коменданта міста майора Борути, щоб усі старшини Української Армії від'їхали для формування Української Армії до Ланцута. Головно-

уповноважений заявив, що він цього виконати не може без писаного наказу Головного Отамана Симона Петлюри.

1919. 15. XII. Наказ Довудства Групи ген. Крайовського ч. 7527/IV про концентрацію офіцерів „булеї Агії Українській“ в Домбії.

1919, середина грудня. Головноуповноважений призначає Віктора Приходька Губерніяльним Комісаром Поділля.

1919. 17. XII. Поручник Військ Польських Мацьковяк з 3-ої год. дня робить пильний трус у Подільській Губерніяльній Земській Управі. Нічого не знайдено.

1919. 17. XII. Головноуповноважений протестує перед Польською Владою з приводу трусу в Земській Управі.

1919. 18. XII. Писаний протест ч. 7456 Подільської Губерніяльної Народної (Земської) Управи з приводу трусу в її помешканні.

1919. 18. XII. Прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань до Головного Отамана Симона Петлюри звільнити його від виконання його обов'язків.

1919. 19. XII. Комендант міста майор Борута повідомляє, що українськими шпиталями в Кам'янці буде рядити гарнізоновий лікар полковник Алтов, а „wazelkie rozkazy владzy bulej Українській від маїа зласzenia“. Головноуповноважений оскаржує це розпорядження, як неправдиве.

1919. 21. XII. Оголошення Коменданта міста майора Борути, щоб 24. XII. усі старшини Української Армії вібралися для відправки їх до Домб'я, де ніби От. С. Петлюра формує нову Українську Армію.

1919. 23. XII. Конференція Головноуповноваженого в асисті двох генералів: його референта Військових Справ Колодія і Голови Старшинської Громади Зілинського в Довудци Дивізії ген. Крайовського; Довудца заявив, що офіцерів до Домб'я викликає сам От. С. Петлюра. Огієнко твердить, що про це Петлюра нічого йому не писав.

1919. 25. XII. Невідомо чия замітка по газетах, що збір і від'їзд українських офіцерів відкладається на 26. XII.

1919. 26. XII. Більшість українських офіцерів на збір не з'явилася, частина їх втікала, частина сковалася.

1919. 26. XII. Польська Влада обезброяла охорону Експедиції Заготовок Державних Паперів. Клопотання в цій справі Головноуповноваженого, бо Експедиції загрожує небезпека від бандитів.

1920. 1. I. На основі матеріалів, що Головноуповноважений прислав із Кам'янця-Подільського, Українська Місія в Варшаві виробила „Меморандум Голови Ліректорії У.Н.Р. До Пана Начальника Польського Панства в справі поводження польських військових владостей на території України, занять польським військом“.

1920. 2. I. Повторне прохання Головноуповноваженого й Чіністра Ісповідань до Головного Отамана С. Петлюри звільнити його від урядування.

1920. 2. I. Польська влада арештувала Мійського Голову українця М. Килимника. За протестом Головноуповноваженого випущений із арешту того ж таки дня.

1920. 2. I. До Кам'янця переїхав в Чорткова штаб Керівника 7-ої Дивізії Подільського фронту ген. Крайовського Генерал заявив Міністрові Огієнкові, що усуне всі кривди українському населенню.

1920, січень. Головноуповноважений І. Огієнко видав Протоігумену Чину Св. Василія Великого Анастасію Калишу на культурно-освітню працю на Поділлі 4,000 000 карб. і вистарався для Чину від міста десятину землі на будівлі. При цьому свідком був о. ігумен Онуфрій Бурда.

1920. 4. I. Голова Української Місії в Варшаві, Міністер Юстиції Андрій Левицький мав передати Начальникові Панства Пілсудському Меморандум, але той вночі з 3 на 4. I. виїхав на Волинь.

1920. 7. I. Міністер А. Левицький виїхав до Рівного, щоб там долучити Й. Пілсудському Меморандум від І. I., але прийнятий не був.

1920. 8. I. (24. XII. 1919 ст. ст.). Прибув новий Довудець Повіту й Міста кап. Ощеткевич. Наказав негайно очистити для нього помеш-

кання українського Губерніяльного Комісара Поділля. Протест Головноуповноваженого в цій справі успіху не мав.

1920. 9. I. Відозва Довудці Повіту й Міста кап. Ощеткевича до людності про те, що місто Кам'янець-Подільський, „prastara kresowa twierdza, po długich latach niewoli, ucisku i udręki do dawnej wgasła mącierry”. Міністер Огієнко відсилає цю відозву Українському Урядові в Варшаві, і вносить на це скаргу Довудці Дивізії ген. Крайовському, вказуючи, що ця відозва сильно нервув громадянство. Дия 22. I. ця відозва анульована.

1920, січень. Головноуповноважений посилає через двох своїх післанців 1,000,000 карб. для хворих інтернованих у Тернополі, Ланьдруті та Домб'ї.

1920. 11. I. Декрет № 444 Н. О. В. про призначення Юліяна Губерта польським старостою Кам'янецьким (декрет виданий без відома української влади).

1920, перша половина січня. В Кам'янці Подільському утворилася Національна Рада з представників усіх українських політичних партій (більшість увіходила до Ради Головноуповноваженого) з М. Корчинським на чолі й др. Ст. Бараном, як заступником голови. Рада планувала захопити владу до своїх рук і провадила надзвичайно широку розкладову агітацію проти Українського Уряду. окремі члени Ради завжди просили в Головноуповноваженого різних допомог, посад і т. ін. чи для себе, чи для своїх знайомих, чи для своїх видавництв, і жили тільки на урядове утримання. Дати помічників Головноуповноваженому Рада врікалась.

1920, січень. Головноуповноважений висилає до Варшави п. Романченка з великими грішми для Головного Отамана Симона Петлюри. Огієнко в листі підкреслює, що його відмова знищити Експедицію Заготовки Державних Паперів була оправдана.

1920. 14. I. П'ятихвилинна авдіенція Міністра А. Левицького у Й. Пілсудського в Луцку й доручення Меморандуму з 1. I. 1920.

1920. I. На клопотання Міністра Огієнка Українська Державна Гімназія ім. Ст. Руданського в Кам'янці передала Університетові більше тисячі непотрібних її старих книжок, серед них багато стародруків.

1920. 14. I. Заборона Довудці Повіту кап. Ощеткевича носити українську військову уніформу й військові відзнаки. Головноуповноважений Огієнко опротестував цей наказ, як неправкий.

1920. 15. I. Конференція Головноуповноваженого з ген. Крайовським. Міністер Огієнко скаржиться на: 1) невідповідальність відозви до населення Довудци Повіту й міста кап. Ощеткевича, 2) неправність наказу кап. Ощеткевича про заміну українських визірок польськими, 3) неправність побирання оплат за реєстрацію, 4) сваволя й гвалти деяких жовнірів, 5) недозволені реквізіції майна, яке забирають без спонсів, 6) неправна реквізіція будинку Губерніяльного Комісара й свавільне забрання з нього ціннішого урядження й коней і 7) неєзучність зносин з Головноуповноваженим нижчої польської влади. Про це саме була конференція й з кап. Чарноцьким.

1920. 18. I. (5. I. ст. ст., голодна кутя). До Кам'яця прибув і мав конференцію з Головноуповноваженим Голова української місії в Варшаві Міністер Андрій Левицький.

1920. 22. I. На скаргу Головноуповноваженого про невідповідальність Відозви до населення з дня 9. I. Довудци Повіту Ощеткевича прийшла телеграма від Довудства Фронту Подольського: „Sztab Frontu odezwę do ludności anuluje. Odezwa ta być bezzwłocznie usunięta pod osobistą odpowiedzialnością Dowódcy Grupy”.

1920. 22. I. Доручення Польському Міністерству Закордонних Справ від Української Місії в Варшаві Меморандума ч. 133 з 1. I. про поводження польської влади на занятих теренах Поділля.

1920. 22. I. Як вислід конференції з генералом Крайовським 15. січня, Головноуповноважений одержав листа від ген. Крайовського й відпис його наказу про задоволення всіх скарг Міністра, а саме: 1) відозва до населення анулюється, 2) вивіски українські

позостаються, 3) оплата за реєстрацію касується, 4) жіякої сваволі й гвалтів надалі допущено не буде, 5) створюється Комісію для опису виявленого майна, 6) будинок Губерніального Комісара буде повернений із майном, 7) кап. Ощеткевич може зноситися з мін. Огієнком тільки через штаб ген. Крайовського.

1920. 22. I. Ноти протесту Української Дипломатичної Місії в Високого Уряду Р. П. П. та до Мін. Зак. Спр. Р. П. П. в справі арешту кур'єрів Головноуповноваженого Мін. Огієнка, післаних до Головного Отамана С. Петлюри і в справі непропускання його телеграм із Кам'янця, у справі невідповідної відозви до населення Довуді Кам'янецького Повіту кап. Ощеткевича, в справі заборони військовим носити уніформу, про безправний вивів майна з України, про незгідне з правдою покликання місцевої польської влади, щоб все те робиться з відома от. С. Петлюри, про заневажливе й образливе відношення польської влади в Кам'янці до Головноуповноваженого Українського Уряду Міністра І. Огієнка.

1920. 22. I. Наказ Довудства Групи ген. Крайовського, щоб усі мешканці Галичини вийшли за Збруч. По довгих перемовах у цій справі здалося Головноуповноваженому позоставити в Кам'янці всіх, хто потрібний для праці або вчиться в Університеті.

1920. 24. I. Naczelnny Kościoła Ziemi Wołyńia i Frontu Podolskiego призначив Начальником Подільської Округи Болеслава Крачкевича.

1920. 26. I. Таємно й неофіційно прибув до Кам'янця Прем'єр І. П. Мазепа й оселився в помешканні проф. І. Огієнка.

1920, січень. Як і за попередніх місяців, ліві партії доносять от. С. Петлюри на міністра І. Огієнка вайрізниці небилиці, аби лишень його дискредитувати й повалити, „щоб ніхто з поляками не працював, щоб витворити як найбільший хаос“. Багатьом цим наклепам С. Петлюра давав віру. „Наші крайні ліві партії за всяку ціну хотіли ліквідувати Міністра Огієнка. З цією метою вони розвинули ширену агітацію. Поляки на цю внутрішню боротьбу не звертали уваги, бо це будо ім на руку“. („Літопис української революції“ 1924 р. т. II, вип. 5 ст. 169, О. Доценко).

1920. 9. II. Постанова Правничого факультету Кам'янецького Університету заснувати ще дві нові катедри: катедру кооперації й катедру місцевого самоврядування.

1920. 31. I. Наказ ч. 63 стам. С. Петлюри своєму ад'ютантові сотникові Доценкові від'їхати до Кам'янця „для виконання доручених Вам справ, які мають дотичність Головноуповноваженого Уряду УНР. Міністра Огієнка“... Про цього наказа Головноуповноважений нічого не зізнав, — він був таємний для нього. (Див. О. Доценко: Літопис української революції. 1924 р. т. II кн. 5 ст. 164—165).

1920. 1. II. Наказ Довудці VII-ої Дивізії ген. Крайовського, щоб усі попередні (українські) уряди припинили свою діяльність, а свої уряди поздавали старості Юл. Губертові.

1920. 1. II. Староста Кам'янець-Подільський Юліян Губерт приступив до виконання своїх обов'язків (ул. Московська ч. 23).

1920. 1. II. Староста Ю. Губерт розв'язув Міську демократичну Думу й призначає замість неї Магістрат, що складається з бурмістра. Його заступника й 5 членів. Бурмістром призначено Олександра Шульмінського, а його заступником провізора К. Дуніна.

1920. 1. II. Наказ Кам'янець-Под. Старости Юл. Губерта, щоб усі укр. школи запровадили обов'язкове навчання польської мови.

1920. 1. II. Наказ Кам'янець-Под. Старости Юл. Губерта, щоб усі урядники дотеперішні (українські) ковечно зложили урочисте присягання на вірність Польщі.

1920. 6. II. Довга розмова Головноуповноваженого з післанцем от. С. Петлюри сотником О. Доценком

1920. 7. II. Таємний наказ Довудці Дивізії ген. Крайовського арештувати сотника Доценка, що видає себе за ад'ютанта Петлюри. Головноуповноважений вияснив непорозуміння й до арешту не дійшло.

1920. 9. II. Постанова Правничого Факультету Кам'янецького

Університету заснувати ще дві нові катедри: катедру кооперації та катедру місцевого самоврядування.

1920. 10. II. До Кам'янця Подільського приїхав Головний Комісар Волині й Фронту Подільського (Naczelnny Komisarz Ziemi Wołyńskiej i Frontu Podolskiego) Міністер Антоній Мінькович. Візита його заступника — бо Комісар хворий — до Головноуповноваженого.

1920. 10. II. Ревізіта Міністра І. Огієнка до Комісара А. Міньковича. Умовились: Завтра А. Мінькович о 12 годині буде в Головноуповноваженого, а потім складе візиту Прем'єр-Міністрів Іс. Мазепі в приватнім помешканні Головноуповноваженого, „там і поговорим про всі справи“. На предложення Головноуповноваженого А. Мінькович обіцяв видати місцевим владам розпорядження про повну автономію Українського Державного Університету в Кам'янці. Комісар погодився також і на те, що ціле українське шкільництво позостанеться під зарядом української влади. Розпорядження повітового старости Ю. Губерта про навчання польської мови по всіх українських школах — на рішучий протест Міністра Огієнка — нулюються.

1920. 10. II. Прем'єр Міністер Іс. Мазепа особисто повідомляє Головноуповноваженого, що він, як особа приватна в Кам'янці, не може переговорювати з міністром А. Міньковичом, і тому завтра о 12 годині дня його вступить Міністер Юстиції Андрій Лівицький; а сам він у Кам'янці перебуває інкогніто, а тому бачитись із міністром Міньковичем не може.

1920. 11. II. Рівно о 12 год. дня до Головноуповноваженого, до його кабінету в Університеті, прибув Міністер А. Мінькович із двома своїми заступниками Пробув до 12·20. а Міністра А. Лівицького нема. Перейшли до приватного помешкання Ректора Огієнка, де пробули за кавою ще 40 хвилин. О годині першій гості, не дочекавшись Міністра А. Лівицького, від'їхали.

1920. 11. II. За півгодини по цьому, о пів до другої, прибув міністр А. Лівицький.

1920. 11. II. О четвертій годині прибули представники польської влади: кап. В. Чарноцький і радник Станіслав Стемповський і офіційно заявили, що іхнього Міністра зневажено, а винні того понесуть відповідні наслідки.

1920. 11. II. З наказу Головного Комісара Волині й Фронту Подільського Антонія Міньковича Міністер Огієнко арештований разом із Прем'єр-міністром Іс. Мазепою о 7-ї год. вечора. Перед цим був арештований і Міністер А. Лівицький.

1920. 12. II. Ген. Крайовський звільняє з-під арешту о годині 12-ї дня Міністра Ів. Огієнка.

1920. 12. II. Офіцерський баль „w prastarym grodzie polskim“ Кам'янці-Подільськім.

1920. 12. II. Генерал Крайовський запрошує мін. Огієнка на офіційний баль. Головноуповноважений протестував проти того, що без його згоди вмістили протектором балю і його, чому на баль не йде. Зрештою з-під арешту не ходять на баль. Ген. Крайовський заперечив, що мін. Огієнко був арештований з непорозуміння.

1920. 13. II. До приватного помешкання Міністра Огієнка в'явився офіцер Польської Армії й забрав до Комісара А. Міньковича Прем'єр-міністра Ісака Мазепу. За півтори години по цьому І. Мазепа вернувся і був звільнений з-під арешту вовсім.

1920. 13. II. До приватного помешкання Міністра Огієнка переведений арештований Міністер Юстиції Андрій Лівицький. Того дня звільнений з-під арешту й він.

1920. 14. II. Предложення представника польської влади взяти щільний Університет і всі школи на польське удержання. Міністер Огієнко, дякуючи, відхилив це, заявляючи, що Український Уряд має змогу удержувати свої школи сам.

1920. 15. II. Головноуповноважений видав Кам'янець-Подільському Університетові 2,400.000 карб. на створення при Університетові 200 стипендій, по 2000 карб. кожна на семестр, для незаможних студентів, особливо галичан.

1920. 15. II. Видача допомоги Студентській Раді Кам'янець Університету на відкриття ідаліні.

1920. 14. II. Декрет Начального Комісара Волині й Подільського Фронту А. Мінькевича до Начальника Подільської Округи Б. Крачкевича про те, що ціле шкільництво позоставляється українським, а Університет має повну автономію.

1920. 15. II. Начальник Подільської Округи Б. Крачкевич приступив до виконання свого уряду і того ж дня зложив візанту Головноуповноваженому Українського Уряду. Заявив, що два рази тижнево буде докладати Головноуповноваженому про цивільні справи Поділля.

1920. 15. II. Прем'єр-Міністер І. Мазепа виїхав із Кам'янця-Подільського, по довгій нараді з Головноуповноваженим.

1920. 18. II. Міністер Андрій Лівицький докладав в Варшаві от. С. Петлюрі про життя Кам'янця й про роботу там Головноуповноваженого.

1920, лютий. Видача співакові Голинському допомоги на науку.

1920, лютий. Передача через Архимандриста Эмарагда (Латишеву) річного утримання для єпископа Діонисія й для цілої Духовної Семінарії в Крем'янці.

1920, кінець лютого. Головноуповноважений призначив своїм представником до управління Начальника Подільської Округи Івана Кишківського.

1920, лютий. Запрошення Петра Холодного Товарищем Головноуповноваженого (всі політичні партії відмовилися дати свого кандидата на цю посаду). П. Холодний радо погодився.

1920, лютий. Українські гроші сильно падають у ціні. Нарада Правління Університету (Ректор, Проректор і п'ять Деканів), як зберегти вартість запасових сум Університету. Постановлено купити будинки для конечних потреб Університету, що сильно розрісся. На основі цієї постанови куплено цілу садибу й добрий дім п. Осаулової на Високій вулиці за 4 мільйони карб. й передано будинок для потреб природничо-математичного та сільсько-господарчого факультетів. Тоді ж куплено й другий будинок у п. Шпіцглуза за 2 і пів мільйони карб. Купчий акт підписано ціле Правління Університету, сама купівля зроблена була на ім'я Університету.

1920. 1. III. (16. II. ст. ст.). Наказ Начальника Подільської Округи Б. Крачкевича № 698 про діквідацію Губерніяльної Земської Управи. Всі старання Головноуповноваженого про відміну цього наказу успіху не мали.

1920. 4. III. Наказ ч. 3 Головноуповноваженого та Міністра Ісповідань: „Комісія для перекладу св. Письма на українську мову при Міністерстві Ісповідань тимчасово переходить у повному своему складі з коштами до Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”.

1920. 7. III. Висилка уповноваженого делегата адв. І. Я. Бодюрка до Варшави до Цивільного Уряду Волині й Подільського Фронту боронити інтереси галичан-емігрантів та інш.

1920, березень. Катастрофа авта мін. Огієнка, коли він їхав визволяті арештованих двох членів Подільської Земської Управи та начальника залини Годило-Годлевського. Тільки випадком Огієнко (і його секретар Старосольський) зберігся від смерті.

1920. 10. III. Величезна й урочиста маніфестація Кам'янець-Подільської людності з приводу Шевченківського свята. Багато-тисячні лави зо співами проходили коло Головноуповноваженого, що стояв на авті біля Управління. Одна з лав ніби заспівала: „Не пора” (Головноуповноважений того нечув).

1920. 11. III. Наказ Довудці повіту й міста кап. Одеткевича ѿ відповідний пильний лист до Головноуповноваженого, щоб до 20. березня всі, хто походить із Галичини, опустили територію на схід до Збручи (бо ніби це галичани співали „Не пора”).

1920. 11. III. Пильний лист від Довудці 13-ої Пішої Дивізії ген.-підпоручника № 4379/IV в пропозицію заплатити 128 кор. 40 гал. телеграфічній стації „Hughes” за 7 телеграм, що Міністер Огієнко ви-

силав до Варшави своєму Урядові (ні одна з телеграм адресатові не доручена).

1920. 11. III. Польське Міністерство Закордонних Справ вложило перед Українською Дипломатичною Місією в Варшаві вибачення за прикрій випадок — арешт українських міністрів у Кам'янці Подільському.

1920, березень. Протест Головноуповноваженого Огієнка перед генералом Крайовським проти наказу кап. Ощеткевича про висилку галичан. Ген. Крайовський наказ цей частинно відмінив, частинно злагодив.

1920. 22. III. Приступлення до праці Представника Головноуповноваженого Івана Киїківського при уряді Начальника Подільської Округи.

1920. Початок переговорів із Апостольським Візантатором на Україну монс. Дженоцкі.

1920. 6. IV. (неділя). Конференція Головноуповноваженого Міністра з представником польської влади кап. Чарноцьким в приводу його скарг. Під час цієї конференції п'яний жовнір побив вікна в університетськім будинкові.

1920. 11. IV. (Великдень. 29. III. ст. ст.). Урочисті Роозовінни в актовій залі Університету студентів-емігрантів, головно з Галичини, на що Головноуповноважений видав 200.000 карб.

1920, весна. Професорська Рада Кам'янецького Університету обрала проф. І. Огієнка другий раз Ректором на три роки.

1920. 13. IV. До Кам'янця прибув Голова Української Дипломатичної Місії в Варшаві Міністер А. Лівицький, щоб довідатись, як деякі члени Уряду та партії дивляться на польсько-українське порозуміння.

1920. 15. IV. Без дозволу Ректора в одній із автенторій Університету зібралася Кам'янецька Національна Рада. Міністер А. Лівицький зробив доклада про польсько-український договір. Спочатку Національна Рада була проти договору. Проект договору реферував у позитивному розумінні д-р Степан Баран, і на його внесок Рада дала свою згоду на цей договір (див. „Діло“ за 1936 р. ч. 47).

1920. 18. IV. Виїхав до Варшави Мін. А. Лівицький.

1920. 19. IV. Телеграма ч. 233 С. Петлюри з Варшави до Огієнка, що польська влада несабором поверне все війняте українцям. Робота Головноуповноваженого мусить бути звужена.

1920. 20. IV. Помер від тифу референт Військових Справ Головноуповноваженого генерал Олександр Федорович Колодій.

1920. 21. IV. Політична Конвенція між Польщею й Україною.

1920. 22. IV. О годині 1·40 у Бельведері в Варшаві Керовані міністерства Закордонних Справ У. Н. Р. А. Лівицький та Р. П. П. Ян Домбський підписали політичну українсько-польську конвенцію.

1920. 24. IV. Підписання додаткової військової польсько-української конвенції.

1920. 25. IV. Польсько-українське військо (2 стрілецька дивізія полк. О. Удовиченка й 6 стрілецька дивізія полк. М. Безручка) почало наступ для звільнення України від більшовиків.

1920. 25. IV. Відоозва Маршала Пілсудського до Українського Народу з виясненням, що він іде боронити українську землю від нападників і передасть її законному урядові.

1920. 29. IV. Наказ ч. 4 Міністра Ісповідань про звільнення о. Макарія Крамаренка від виконання обов'язків Ректора Подільської Духовної Семінарії й призначення на цю посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету о. Петра Табінського з 30. IV. 1920.

1920. 1. V. Урочистий приїзд Головного Отамана С. Петлюри до Кам'янця. Урочисту зустріч приготовив Головноуповноважений.

1920. 2. V. Доклад Головному Отаманові С. Петлюрі про ситуацію в краю й прохання про димісію. Димісії не дано.

З приїздом Головного Отамана відживав праця всіх міністерств. Тяжка праця Головноуповноваженого закінчена, хоч і не формально.

Про цю працю пише Ол. Доденко, ад'ютант С. Петлюри, в своїй книжці: „Літопис української революції”, 1924 р. т. II. кн. 5, ст. 165-166 так: „Міністр Огієнко зробив велику цінну прислугу дія України. Він поводився в Кам'янці з достоїнством, обороняв українське громадянство та українські установи од сусідських вазіхань, викривав од поляків, що тільки можна було вирвати, і все робив, керуючись все ж тільки інтересами Надії”.

Суддя В. Завадський у статті: „Як ми мандрували” (Календар-альманах „Дніпро” на 1927 р., Львів, ст. 118) пише також: „Греба признали, що поляки заняли значливу позицію до українців, і хоч гніт чужої влади скілько відчувався, але на українцях це відбивалося менше, як на росіянах. Можна думати, що тут відіграл певну роль Головноустановчений проф. Огієнко, що зумів зав'язати з генералом Крайовським добре стосунки, тримався з гідністю і, як тільки міг, боронив українські інтереси”. Іван Огієнко.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДЛЯ ТРЕТЬЯ.

Такий самий Кочубей пойш в Диканьці.
Ніч.

М от р я (за нею стара нянька, входити до покою й разглядаються).

Нежас тата тут...

Н я нь ка.

То десь пішов:

Вже кілька місяців, як він і в себе,
У власній хаті, місця не знаходить.
Навіщо він тобі?

М от р я (складає на столі розкидані речі).

Покласти країт

Вже треба пеклові шкомб і в домі
І в серці та душі мої...

Н я нь ка (здиновано):

Який

Покласти країт? Не розумію я...

М от р я (йде до божника й поправляє в лімпаді світло; похвали):

Все те ж... Окажу, що згодна, няню, я...
Нехай один кінець вже буде...

Н я нь ка (вражена, ступає крок наперед). Як?!

Ти зголо? А я непоможний як же?...

М от р я (ховчить, не повертаючись, хоч по тому, як дріжать у неї руки, исправляючи лімпаду, видно, що вона дуже хвилюється).

Н я нь ка. Ти не кохаєш вже його?

М от р я (по хвали, контакти ельзози): Не знаю...

В душі своїй на дні кохання те
Я мушу возврати.

Нянька (*ще більше вражена*): **Та чому??!**

Мотря. Та ж знаєте ви, няню, що Пому
Вже не до мене.

Нянька. **Ах!.. пусте говорни...**

Непевний час міве, і знову він
З тобою буде серцем і душою.

Мотря. А я?.. Чи зможу відповісти знов
Пому тим самим?

Нянька. **Чом же ні?**

Мотря (повертається). **Тому,**

Що несподівано раз опеклася,
Мов нетля та, закохана у світло.
Але не нетля я, і вдруге не половину
Вже на огонь.. Та й крила ще мої,
Попалені, болять... Хробак єжевір'я
Мов кохання точить... Я жікого вже
Не покохаю, няню: год... край...
Коли найкращий з них... і не юнак
Несміливий, недосвідний, а сам
Гетьман могутній, мудрий ужахнувся
Кохання цього мого і жинув
Мене назад у пекло, звілкіля
До нього зблалу була втекла, —
Коли вчинити це міг він, найкращий,
То решта що?.. Ні, ні, вже не кохати
Мені його й же покохати більш
Нікого.

Нянька. **Та ж сама допіру ти**

Хотіла батькові подати згоду
На шлюб з Чуйкевичем, а кажеш, що ..
На шлюб — не на кохання.

Мотря. **Як же це?..**

За нього вийдеши ти, не покохавши?
Аби євідсьль, аби із цього пекла!
Такий, моя дитино, шлюб — це гріх.
Ах, няню! більшого гріха не буде
Над той, що маю тут я, гризучись
Щодня із пенькою своєю.

Нянька (сумно похитуючи головою). **Правда...**

Мотря. **Не тільки, що на шлюб такий підї.. —**
Ладна я в бечісті забігти звідси,
Аби не бачити, аби не чути
Того, що бачу Й чую тут щолиня.
Душа моя давно спочивку праще.
А серце... (*Махає безнадійно рукою*).
А!.. порожнє місце том.

Кочубеїха (вражена, дивиться якусь хвилю вслід):
Вона при пам'яті?..

Нянька (хоче йти). І знов... І знов
Стривожила дитину... Любко, Любко!
Коли втамуєшся ти й заговориш,
Як рідна ненъка, до дочки ласкато
І лагідно?

Кочубеїха. Дочки?.. Хіба дочка
На ненъку диха лихом, як вона?
Чом інші наші діти шанобливі
До нас, батьків, служняні та привітні?
І тільки ця...

Нянька. Мені ти не кажи
Цього, бо добре знаю я, чого
Ті інші і служняні й шанобливі...

Кочубеїха. Чого?
Нянька. Несвітський страх перед тобою
Ім волю в'яже.

Кочубеїха. Страх?.. Інакше ж як?
Та ж страх — премудrosti початок.

Нянька. Так,
Але Господень страх — не твій.

Кочубеїха. А я
Щó — пугало якесь, чи як?

Нянька. Зміркуй
Сама... Та й ще тобі скажу: дочки
Твоя твою і вдачу має, то ж
Злобю й гнівом ти її не зломиш...

Кочубеїха. Зламала вже: сама ж ти чула тут,
Що згоду подала вона на шлюб
Із тим, із ким хотіла я.

Нянька (докірливо хитає головою). О, Любко!
Не зичу й злому ворогові я
Такої згоди... Це замам'ятай, —
Колись згадаєш ти, що щиру правду
Тобі казала я...

Кочубеїха (з лідозрінням): Ти що віщуєш.
Стара?

Нянька. Був час, коли твої згоди
Вона потребувала...

Кочубеїха. Знаю, знаю:
На шлюб а Мазепою старим!

Нянька. Ере ж,
На шлюб з гетьманом, — ти ж розбила те
Їх ясне щастя...

Кочубеїха. Чи же щастя!.. — Та ж від
Старий, лукавий гріховода.

Нянька.

Ти

Міркуєш так, але вона Його
Кохала.

Кочубей.

Добре ж він одячив їй,
Побавившись три дні Шорасю
І зигнавши, мов наймичку, з господи
Гетьманської...

Нянька (з обуренням): „Побавившись“?.. Дурне
Верзеш, хоч знаєш і сама, що це
Лиха твоя неправда...

Кочубей (спалагнувши):

Гей, стара!

Вважай на те, що мелеш, а ще краще —
Ци з очей і не дратуй мене
Речами непотрібними!

Нянька.

Підуй, —

Ти не жени... але скажу тобі,
Що сієш ти довкола себе помсту,
Ненависть і злобу, а що посівш. —
Розумні кажуть люди, — те й пожнеш
У час страшний... Ох, Любко, живів таких
І ворогові я не зичу. (*Наслухає*) Хтось
Прийшов, я чую, то ж іду... Добріч!..

(Хоче йти, але на порозі стикається з Кочубеєм).

Кочубей. Це, няню, ти? сама, чи хто ще тут?

Нянька. Ні, а Любкою, Василю бідний мій...

(*Виходить*).

Кочубей (з подивуванням дивиться їй усій):

Чому я бідний, няно?..

Кочубей (про себе):

Чорний ворон...
Накрякала тут всякого страхіття...
Дивуєсь я сама собі, що й досі
Тримаю ще й терилло в своїй господі
Старе ще луб'я: в монастир затяло
Віддати тра на молитви й спочивок.

Кочубей (обертається):

Не проситься туди, то вже нехай
Свого в нас віку доживає. (*Входить до поклона*).

Кочубей.

Так,

Але вона трохише ще й нас —
Мене й тебе, та крякнати все буде.
Мов чорний ворон над душою.

Кочубей.

Що ж

Робити? Річ підбма: як стар...
Замадто, то замежді й бурчить... Не треба
Зважати й пікатись на це.

Кочубей (перемінивши гон):

Ну, що —

Приїхали?

Кочубей. Уже... Обідва зараз
Увійдуть.

Кочубеїха. Тут дочка тебе шукала.

Кочубей. Як? найдо?

Кочубеїха. Ніби то сказати хоче,
Що згодна вже з Чуйкевичем до шлюбу...

Кочубей (зрадувано): Ну, слава Господіві, що так сталося!..
Я знаю, що розум в неї жільме тобру...

Кочубеїха (зневажливо): Аякже... знає... Почув би був ти тут,
Яку мені про шлюб вона співала
Гарненьку піоню, — та радів би дуже...

Кочубей. Яку?.. Сказала ж ти, що згодна...

Кочубеїха. Так,
Не тільки за Чуйкевича віддатись,
А хоч за ділька, — хай Господь простить, —
Аби — казала — півдиче з цього пекла.
Із пекла, — чуз? Наш дім для неї пекло.

Кочубей (боляче вражений, мовчить зевильку; далі, жахнувши безнадійно рукою й важко зідхнувши, виходить назустріч гостям).

Ідуть уже — свояк і панотець.

Кочубеїха (бере свічки й запалює на них свічки в ляжнаді, потім спускає запону на вікні).

(Входить Іскра й Святайло).

Іскра. Добрівечір у хату, Любко!

Святайло (еклоняючись): Мяр
І благоденствіа, вельможна пані,

Кочубеїха (підходить до попа під благословення й целує йому руку). Опасибі.

Гостей шановних прошу сісти.

(Гости сідають на лаві).

Кочубей (входить). Все
Гораад: позамикав я двері вої, —
Так безпечніш... (Дивиться на вікно, але, побачивши, що його вже запнуто, заспокоюється й сідає в хресто. Кочубеїха — на другій лаві).

Іскра. В Батурина допіру я... Послав
До тебе козака, щоб сповістив
Про наш із панотцем приїзд. а сам
За панотцем ще скочив до Полтави.

Святайло. Войстину так есть.

Кочубей. Гетьмана бачив?

Іскра. Не довелось, хоч в уряді я був.
„Нікого не прийма вже другий день, —

Мені сказали, — сам же, як прибитий,
І хмара-хмарою все похожає
Від то покоях, а чого — ніхто
Не знає". Тільки лисар генеральний
Спітав мене, в якій прихав справі,
Сказав, що гетьманові ознаймує,
І вертатися порадив до Полтави...

Кочубеїха (*нетерпляче*):

То так ти й не дозвідаєшся, що з гетьманом?

Іскра. Кажу ж: ніхто не знає. Хіба що лисар,
Але його спітати не посмів,
Бо ж і його щось дратувало, мабуть, —
Куди й привітність та його поділась!
Сказав вертатися — як одрізав, сам же,
Не попрощаючись, спіну повернув.

Кочубеїха. Ага, аж ось воно... Заліссягнусь.

Що ж дарма це, що гетьман дістав
З Москви якісь потані вісті, то ж
І притоломшенні зони обіцва —
Мазепа й Орлик.... (*Підводиться й жалююко повертається до божника*).

Дякую Тобі.

Всещедрий і всесправедливий за те,
Що зглянувся Ти зрешті на нас, грішних,
На наші молитви й не попустив
Над нами ворогові взяти гбру. (*Сідає*).
Чого ж ви же радієте за меню
І мовчите?..

Іскра. Але ж... нічого ми
Ще первного не знаєм. Любко...

Святайло. Так,
Воистину не знаєм нічесоже...

Іскра. Можливо, пригнітило інше щось
Гетьмана, бо Москва, коли б хотіла
Його скарати чи допит учинити —
То ув'язнила б, а попереджати —
Такого звичаю вона не має.

Святайло. Воистину не має...

Кочубеїха. Знаю все це
І де кажу, що цар попередив
Мазепу... Невіна я, що наш донос
Дістався до царя. Й що цар йому
Повірив, а прихильники Мазепи
Пого про це таємно сповістили:
Ото ж іходить він тепер, моя хмара,
І, мов той Юда, що продав Христа,
Дрижити. Ті сподіваюсь твердо я,
Що вже цим разом не умкнє тія більш

Належної за всі свої учинки
Відплати... (Зненацька глянувши на Кочубея,
зупиняється. Гості теж звертають на нього увагу. Павза).
Що з тобою?.. Чом сидиш.

Немов а хреста дошту знятий?..
Кочубей (немов прокинувшись, збентежено): Я?..
Не знаю...

Кочубеїха (обурено): Як не знаш?! Хто ж це знає?.

Кочубей (проводить рукою по очах).

Мара якось... Неначе ж і не спав...
Кочубеїха. Алякже! бракувало, щоб засонув

Тут при гостях... Кажи ж уже, яка
Мара тобі зметчев'я привералася?

Кочубей (тремтливим голосом):
Поміст десь на майдані, а на нім
Московський кат з сокирою в руках...

Святайло (кидається на місці й хреститься).

Ох... Пом'яні, о Господі, царя
Давида й той... всю щротость...

Іскра (намагаючись побороти в собі збентеження):
Ти, Васильо,

Живеш останнім часом, як і ми,
В тяжкій, напруженій тривозі й духом
Ослаб, а може й тілом: не дивуюсь,
Що й увіч нас наїдують фідіння...

Святайло. Войтану, навідувати видіння...

Кочубеїха. Знаємо Боже це: Господь надихне
Великого царя, відкриє правду
Йому святую й повелить скарати
Зрадливого гетьмана. Й я дивуюсь,
Що нас не тішить це, мої панове...
Кому ж тоді були потрібні всі
Оті турботи, клопоти, тривоги,
Той страх за всіх отих людей нещасних,
Що нам хотіли послужити й зникли
Десь безвісти в далекій тій Москві?..
Де лівся Никанор, чернець святий?
Де другий той... Петро Яцентко, вихрист?
Нехай Господь в своє Іх прийме царство,
Якщо загинули за наше діло!..
Тоді навіщо й ті тяжкі труди
Твої, паногченську, в Ахтирці...

Святайло (ухильно): Я
Лиш волю виконав пославших м'я,
Коли полковника там сповістив
Московського про Юдину ту зраду.

Кочубеїха. Ми знаємо і дякуєм тобі,

Панотче, що вчинив ти це уміло,
 А праведний Господь це наше діло,
 Як бачите сами, вже допровадив
 До бâжаного всім нам скутку... Чом же
 Ви сидите тепер такі покуруї.
 Немов не над Мазепою лихим,
 Але над вами вже повисла грізна
 Московська катівська сокира?

(Від останніх слів присутні здригаються, а після якако христиться на образи, шепочучи молитву).

Чом

Не тішитесь зо мною, що ІІ
 Вже тідніто над головою в того,
 Хто вчинками своїми заслужив
 І давно вже?.. Щô лякає вас?
 Масопинна затнила кров? ІІ
 Злякалися ви, лицарі хоробрі?..
 Хіба не в ній, у крві тій ворожій,
 Скупатись мала лаша перемога?..
 Тепер, коли мета вже перед вами,
 І страх, і трепет нападе на вас...
 Отрусіть його! прокиньтесь, радійте,
 Як рада я, що мрія довгоождана
 Не зрадила мене!.. (Підводиться).

Стривайте, я

Вергуся заря... (Виходить).

(Всі сидять якусь хвилю в задумі під враженням й промови).

Святайло (стрепенувавшись): Віра І велика

Воїтиши. Чому не маєм ми ІІ?

Іскра. Чому?... (Притишеним голосом):

Я не сказав ще вам, панове,
 Що, до Батурина прибувши, я
 Поткнувся був павідати Данила,
 Старого свата нашого, — і чо ж?..
 До мене він не вийшов. а звелів
 Переказать, що ніколи Йому,
 Іматиша кажучи — під три вітря,
 Любезний сватоньку!.. Дак от чому,
 Панотче, з Любкою радіти я
 Не можу... Пан Данило надаремне
 Нікого не зневажить, а тим паче
 Когось із кревних.

Кочубей (тривожно): А чому ж, чому
 Побачитись з тобою не схотів він?

Іскра (поглянувши на двері):

Цього при Любці не хотів казати,

Щоб не страйожити її даремне,
 Бо — знову кажу — нічого ми не знаєм
 Ще левного. Але коли полковник
 Данило не схотів, щоб бачив хто,
 Що я з ним говорив, то повна це
 Ознака, що про наш донбас він знає..
 Але від чого ж як?.. Коли це так,
 Як Любка думав собі, — то добре...

Кочубей. А як же може бути ще інакше?

Іскра. А так могло ще статись, що сам цар
 Мазепу сповістив про це, як вже
 Не раз таке бувало. А тоді
 До всього тра готовим бути... Ви
 Мазепу знаєте...

(Кочубей і Святайло жаждають від жаху ѹ тільки мовчи
 позирають один на одного).

Дівчина (входить, несучи на великій таці дзбана й кубки).
Кочубея (входить за нею). Сюди, на стіл!..

Тепер іди, та не вкладися спати:
 Потрібна будеш може ще.

Дівчина (еклонившись). Гарезд.

Вельможна пані. (Виходить).

Кочубея (оглянувшись присутніх, сплюскує руками).
 Господи святий!

Чи тім над вами ралтом розігнувся,
 Чи знову вам всім якась жара верзлась,
 Що кожен з вас сидить, моз та туман...
 Або ви щось ховаете від мене,
 Або — дяднá помислити я й це —
 Вам шкода стало ворога свого...

Іскра. Нічого — знову кажу — че знаєм ми...

Кочубея (посміхаючись, напиває кубки).
 То знову я, коли густий туман
 Повив вам голови... Для мене добрить.
 Що ворог наш тримтить, як давній Кайн,
 Почуавши вість лиху для себе. — далі ж —
 Моя зрадія в Богі й у цареві!..

(Бере кубка й цокається им до інших).

То ж вип'єм, прошу! Овій розвійті страх...

(Присутні, вставши, мовчи беруть кубки).

Ми краще вип'ємо за страх Мазепин,
 Щоб Юди він до скону не лишив!..

(Надливає кубка. Інші мовчи висушують свої й ставлять
 порожні на таці. Вона знову напиває їх і торкає кожного
 своїм).

До скону... Я все своє життя
 За Кочубеєм мріяла чго скін той, —
 Нехай Господь простить мені гріха, —

Плекала помсту в серці наболітім:
Вона тяжка, коли ти без надії
Її ховаш у собі, — тяжка
Й гірка... Але солодка наче меду,
Коли ти до бажаного кінця
Її здолавши довестий уперто,
Як довелі її нарешті ми.
А скін ворожий — це вінець всього!..
Якого ж скону побажати Юді?..
Чого ж покюпилися? Веселіш
Своя зустріньте свято перемоги!
Його ми відсвяткуєм ще не так,
Коли в Батурині, чи інде десь,
Мазепа проклятий, мов влодій, скутий
На кагівськім помості на колінах
Свою лукаву голову захилить
Під гострую сокиру... Отже, любі
Мої, тепер ми вип'ємо за той
Поміст, за гостру ту сокиру!..

Кочубей (спускає на підлогу кубка й з важким стогоном спускається в крісло).

*Искра (ставить своего кубка на тащо и стурбовано пахиля-
етъся над Кочубеем). Шо*

Э тебе, брате мий?

Свята Йло (ставить і свого кубка назад, підіймає Кочубеевого, руки йому дріжать, він шепоче злякано):

О. Боже нај!

Кочубей (заякако позираючи на дружину):

Нічого... це нічого... я не знаю...

Негарно щось мені зробилось... Та

Ви не турбуйтесь... пройде це... Я зараз...

ка (не поспішачи, стаситъ своего юубка на

обливеючи чоловіка й гостей глубоким презирством)
Убогі тілом, ще бізнипі духом...

Чи там із второго разу провів страва?

Коли самий вже пропав, крові вар

Лякає, мов жіночі три плюхливи

9. Арифметика, делиться ли?

І не за вас усіх близькіше ви-

Так за нас усіх обізвали вищий
Тот ворог наш старий і худий.

Ісаївського місцевості) сконч

Після цього можливість зв'язати азоти! Самі тіні

СКАРИТИ ЗАВІДАТЬСЯ: САМО ГЕНІЙ
ПОГОНЯХУЄТЬСЯ, А РІВНО ДУХИВІ

Понижались, а кін як, дужин.

Не оставайся одиноко в туалете,

Інформація з сайту: www.rada.gov.ua

Также он уже обжалует при-

Безбогядно і палко, як вона,
Або ненавидіти так, як я?
А ви... щоб ви?.. Ні теплі, зі холодні.
Й непрасний той, хто з вами сполучив
Свою бичежну, буйну долю. Краще
Загинути із ворогом завзятим
У боротьбі, аніж тягти без краю
З нікчемою нікчемною життя.

(Відходить від столу й сідає на лаві, сумно покидаючи гостину).

Сяячайло. Карташ нас. мой вельможна пані,
Але видіма смерть страшна. Тобі
Нічого, нам же...

Кочубеїха (сплативши знос): Де ж вона, та смерть?..

Дівчина (входить і звертається до Кочубея):

З Батурина козак прибув доірку

З листом до вас, велиможний пане.

Кочубей (вражений несподіванкою, як і інші, не в силі сказати слово).

Дівчина. Не знаю я...

У власні руки хоче передати.

Кочубей. Веди його сюди.

(Дівчина виходить).
а. Дак ось вона,
Розглажа тасмани. (Нетерпеливиться, що пан-

ред і. дивлячись у двері, чекає посилання

Wenatchee, etc.

Недобре щось...
Кочубеїха. Ти правиш знов своє
І крякаш, мов чорний ворон... Що ж він —
Козак отої?.. Ага, іде... (*Відступає від дверей*
з змібільшими) Побачим...

Козак (згодити і од-гом'ястися).

Добрівечір!... (Виймає з шапки листа й подає Кочубею). Вельможний пан полковник

Контрольная работа по теме "База данных"

Гаралд... Іди ж, пожди там у пекарні.
Ти пішкішівся з гарячи.

Vaccines

Щиро я
Вам дякую, велиможний пане судде,
Але полковників наказ: віддати
Листа у власні руки й в тую ж мить
Без відповіди в назад вортатись.
Добранич вам! (*Вклопяється й виходить*).

Кочубей.
й перебігає очима). Ходи здоров... (Розпечатує листа
„Мій сват!”

Основельможний зирядів Троцького з хохлами й золотами та Кожухівського з верхівцями тіймати вас із Іскрою й привезти до Батурина. Цидулу цю спали й нікому про неї не кажи".

Це все... (Відкидається на спинку крісла й опускає руки, приголомшений, як і всі).

Кочубеїха (перша приходить до пам'яті, бере з його рук листа й палить на свічці).

Чого ж ви сидите, мов туми?!

Та ж пане свят, що вирядив уже
Мазепа військо, — отже, посланець
Його десь випередлив у дорозі.

Якщо ж це так — а свят брехать не буде, —
То й той Трощинський з Кожухівським
Ось-ось наспінгут.

Іскра (стремчевшись, ретіжно встає). Так, тікати треба...
Але куди?

Кочубея. Куди ж... У Красний Кут:

Полковник Осипов там візьме вас
В протекцію свою, — за нею ви
Безпечні. А там часом правий суд
Царський скарає зрадника Мазепу.

Кочубей (стенуясь, підводиться).

Так, так, тікати мусимо, а далі
Вже видно буде, що чинити нам.
Але... на кого ж ти лишайся, Любко?
Хто боронитиме тебе від кривidi?..

Кочубея. Сама обороныся, не турбуйся:

Мазепиних собах тих не злякаюсь, —
Господь мені підпора й обороза.
А ти не гайся, Іль, ще поки вас
Тут ще накрито, як перепелів.

Кочубей (обіймає її чілуючи).

Прошай... Молись за наше діло праве
Й за скорий поворот.

Іскра (теж обіймає І). Здорова будь!

Надія вся на Бога й на царя.

Свята Іло (дає благословення).

А я тебе, вельможна пані, пропу
Ласкаво але забути чад моїх
І попаді в Полтаві, як Господь
Нас довго не повернє.

Кочудеіха.

Не турбуйся.

Панотче: все аэробик для них, что треба.

Вельможна пані Кочубея.

Свята Йо. Сторицею тобі Господь сідячить.
Кочубей. Ідемо, час уже!..

(Виходять усі. Покій якусь хвилю порожній).
Нянька (за нею дівчина). ...Спитаю в Любки...

Дівчина. Кажу ж вам, няню, що нема нікого:
Вельможна пані й пан в опочивальні,
А гості зийшли в двір — сідають коней.
І панові теж авелено сідлати...

Нянька. І панові?.. Куди ж це проти ночі?
Щось, мабуть, сталося...

Дівчина (бере тацю). Якийсь козак
З Батурина привіз листа до пана...

Нянька. З Батурина?..
Дівчина. Еге ж... А це ще що?..
(Розглядає на підлогі слід від розлитого меду).
І плятіки не булб, а мед
Розлято... Зараз я... (Виходить із тацею).

Нянька (розглядається по покою й бурчить про себе):
Дак от в чим річ!..

Козак з Батурина... з листом до пана...
Від кого він, той лист?.. Не дуже гарний
Десь лист отої, коли тікати тра
Так масло проти ночі... Написав
Листа того напевне свят Данило,
Бо більше хто ж?.. Од час вісі відсахнулися,
Коли заюхали, що лихом диха
На Василя яновельможний...

Дівчина (вертається з віхтем). Ви
Ще тут?.. Там пані пана проводжає...
Пан, видно, плакав, плачі — ані-жé.

(Витирає віхтем підлогу й розправлює килим).
Нянька. Така вальче — жди... Господь творив,
Та помилувсь: жіночку душу дав
Йому, а Й козацьку, — й лихо все
Від того.

Дівчина. Правду кажете: м'який
Наш пан і добрий... Чи гасять свічки,
Чи хай горять?

Нянька. Нехай: сама погасить,
Як зернетися...

Дівчина (дослухається). О, чуєте?.. Уже
Поїхали... Й куди це загло так?
В Батурина, мабуть, бо ж козак отої
З Батурина прибув...

Нянька. А ти же дуже
Про це, дінко, розбалакуй, — чула?
Поїхали кудись — виходити, треба.

Останні вже зусилля зуживав,
Щоб потягти з собою на той світ
І тих, хто жару тую так неждано
На сиву голову його нахликаєв.

Н я н ъ к а. Його скарб цар, гадаєш ти?
К о ч у б е і х а. О, не помилує, я пenna в тім!..

Життя моє єдина світла мрія
Спрадіється, паню, в помсті цій...
Н я н ъ к а. У помсті?.. За що?.. Чи за те, що він
Засидівся нацло довго у гетьманах
І тим не дав подергать булеву
В руках твоєму Василеві, — так?..
Тобі ж не дав гетьманшею побути...
За це ти застриєш?

К о ч у б е і х а. Так, вгадала ти:
За це і за дочку.

Н я н ъ к а. Він аа гетьмана
І досі, бо погрібан Україні,
Дочка ж твоя його кохала широ, —
Ти думала над цим?.. Чи гине хай
І Україна і дочка, аби
Насилтять ти могла свою уперту
Бентежну душу?

К о ч у б е і х а. А хочби і так?

Н я н ъ к а. А ти подумала собі над тим,
Яка ціна такій душі, яке
Ім'я їй у людей?..

К о ч у б е і х а (погірливово): Послухай, ти —
Стара облудо! Хто еси і з ким
Говориш?.. Ціну знаю я собі
Сама, а люди — це щось. Як буду
Гетьманшею, то всі твої ті люди
В ногах моїх зів'ютися хробаками:
Захочу, то покилю, а як —
То розточчу!..

Н я н ъ к а (тривожна наслухає). А покищо... ти чуєш?
Гляди, щоб нас вони не розточтали.

К о ч у б е і х а (дослухається до тутоглязи десь у дворі).
Ага, вже прибули... Не забарілісь
Гетьманські лосінажи... Хай ідуть...
Опізнилися трохи, а коли мене
Захочуть ув'язнити — річ даремна:
Свого гетьмана не врятують тим!..

Д і в ч и н а (вбігає, перелякано).

Вельможна пані, там...

К о ч у б е і х а (зупиняє її мову владним жестом).
Я знаю, що там...

Нехай ідуть: Господь мені підпора,
Господь мені і оборона!..

(Чути гомік, тупогняву й бряжкіт зброя).

Нянька (сумно похитавши головою): Сталось...

Кочубеїха (падає перед божником на коліна).

Трощинський (п'яний, в шумом з'являється на порозі; позад нього кілька заброєних козаків).

Це хто тут?.. Що — баби?.. А де ж суддя?

Нянька. Нема його.

Трощинський (показує на Кочубеїху).

А то — суддіха?.. Гей!

А жинь-но молитвій свой! Булб б
Рагіше Господа на раду кликати,
Тепер же я Бог вас не звратув... Чуєш?..

Кочубеїха (підводиться й обертається, гнівна й горда).

Полковнику шанований! де ти й а ким
Говориш?.. З якого часу оде
У війську повелись кабашкі звички,
Шо в чесний і статечний дім бруталію,
Немов в корчму жидівську, сам полковник
Вдерастися твалтовно?

Трощинський (оскаженіло до козаків): Що?!.. Стріляйте!

Дівчина (затулившись вуха):

Ой, менечко рідненюка, убивають!..

(Ховається за няньку).

Нянька (кидається до них, розір'язши руки, обурено):

Та ти здурил?!.. На немічних жінок,
Мов на орду татарську, із мушкетів
Зібраєш палити...

Трощинський (туває ногу). Замовчи, стара!..

Питаю, де суддя?

Кочубеїха. Судді нема, —

Тобі ж все сказано: пойшов десь...

Трощинський (обертається до козаків).

Іди котрий та звели воловам
Взесь дім і хутір ввесь перетрусити,
А генерального суддю знайти!..
Тебе ж, стара, із кодлом всім твоїм,
З усім майном перевеземо ми
Аж до Батуріна...

Кочубеїха (твірдо): Я не піду!

Перед божинцею постражду тут,
Як той Захарія між вівтарем.

Трощинський (регоче).

Ого, вельможна пані! опір станеш —
То винесемо на руках... (До козаків): Аху.
Візьміть її, стару бандуру, хлопці!..

Спиридон Чоркасенко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Новини нашої літератури.

I. Вільде: *Метелики на шпильках. Повість.* Це повість із життя молоді, головно підлітків, із спеціальним узглядненням полового дозрівання. В центрі приготування до сільської театральної вистави, що об'єднувала цілу молодь даного середовища. Важним моментом являється вечір у дні уродин Дарки й потім прощальна прогулка. Героїнєю повісті є 13-14 літня гімназистка Дарка, що любить гімназиста Данка (з 6-ої класи). З інших осіб замітні: сестра Данка Ляля, студентка музики, з деяким знанням світа й здатністю до інтриг, і мати Дарки.

Це середовище сільського вчителя й священика. Коли йде про молоді, то авторка дала вірний її образ. Чи дала вірний образ Дарки, це вирішити не легко. Відомо, що життя нераз ломить схеми розвинуті молоді, означені психологами. Над усім у повісті панує незаспокоєний бог-Ерос. Еротику видно тут також у стосунку батька до дочки, як і вуйка до своїчки. Молодечу наївність протиставляє авторка облуді старших. Симпатії авторки по стороні молоді, хоч вона знає, що Дарка стане життєздатною тільки в міському житті й напевно там позбудеться щирості. Не знати, чи темпераментна Дарка скоро заспокоїться в своїм горі любови й жіночості.

Повість цікава, нова в нас тематикою. Разить у ній поділ на безліч розділів, через що затрачується тягливість і надає драматичне напруження. Твір ставить рубом перед батьками питання полового освідомлення дітей.

Слід вказати, що ця повість із життя молоді саме для молоді не надається. Відповідь авторки в справі освідомлення нічого не дав, і краще, щоб авторка поперестала на самім порушенні питання. Заслуга її в тім, що вона це питання порушила й таким ставленням справи письменники часто слухно вдоволяються. З'ясований стосунок старших до молодих також не є на поземі розвою молоді. Твір авторки повинні дискутувати в нас родини, що, зацікавившись проблемою, шукатимуть розв'язки в відповідній лектурі, чи там у лікарів-педагогів. Твір — позитивне явище, хоч без прикмет на вирізнення.

I. Вільде: *Химе́не серце. Новелі.* Зібрани тут речі в більшій часті легкі фейлетони; новель дуже мало. Квестія: „я і ти“ виступає майже в кожному нарисі, очевидно завсіди довкруги любові. Щасливі люди, що в такий бурливий час, як наш, тільки любов'ю сповнені. Деякі речі є подекуди шкіцами до „Метеликів...“, чи там інім індомоном; ними: „Добрі други“, „Любовна пригода однієї дівчини“, „Мала Зізі“, „У весняній вечір“: любовні пригоди підлітків — іхня тема. Патетика знаменна таким нарисам, як: „Всюди одинаково“, „Лист“, „Ти“, „П'яніст“, „24 годині“ і „Русяви“. Авторка сягає до узагальнення у таких творах: „Бавилонська нежа“, „Поцілунок“ (жіночі мрії активності), „Шастя“, „Повість життя“, „Подорожник“ (інстинктивна симпатія) і „Химерне серце“. Жіночу наївність картає в „Розводі“, в „Трьох перших днях подружжя“ і в „24 годині“ (цього останнього твору я взагалі не містив би, залишаючи бар „естетам“). Шкіцами до більших речей можна вважати „Маленька пані великого дому“, „Злочин д-ра Комарівського“ (не без штучності), „Русяви“, „Пригода Уляни“, „Крадіж“ (дещо штучне), „Лекція“ й „Химерне серце“, що рівночасно є найліпшими творами збірки.

Авторка дає тип агресивної жінки. Не маємо підстав сумніватися в „щирості“ описаних подій, але це все дає в найкращому разі середню літературу. Дар оповідання в авторки, але мова нічим не замітна. Постаті, що їх виводить, без поглиблення, як і квестії, що їх порушує. Не кажу, що все це плитке, але нераз доводиться таке означення примінити. Сюжети вказують на деяку свіжість. Але через те, що авторка зробила центральною проблемою всіх своїх творів любов, не можемо не завважати, що таке ставлення справи означає відворот у нас. Коли б авторка знайшла нове слово для

цього вічного питання, як І. Франко в деяких поезіях „Зів'ялого листя”, або хоч би Джордж у „Рожах” (повість), тоді твори повітали б гаряче. Але так не є. Вже Симон Петлюра в своїй симпатичній збірці „Незабутні” вказав на Тобілевича, як на того, що тим зазначив поступ, що в своїй творчості вийшов поза питання любові. Сентиментальності й чуттєвости в нас і так забагато. Ті, що відзначають таку творчість, зовсім не роблять доброї прислуги нашій літературі, а ще менше рідній культурі. — Хочемо мати надію, що авторка дійде до більші позитивних вислідів у своїй творчості.

Катя Григоровичева. Шестикрильць. Повість. Авторка сама потвердила в однім із часописів, що це не повість. Це історичні картини, що мають дати портрета галицького князя Романа. „На кам'яній метопі” зображує нам волинський княжий двір, в якому забігають ласки княжої чужині купці та послі. Молодий княжич серед цього гамору зводить у саді боротьбу з пардом і його удушув. Княжий боярин Гельг прорікає йому за це велику будучість. Дальший нарис „З вітром на Буду” представляє нам Романа в посольстві до угорського короля Белі. Роман за короткий час побуту в Буді полюбив королівну Сарольту, але мадярські конечності державні стали подружжю на перешкоді. Ми свідками бенкету в Буді, як і турніру, на якім вславився український боярин Костян.

„З легенди церковного вікна” довідуємося про одруження Романа з овруцькою княжкою Рюриківною. Князь, щоб дати товаришку жінці в час своєї відсутності, впроваджує до палати Зеленгору, дочку поганського жерця. Ось і князь уже в поході на половців. За ним, із батьком пішла Зеленгора. Коли про це довідалася княгиня, вислада за походом свого післанця, що довів до загади Зеленгору й потім вернувся додому. „Куна — праву” дав картину гірського монастиря, до якого заїхав князь у гості. Тут розвідуємося про знищання бояр над убогими верствами, в яких обороні став князь. „На Ужок проб’ю гори” дав гарний малюнок далікіх гір. В них постановив Роман зробити дорогу, щоб колись могти заскочити ворожого володаря по тім боці Карпат. У цім нарисі маємо ще малюнок екзотичної Улі, вибранки полеглих героїв.

Князь Роман добре розумів значення моря для держави, й тому приготовувався до його підбою. До цього початок мало творити посольство Гельга в Константинополь („Рука над морем”).

„Велика глуша” має нам найближче оточення Романа, що вирушило в ним на полювання. „Бі, аки крокодил” — це згадка про бій із половцями. „Сонце в Галичі” — це князь по повороті до Галича виправи на половців. „Гроза імені” мав нас переконати про те, яким пострахом для ворогів був Роман. „Завихост” замікає „Шестикрильця” й дав опис бою стежі під Завихостом, що в ній поліг князь Роман.

Яку характеристику маємо тут для головної постаті твору, для князя Романа? Роман, фізично сильний, бувалий у чужих краях, справедливий також для низів. Він раз на все напіс погром половцям. Старається заволодіти Чорним Морем і збільшити торговлю. Забезпечується перед ворожими сусідами. Дома присмирює бояр і носиться з заміром закріпити західню границю. У виконанні цього замислу несподівано гине під Завихостом. Авторка наділила Романа ще надзвичайною вражливістю на жіночу красу (Сарольта, Зеленгора, Божанка). Сарольту чомусь то й при сконі під Завихостом іще згадув. Великі люди звичайно мали й визначне оточення, а так, як читавмо в твору, то князь його поза Гелгом, Костяном, Бишатою й ще декім не мав і це обнижує вартість самого князя Романа.

Завважуємо ще, що авторка трохи переміщала наші поняття з поняттями княжої доби. Ледви чи князь мав нахил до оборони низів; також кінцевий дитирамб на честь народу завчасний.

Щодо поодиноких картин, то вони далеко не ріновартні. До найвартісніших вачислюю: „На кам'яній метопі”, „З вітром на Буду”, „На Ужок проб’ю гори”, „Завихост” і „Легенда церковного вікна” та „Рука над морем”. Нариси: „Велика Глуша” і „Гроза імені” можуть сміло відпасти. В „Великій Глуші” маємо характеристику Романового

оточення, що не гармонізує з цілістю задуму авторки. „Гроза імені“ занадто придумана. Нарис „Куна – праву“ читати тяжко через його стиль та мову. „Бі, аки крокодил“ містить зовсім невистарчальний опис бою.

Ми вдячні авторці, що виводить картини незвичайної краси того, що багато хто вважали погребаним, фізично й навіть духовно вже неіснуючим. Авторка завдала собі чимало труду, щоб по змозі відтворити декоративну сторінку епохи: будівлі, одяг, і все те, що любили люди княжої доби. Змалювала нам ідилічні затишні монастирі і криваві змагання на полях боїв.

Головна сила твору в стилі, в поетичній мові. Щодо мови, то вона часто переладована прикрасами й тому твір тяжко читати. Ми бажали б більш прозорого стилю. Мовна архаїзація, якщо неконсеквентно переведена, краще нехай відпаде й це напевно вийде на користь твору. Літературна мова найохотніш обходиться без чужих слів, а іх у творі дуже багато й до того неконечних.

„Шестикрилець“ – це цінна спроба воскресити перед читачем героїчне нашої вужчої батьківщини, Гаїчини, й як такий він для нас дорогий. Бажати тільки, щоб з'явилось нове видання цього твору, який могли б читати широкі круги читачів, притім треба ще й поробити поправки в мові (прим. звидіти, зачім, Розгурче й інш.), а також правопис завести одноцілий.

Наталія Королева: 1313. Повість із середньовіччя. Найперше запізнаємося з життям магната Анклітцена. Він хоче банкетом зацікавити свого сина Костянтина, що все спрагнений знання, вчитується в твори алхеміків і найрадше сам пересиджує в лабораторії, щоб там прямувати до винаходів. Коли ж син забарився, батько в товаристві веселих дівчат переносить банкет до лабораторії сина. Доходить до конфлікту між батьком та сином, який проганяє всіх із своєї робітні. Син знає, що йому не уникнути батькової карі й тому втікає. Втікаючи, стрічає паломників в дорозі до Риму. З ними йде якийсь час, потім відлучується й доходить лісами до Фрайбургу. В лісі познайомлюється з фран Тільде, й її дочкою Колумбою. Він представляється, як „Конрад із Кельн“, що шукає праці. Вони забирають його з собою й дають йому заняття в аптекаря, для якого саме збирали зілля. В аптекаря за прачку в Тільде, й у нього вчиться чудова, але слабого здоров'я Колумба. Між „Конрадом із Кельн“ та Колумбою зав'язується симпатія. Але що може бути тривкого між сином магната та дочкою прачки? Анклітцен невпинно шукає сина, і вже навіть підохріння падає на аптекаревого помічника в Фрайбургу. Костянтин, захищаючи себе від гніву батька, вступає до поблизького монастиря. До жіночого монастиря вступав Колумб. Проти фран Тільде й Колумби злі люди виточили процеса перед інквізицією, за чари. Аптекаря хотіли також утягнути до процесу, але він утік. Прачку спалено, щоб по році переконатися, що інквізиція видала несправедливий вирок. Колумбу також судили, але її звільнили. В монастирі Костянтин („брат Бертолльд“) одержав повну свободу руків. Прогулька італійських Францисканів вносить нове в життя Бертолльда: він між ними віднаходить черця-філософа Бертрама, що зовсім подібний до черця на портреті в батьківській палаті, яким у молодості так дуже захоплювався. Він віднайшов споріднену душу. Берtram ставить тезу, що в боротьбі безсмертя, а не в квітівниці, Бертолльд повинен прямувати до великих винаходів. До нього доходить вість про смерть іще за життя призначеної блаженною Колумби. Колумба перед смертю остерегла Бертолльдового гвардіяна, що монастиреві грозить велике нещастя. Бертолль із Берtramом віддаються з цілим жаром праці, і вкінці винаходять „чорне золото“ – стрільний порох. Його в бочках складають в підземелях монастиря. Запалений огнем чи громом цей порох розносить монастир, а з численної монастирської братії (числом 112) залишилися тільки три особи. Про катастрофу довідуюмося з листа аптекаря до його ж приятеля. Цю подію згадув потім времіт – лісний чернець, що в сто літ пізніше на місці монастиря серед лісів вибудував малу капличку, й у ній віддавав хвалу Богові.

Це, як бачимо повість про винахідника стрільного пороху, про таємну середньовічну вченість. Люди, що ціле життя посвятили

якійсь проблемі, нераз доконували величого. А вже ж, що між святыми й звичайними ченцями були герої людства, нарівні з такими новітніми героями, як Кох, Пастер чи Едісен, — а то й вище них. Авторка поставила перед нами висококультурну, універсальну проблему: першенство науці чи вірі? Наша доба прямує до їхньої синтези.

В творі маємо нову, добру духову поживу для нашого інтелігента. Авторка вивела перед нами, крім названих постатей, ще представників інквізіції, італійських францисканів, монастирську братію, середньовічне міщанство й товпу, повну забобонів, що в своїй гарячій уяві бачила живих чортів і віддавала їх під суд інквізіції.

Повість написана в атмосфері середньовічної таємництва та понурості. Стиль рівномірний, і тільки в кількох місцях переходить у балакучість. Авторка має безперечно епічний талант. Але її вдаються найкраще коротші речі. Обговорена тут повість тримається тільки героем, а не дією: твір розпадається на вартісні розділи, але не всі вони конечні до представлення головної дії. — Мусимо ще зазначити, що в мові треба поробити поправки (не так то вже численні!), а правопис завести одноцілій.

Н. Королева: Во дни они. Нарис. Теми в цих нарисах зачерпнені з Євангелії. Спокійний, урочистий тон достосований до тематики. Авторка вміє малювати картини, повні Божеської пошани. Ці твори може рівно добре читати інтелігент, як і простоблюд; один і другий знайде там співзвучні струни, що дадуть ім вдоволення з прочитаного. Щоправда, ми маємо застереження, щодо пропаговання такого милосердя, яке проявляється в нарисі „Драхма“, де жертводавець віddaє все, не лишаючи собі нічого, подібно як Сократ роздавав усім мудрість, тільки дома не міг її зашепити. Також застереження в нас відносно „скали“ церкви Петра: аж надто приземною вийшла ця постать. Якщо явище толкуємо на людську мову, то мусимо міряти речі відповідними категоріями.

На цій землі перевагу мають темні сили, і саме їхній зудар з ясними представляє нам авторка. „Лепрозний“, уздоровлений Христом, ради вигідної служби відрікається Христа й ще вимагає в Пілата, щоб уневиннів Варраву, а Хонста стратив. Проста натура, як бачимо, недовго палає божеським огнем. Навіть Петро відрікається Христа тричі. Юдейські священики, в переконанні, що вони одипокі мають право пояснити Святе Письмо, виступають проти Христа, що якраз приніс світло на землю. Їхні шкурні інтереси не позволяють їм бачити цього світла. Первосвященик Годарину каже замкнути браму перед Христом, щоб не впустити пророка до міста, мовляв: в місті всі здорові й до того не почиваються гідні приймати в себе пророка. А все це ради втрачених свинячих стад. Пілат, хоч переконаний, що Христос не винен, відає Його товір тому, що боїться, щоб жиди не обвинили його самого перед цісарем у Римі, що могло б потягнути за собою втрату становища („Quod est veritas?“). Нарис „Сповідь“ переконує нас про те, що справжня вартість у ділах, а не в словах, „Суета сует“ усього людського в висновком нарису „На горі“. Нарис: „В Різдвяну Ніч“ вказує нам на початки Юди. Виховання на безправстві мститься потім на самих виховниках. Про силу віри мова в нарисі „На морі Галілейськім“. Предсказане Богом мусить сповнитися, й тому Ірод каже вирізати новонароджених („Ірод“). В цім нарисі маємо ще цікавий опис танцюристки. Письменниця наїткає на незвичайно тяжке скономічне положення жидів у цім часі. Жиди чекали на якесь чудо, вичікували Месії, не знаючи, що Він уже прийшов. Як поясняють найкращі з-поміж них поняття Месії? Йосип з Ариматеї дав таке пояснення Месії Пілатові: „Месія, Понтів, це відродження моого зганьбленого й дощенту спідлідого в утисках народу... Месія — це людська гідність, повернена цим гандларям, крутіям, шахраям і здирщикам, за яких небезпідставно вважає юдеїв цілий світ“. — Христос залишив усім нам науку, що дорога до щастя терниста, а навіть кривава. Сліпі, нездари не можуть стати учасниками раю. Вони не віддергать інтенсивності красок, в яких Бог проявляється: „Прозорий, як веселка, сяючий як сонце, сліпучий в заграві мерехтіння роси“ (Vespere autem sabbati).

Бережани.

Д-р Володимир Безушко